

mustafa armağan

KÜLLER ALTINDA YAKIN TARİH

Vahdettin'den Mustafa Kemal'e Unutulan Gerçekler

Küller Altında Yakın Tarih

Vahdettin'den Mustafa Kemal'e
Unutulan Gerçekler

MUSTAFA ARMAĞAN

TİMAŞ YAYINLARI
İSTANBUL 2008

MUSTAFA ARMAĞAN

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre'de doğdu (1961). İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1981 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1985 yılında mezun oldu. Fritjof Capra'dan yaptığı *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası* adlı çevirisi ile Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Ödülü'nü (1989), *Şehir Ey Şehir* adlı kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği Deneme Ödülü'nü (1997) ve *Osmanlı: İnsanlığın Son Adası* adlı eseriyle TYB Fikir Ödülü'nü (2003) aldı. Bir dönem (1995-1996) *İzlenim* ve *Diyalog Avrasya* (DA) dergilerini yönetti. 1995'ten beri Zaman gazetesinde yazıyor.

Yayınevimizde Yayınlanmış Eserleri:

Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler, 5. baskı.
Yakın Tarihin Kara Delikleri: Küller Altında Yakın Tarih 2, 3. baskı.
Efsaneler ve Gerçekler: Küller Altında Yakın Tarih 3, 1. baskı.
Osmanlı'yı İmparatorluk Yapan Şehir İstanbul, 2. baskı.
Ufukların Sultanı: Fatih Sultan Mehmed, 6. baskı.
Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şehrengiz, 4. baskı.
İnsan Yüzlü Şehirler, 3. baskı.
Büyük Osmanlı Projesi, 1. baskı.

içindekiler

Önsöz / 9

I. MUSTAFA KEMAL VERSUS ATATÜRK

Mustafa Kemal Versus Atatürk / 17
Tahkim ve manda / 22
Kadınlara askerlik ve Atatürk! / 30
Bir resmi tarih metni olarak Nutuk / 40
Atatürk, Suudi Arabistan'ın kuruluşunu ilk kutlayan devlet başkanıydı / 60
Hatay bir istisna mıydı? / 65
Atatürk Lenin'e yardım etmişti! / 70
Siyasi tarihimizde bir oportünizm örneği: 'Atatürk'ün Bursa Nutku' / 75

II. CUMHURİYET'İN ARKA BAHÇESİ

Hangi 23 Nisan? / 85
19 Mayıs'ın bilinmeyen tarihi / 91
19 Mayıs'ın yasaklandığı yıl / 98
Yıl 1925, yer TBMM... / 103
Cumhuriyet'i kuran sivil irade / 109
Cumhuriyet, 'büyük devlet' statüsünü Osmanlı'ya borçludur! / 114
Taksim Anıtı'nda iki Sovyet generalinin işi ne? / 120
İsmet Özel'den Onuncu Yıl Marşı'na ilginç yorum / 125
Salkım Hanım'ın Taneleri ve Varlık Vergisi / 127

Harf İnkılâbı ve 'aydın' duruşu:
Fuat Köprülü'nün trajedisi / 135
Gerçek İsmet İnönü / 143

III. VAHDETTİN HAİN MİYDİ?

Vahdettin hain miydi? / 151
Vahdettin casus muydu? 160
Vahdettin, Ecevit ve tarihin evine dönüşü / 167
Vahdettin Milli Mücadele'yi desteklemiş
olsaydı sürgüne gönderilmeyecek miydi? / 171
Mustafa Kemal–Vahdettin tartışmasında son nokta:
İşte o telgraf! / 178
Vahdettin'in millete beyannamesi / 184
Vahdettin ve Mustafa Kemal sürekliliği (1919–1922)
/ 192
Sultan Vahdettin'in orkestrası / 195
Atatürk'e kaçmıştı! / 195

IV. KÜLLER ALTINDA YAKIN TARİH

İzmir'i kim yaktı? / 203
Çanakkale'de savaşmak zorunda mıydık? / 225
Yahudiler Çanakkale'de bize karşı savaştı mı? / 232
Ermeni tehciri / 237
Gazi Osman Paşa'nın emekli maaşını kesmişiz! / 242
"Avrasya'da dolaşan hayalet" / 246
TBMM rakıyı yasaklamıştı! / 251
Belgin Doruk'un Sultan Vahdettin ve Enver Paşa'yla
akrabalık ilişkisi! / 255
Türk'ün millî dini! / 258
Bir Kemalist kalemin feryadı:Yaşamayı da, ölmeyi de
unuttuk! / 262
Sonsöz / 267

Tehlike, unutmakta yatmaktadır. Fakat unutmak sadece ölüleri ilgilendirmez. Eğer unutma muzaffer olursa dünün külleri yarının umutlarının üzerini kaplayacaktır.

ELIE WIESEL

Önsöz

> Dâvâ-i milliyemizin müdâfaası uğrunda katlandığımız mahrumiyet ve fedakârlıklar, aynı maksadla devr-i mücâdeleye girmiş bulunan bütün Müslümân milletlerin ruhlarımızı daha yakından birleştirerek onlara azm ve sebât için nümune-i imtisâl teşkil eder. İşte irâde-i milliyenin kuvveti bu mâhiyet-i hâkimiyesindendir. Hürriyet ve istiklâliyetinin kıymetini bilen, onun sâyesinde asırlardan beri târihine biriktirdiği zaferlerin heyecân-ı iftihârını hâlâ kendisinde duyan, ve sekizyüz milyon İslâmın kıble-i uhuvvetini başında tutan bir ümidin istiklâl mücâdelesi, târihin cereyân-ı hâdisâtı üzerine müessir bir vâkıa-yı azimedir.

1920 şartlarında dile getirilmiş bu "mazlum milletler" davası savunucusunu tanıdınız mı? Milli Mücadele ile Müslüman milletlerin bağımsızlığa kavuşma mücadelelerini özdeş gören, ruhlarımızı birleştirerek onlara örnek olmayı hedef olarak önüne koyan, dahası, Milli Mücadele'yi, 800 milyonluk İslam aleminin kardeşlik kıblesini başında taşıyan bir ümidin istiklal mücadelesi olarak niteleyen bu edebî sözler, Mustafa Kemal Paşa'ya aittir.[1]

Kaldı ki, bizzat Mustafa Kemal, 1923'de TBMM'de Lozan görüşmeleri yapılırken Misak-ı Millî'nin çiğnendiğini iddia edenlere karşı şu sözleri söylememiş midir?

> Misak-ı Milli şu hat, bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey, milletin mefaati ve Hey'et-i Celilenin isabet-i hazarıdır. Yoksa bu haritası mevcut bir hudut yoktur. (27 Şubat 1338 (1923) tarihli gizli oturum zabıtlarından.)[2]

Mazlum milletler söyleminin Kurtuluş Savaşı boyunca devam ettiğini, hatta daha sonraları bile, Yunus Nadi'nin

14 Haziran 1932'de *Cumhuriyet*'te çıkan bir yazısında rastladığımız üzere[3], Misak-ı Millî'nin gizli gündem maddeleri arasında esarete düşmüş Müslüman milletlerin kurtuluşunun da bulunduğunu öğreniyoruz. Peki bu tavır nereden sirayet etmiş olabilir Misak-ı Millî'nin görünmeyen satırları arasına?

Kuşkusuz Misak-ı Millî haritası üzerindeki bu ince nokta, Osmanlı tarihi boyunca, özellikle de 19. yüzyılda belirginleşen ve dile getirilen bir Osmanlı ideolojisinin uzantısıydı. Nitekim 1850 tarihli, özellikle Avrupa'ya mesaj vermek üzere bastırılmış bir madalyonda Osmanlı Devleti'nin kendisini "Mazlumların koruyucusu" olarak takdim ettiğini görmekteyiz.[4] Çin Müslümanlarından İngiliz kuşatması altındaki İrlanda halkına kadar baskı ve eziyet altındaki çeşitli topluluklara Osmanlı Devleti'nin yardım elini uzattığını, kurtuluş hareketlerine imkânları nispetinde destek verdiğini biliyoruz.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi, Osmanlı düzeni ile Kurtuluş Savaşı ruhunun sürekliliğini tespit etmek için olağanüstü bir mesai harcamaya gerek yok. Tabiatıyla Cumhuriyet de onu kuranların kimliği kadar ideolojisini ve oluşturmaya çalıştırdığı çerçeveyi kendisinden önceki yapıdan, yani Osmanlı'dan miras almış, onun yarım bıraktığı modernleşme çizgisini devam ettirmiş (mesela II. Abdülhamid'in yurdu demir ağlarla örme projesinin aynen sürdürüldüğüne şahit oluruz), Osmanlı'nın kurum ve kuruluşlarına sahip çıkmıştı. Hatta Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunda, o vakitler muazzam bir imtiyaz demek olan "büyük devlet" statüsünü de Osmanlı'dan devralmıştı borçlarıyla birlikte.

Velhasıl, Türkiye'de yaşayanların şuuraltında Osmanlı hala büyük ölçüde belirleyicidir. Nitekim yakınlarda Lübnan'a gidecek birliklerimiz için düzenlenen tezkere TBMM'den geçince yüksek tirajlı gazetelerimizden birisi, "Türk askeri 88 yıl sonra Lübnan'da" manşetini atmıştı. Oysa bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti bu tarihten 83 yıl önce kurulmuştu.

Bilinçaltımızda gezinen hayalet, kimilerini ürkütse de, Osmanlı-Cumhuriyet sürekliğidir. Yaygın kopuş söylemine fazla itibar edilmektedir. Okul yıllarından itibaren bu hayaleti hafızamızın semtine dahi uğratmama çabası, bugün ortaya çıkan veriler ışığında artık ringe havlu atmak üzeredir. Bu hayaletle bir şekilde yüzleşmemiz gerekiyor; ondan kaçarak kurtulamayız. Bunun için de mevcut bilgilerimizi elden geçirmek, çürüğünü sağlamından, yanlışını doğrusundan elden geldiğince ayırmak zorundayız. Bu iş, tek bir kişi veya neslin başaracağı bir iş olamaz. Bu bir tartışma sürecidir ve kuşkusuz ki zaman alacaktır. Ama başlaması da bir şeydir.

Bu amaçla bize "tarih" diye öğretilen bilgilerin, hakikatin objektif bir resmi değil, elden geçirilmiş, arıtılmış, ayıklanmış, epeyce seçme bilgiler olduğunu idrak etmemiz ve bilgilere, arıtma işleminden geçmeden önceki ham haliyle ulaşmamız gerekiyor. Sorun şurda düğümlenmektedir: Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in kültür travmalarından geçmiş, yani iki kere buzlu cama dönüşmüş tarih anlatısını yeniden nasıl şeffaf bir cam haline getirebiliriz? Tam olarak gerçekleşemeyecek bile olsa, tarih sahasında rehber sorumuz bu olmalıdır. Bunu, yalnız geçmişe dair bilgilerimizi sağlamlaştırmak için değil, geleceğin şoklarına dayanıklılığımızı, Tanpınar'ın Valery'den mülhem deyişiyle *mukavemet*'imizi artırmak için de yapmak zorunda olduğumuzu bilelim.

Hatırlayalım mı Tanpınar'ın *Varlık* dergisinde çıkan o son radyo konuşması metninde söylediklerinin küçük bir parçasını:

> Biz bu mukavemet fikrini kaybettik. Çünkü mukavemet demek yeniye karşı sırtını çevirip oturmak demek değildir... Mukavemet her an uyanık olmak demektir. Ön siperdeki nöbetçi bölüğü gibi. Bizim mukavemetimiz yok... Ne eskiye, ne yeniye, hiçbir şeye mukavemet edemiyoruz.[5]

Ne eskiye, ne yeniye mukavemet edememek nasıl bir şokun sonucudur acaba?

Bu fikrin üzerinde uzun uzun düşünmeye değer. Karşılığı herhalde mükafatsız olmayacaktır. Hafızanın şoklarına karşı da, hayatın karşısına çıkardığı cazibe ve sürprizlere karşı da mukavemet edemeyen bir "yeni insan" tipi zuhur etmiştir ve işin garibi, bu insandan, doğrusu onu inşa etmeye soyunanlar dahi memnun olmamıştır. Bu yeni insanın yaşayacağı "kültür buhranı"na daha önce Fuat Köprülü, daha doğrusu "Köprülüzade Fuad Bey" vukufla işaret etmişti. Ancak 1950'lerden sonra bu yeni tipin sosyal hayattaki etkileri belirginleşecek ve belki de Osmanlı, asıl o zaman ölecektir. (Nitekim Samet Ağaoğlu da Cumhuriyet'in 11. yılı olan 1934 yılındaki sanayileşme çabaları karşısında "Osmanlı İmparatorluğu asıl şimdi ölmektedir" diye coşmamış mıydı?)

Bu *mukavemet* fikri, tarih bilincine ilişkin şaşırtıcı bir yarığın önüne götürür bizi. Tarihle arasında mesafe açmayı bilmiş toplumlar, tarihle hesaplaşmasını yapmış toplumlardır. Temel meselelerle yüzleşilmiş, hesaplaşılmıştır. Bu yüzden tarih, gündemin daima merkezinde durmaz, olur olmaz yerlerde aniden hortlamaz. Meseleler bizdeki gibi kutsal bir heyecanla tartışılmaz en azından. Keyfe keder konularda tartışmalar yapılır ve bunlar da zaten fikir çeşitliliği açısından lüzumlu egzersizlerdir. Yakınlarda İngilizlerin atalarının "British" ve Keltler değil, Basklar olduğunu öne süren bir yazı, saygın bir dergide (*Prospect Magazine*) çıkmış ve o kadar da ciddi bir yankı yapmamıştı.

Özetlersek, tarihteki temel meselelerini tartışmış ve bu meselelerle ilgili ana kaynaklarını yayınlamış ülkelerdeki tarih tartışmaları, insanların bünyesinde yer aldıkları siyasî kampların elinde birer savaş baltası haline gelmeyecek, çünkü buna ihtiyaç duyulmayacaktır. Toplumlar, tarihten başka siyasî mücadele tutamakları geliştirmişlerdir çünkü. Gerçek kamusal insan biraz da böyle oluşur modern toplumlarda.

Unutmak ve aynı zamanda hatırlamak... Tarihle sağlıklı ilişkinin dengesi bu sade formülde yatıyor. Aksi halde,

unuttuk zannedilenler hiç beklemediğiniz bir an ve yerde karşınıza çıkabilir yahut biliyoruz dediğiniz olguları aslında bilmediğinizi yüzünüz kızararak öğrenirsiniz. Tıpkı "Ermeni tehciri" örneğinde olduğu gibi. Önce inkâr et, 'Bu olay Cumhuriyet'ten önce olmuştur, bize ne?' de, sonra da soykırımın olmadığını ispatlamak için telaşa kapıl, Türk Tarih Kurumu komutasında seferberlik düzenle...

Peki tarihle sağlıklı bir ilişki nasıl kurulmalıdır? Bunun ipuçlarını sanırım Aldous Huxley'in *Ada* adlı romanındaki bir diyalogdan öğrenebiliriz:

> – İnsan unutmayı da öğrenebilir mi?
> – Sorun unutmak değil. Asıl öğretilmesi gereken, geçmişi hatırlayıp yine de ondan bağımsızlaşmak. Yitirdiklerimizle orada birlikteyken bile burada ve bu anda, yaşayanların yanında olabilmek.

Tarihi severken ondaki bilgi yumağına takılıp kalmamak, *burada* ve *bu zamanda* yaşayanların yanında olabilmek... Tedavi edici tarih bilinci bu yolla şekillense gerektir. Bu yüzden değil midir zaten, tarihlerini öğrenen toplumların ona bir mesafe koymayı başarırken, bizim o mesafeyi bir türlü koyamayışımız ve daima hemen aynı kayalara toşlayışımız; yine bu yüzden değil midir "Vahdettin hain miydi?" yahut "Abdülhamid Kızıl Sultan mı Ulu Hakan mıydı?" gibi fuzuli tartışmaların bir asırdır hiç sönmemesi?

Şükrü Hanioğlu'nun bir yazısında pek güzel vurgulandığı gibi, "Türkiye, tarihe atfedilen aşırı ehemmiyetten dolayı, tarihin bilinmemesinin yararlı olduğunun düşünüldüğü nadir ülkelerden birisidir"[6]. Tarihi sureta reddeden ama sevdiğine kızgın bir aşık gibi onun yanı başından bir türlü uzaklaşamayan bir görüntümüz var. T. S. Eliot'un dediği gibi, galiba tarih, uzaklaşanları yanında istiyor, buna mukabil yaklaşanları da uzaklaştırıyor kendisinden. Bir oyun bu tabii; tarihten kaçacağını zannedenlere zamanın oynadığı acımasız bir oyun.

Tarihle bu yapışıklığın bertaraf edilebilmesi için bir normale dönüş süreci yaşanması gerekiyordu. 2005 Tem-

muz'unda Bülent Ecevit'in, Sultan Vahdettin'in hain olmadığına ilişkin 'sürpriz' açıklamaları ve arkasından kopan tartışmalar, özellikle belli çevrelerin defansında bir gevşemeye yol açtı ve tarih alanının rahatlaması, normale dönmesi adına ciddi bir mesafe alınmasına imkân tanıdı.

Elinizdeki kitap, bu mesafeyi almaya çalışan metinlerden birisi olarak okunmalı, dolayısıyla yakın tarih hakkında yapılmış müstakil bir çalışma olarak değil, tarihin normale dönmesi yönünde atılmış mütevazı bir adımlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Daha önce Osmanlı tarihi alanında ortaya koyduğum kitaplarda, hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığını örnekleriyle göstermeye girişmiştim. Bu defa değişen şey, projektörümün daha ziyade yakın tarihe yönelmesinden ibaret. Böylece Osmanlı tarihi alanındaki çalışmalarımın güncel tarih tartışmalarını da içeren bir devamını sunuyorum okura.

Velhasıl, tarih alanındaki keşif yolculuğumuz sürüyor.

Mustafa Armağan
5 Ekim 2006, Çengelköy

1 Orhan Koloğlu, "*Hakimiyeti Milliye*'nin ilk 15 sayısında mazlum milletler konusu", *Uluslararası Atatürk Konferansı, 9-13 Kasım 1981, Tebliğler*, cilt 2, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1981, s. 12.

2 Aktaran: Muzaffer Taşyürek, *Lozan'a Hayır Diyenler*, İstanbul 1995, İhtar Yayıncılık, s. 327.

3 Yazının metni için bkz. C. Fethi Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi dostluğuna ilk adım: Gazi Mustafa Kemâl-Faysal bin Abdülaziz görüşmesi (1932)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual 1986, s. 291-309.

4 Bkz. benim *Osmanlı: İnsanlığın Son Adası* (İstanbul 2003, Ufuk Kitapları) adlı kitabım (kapak resmi).

5 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Şehir", *Varlık*, Sayı: 568, 15 Şubat 1962. Bu yazı şu yayında tekrar basılmıştır: *Varlık Dergisi 60. Yıl Seçkisi*, İstanbul 1993, Varlık Yayınları, s. 163-164.

6 Şükrü Hanioğlu, "İşi tarihçilere mi bırakmalı?", *Zaman*, 28 Ocak 2005.

I
MUSTAFA KEMAL VERSUS ATATÜRK

Türkiye şu anda bir yol ayrımındadır:
Mustafa Kemal kendi yatağını yapmıştır,
şimdi onun içinde uyuması gerekir.

OWEN TEEDY (İngiliz yazar)
Current History, Haziran 1930, s. 524.

Mustafa Kemal versus Atatürk

Türkiye ile İngiltere arasında Ankara'da bir ticaret ve denizcilik anlaşması imzalandı (1 Mart 1930). Anlaşma, fevkalade müsaadeye mazhar millet esasına göre yapıldı ve vadesi 5 yıl olarak tespit edildi.

Current History, Mayıs 1930.

Düşünmek, şaşırmaktır. Düşünce her zaman bir 'düşme', bir sarsıntı ile başlar. Bilimler ve felsefe, bu sarsıntıyı anlama ve kanunlara bağlama çabasının ürünleridir. Kendimize metodoloji olarak belirlediğimiz 'tarihle birlikte düşünme'ye başlayınca sarsıntının şiddeti de artıyor ister istemez.

İşte yukarıda *Current History*'den yaptığım alıntıyla ilgili bir soru size: 1935 yılında neler olup bitti gerçekten de?

1935 yılının ikinci yarısının gazetelerini, *Ulus*'u, *Kurun*'u, *Cumhuriyet*'i taramıştım bir zamanlar. Haftalar geçiyordu, Atatürk'ten tek satır bahis yoktu! Şaka etmiyorum, 'resmen' yoktu!

Arada sırada kibrit kutusu büyüklüğünde bir haber sürpriz yapıyordu bana: 'Atatürk dün filan büyükelçiyi Florya Köşkü'nde kabul etti." Ya da "Ata Yalova'ya geçti". O kadar...

İnanmazsanız gidin karıştırın o günlerin gazetelerini. Taksim'deki Atatürk Kitaplığı'nın deposunda tam tekmil mevcut hepsi.

Mesela, o yılın 30 Ağustos törenleri yapılacak; lakin manzara bugünkünden epeyce farklı. Kutlamaları Atatürk kabul ediyor zannediyorsunuz değil mi? Yanıldınız efendim. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak katılıyor kutlamalara ve tebrikleri bizzat o kabul ediyor. Niye? Çünkü Büyük Taarruz'un planlarını o hazırlamıştır, bir. Günün Genelkurmay Başkanı dururken artık sivil bir makamda bulunan Cumhurbaşkanı'nın kutlamalara katılması abes kaçardı, iki. Yani Atatürk Cumhurbaşkanı olduktan sonra kendisini tamamen sivil bir konuma çekmiştir. (Bu konudaki tutumuna çarpıcı bir örnek için bkz. bu kitapta yer alan "Atatürk'ün sivil cephesi" başlıklı çerçeve yazı.)

Bir tek 1935'in Eylül ayında, o da Çerkez Ethem taraftarlarınca bir suikast girişiminin ortaya çıkartılması üzerine birinci sayfaya ve manşetlere çıkabiliyordu Atatürk. O günlerde gazetelerde halkın toplu olarak postanelere gidip Gazi'ye geçmiş olsun telgrafları çektiğini ve onun da halka teşekkürlerini bildiren cevabını okuyoruz. Sonra? Sonra her şey yine "normale dönüyor".

Bugün anlattığım durumu tasavvur bile etmekte zorlanıyoruz. (Kim bilir, bunları açıkladığım için birileri tarafından fişlenmiş bile olabilirim!) Oysa 30 Ağustos 1935 tarihli, herhalde Atatürkçülüğünden kimsenin şüphe edemeyeceği Falih Rıfkı Atay'ın yönettiği *Ulus* gazetesinde Abidin Daver tam sayfa Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin safhalarını yazıyor ve Gazi'nin adı bir iki yerde, o da satır aralarında şöyle bir geçiyordu: Yazıdaki vurgunun hep Mehmetçik üzerine olması ise dikkati çekmeyecek gibi değildi.

Düşünün, bunlar Atatürk'ün sağlığında olup bitiyor.

Yazının başında, "1935 yılında neler olup bittiğini" sormuştum. Şimdi bir adım daha atarak, "1935'de bir şeyler mi değişmekteydi?" diye soracağım.

Evet, çok şey değişmişti o yıl. Özellikle Reisicumhur Mustafa Kemal *Atatürk* açısından.

Bu nedenle 1934 sonlarında "Atatürk" soyadını alana kadarki Mustafa Kemal Paşa veya kısaca Gazi ile Atatürk soyadını aldıktan sonraki Mustafa Kemal Paşa arasında ciddi bir kırılma görenlere katılıyorum. (Mesela değerli ağabeyim rejisör Halit Refiğ'e.) Bir imparatorluk bakiyyesinden bir ulus-devlet çıkartacak inkılapları yapan ekibin başındaki enerjik Mustafa Kemal ile 1934'den sonra geri plana çekilmiş -veya itilmiş- olan Atatürk arasındaki farklar görülmeyecek gibi değil. Bu son döneminde Atatürk'ün "yarı emekli" bir devlet adamı görüntüsü çizdiği de bir başka gerçek.[1]

Dil ve tarih devrimleri başta olmak üzere kültür devrimleri, 1930'ların asıl mesai konusunu oluşturmuştu. Siyasî, hukukî ve sosyal devrimler tamamlanmış, sıra kültüre gelmişti. Saltanat ve Hilafet kurumları kaldırılmış, harf ve kılık kıyafet inkılapları yapılmış, tekkeler ve medreseler kapatılmış, eski rejimle olan hemen bütün kurumsal ve siyasî bağlantılar kopartılmaya çalışılmıştı.

Bunlarda –şapka inkılabı hariç- pek ciddi bir direnişle karşılaşıldığı söylenemez; ama iş tarih ve dile, yani kültüre gelince, mesafe almak o kadar kolay olmamıştı. Bunun için dilimizdeki bütün kelimelerin Öztürkçeleştirilmesine ve bütün dünya tarihinin Orta Asya Türk tarihine endekslenmesi macerasına girişilmişti. Ne yazık ki, vaktiyle (1932) Zeki Velidi Togan tarafından eleştirilen bu bilim-dışı tavır, çok değil, sadece birkaç yıl içerisinde geri tepecekti.

Acı tecrübelerle görülmüştü ki, kültür alanı, devrim kabul etmiyordu. 1935-1936 yılları, Falih Rıfkı Atay'ın anlattığı meşhur hatırasında görüldüğü gibi bir "rücu", yani geri adım atma dönemini temsil eder. Dilimizdeki bütün "ya-

bancı" kelimeleri temizlemek gayesiyle işe başlayan Türk Dil Kurumu, zamanla o hale gelmiştir ki, dünyadaki bütün dilleri Türkçeden türetmeye girişmiştir. Bunun sebebi, Öztürkçeleştirmenin ciddi bir çıkmaza girmiş olmasıydı.

Keza aynı şey, tarihin de başına geldi. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türklerin dünyaya medeniyeti öğrettikleri savunulurken, vurgu yavaş yavaş zaten bütün milletlerin Türk oldukları noktasına kadar geldi. Tabii bu durumda neden milliyetçi olmak gerektiği -çünkü Türk'ün "dışında" hiçbir sahici millet kalmamıştı- sorusu cevapsız kalıyordu. Ama olsun. Yine de bir çıkış yolu bulunmuştu; tabii başlanılan noktanın epeyce uzağına düşerek...

Bilahare dikkat edilirse, dar milliyetçilikten evrenselciliğe, beynelmilelciliğe, enternasyonalizme doğru belirgin bir savrulma göze çarpar resmi ideolojinin kültür politikasında. Aşırı milliyetçilik üzerindeki ağır vurgu, 1935 yılındaki bir başka olayla pekişiyordu. O yıl, Şevket Süreyya Aydemir'in başında olduğu sosyal milliyetçi *Kadro* dergisi bizzat Atatürk'ün emriyle kapatılıyor ve 1940'larda Avrupa medeniyetini hedef olarak gösterecek hümanist ve evrenselci dergi *Yücel* çıkmaya başlıyordu. O yıllarda "mistik şair"lik günlerini yaşayan Necip Fazıl'a Celal Bayar'ın başbakanlığı döneminde mistik eğilimli *Ağaç* dergisini çıkarması için örtülü ödenekten yapılan desteği de unutmayalım.

Yine unutmayalım ki, ilk *Yunus Emre Divanı* Mareşal Fevzi Çakmak'ın damadı Burhan Toprak tarafından 1933 yılında yayınlanmıştır ve Burhan Toprak, Necip Fazıl'ın yakın arkadaşıdır. Yine bir araştırmadan, Cumhuriyet dönemindeki ilk Mevlana tercümesinin 1934 yılında basıldığını öğreniyoruz.[2] Böylece Cumhuriyet döneminde "Türk hümanizmi"nin zirveleri olarak sunulacak iki büyük şahsiyetin, Yunus ve Mevlana'nın 1933-1934 yıllarında peş peşe gündeme getirilmesinin, mevcut kültür politikalarında derin bir dönüşümün ayak sesleri olduğunu söyleyebiliriz.

Yalçın Küçük'ün de yakaladığı gibi[3] bu dergi açma ve kapama eylemleri, Cumhuriyet'in kültür alanında içine girdiği çıkmazdan kurtulmak için giriştiği çırpınışlar olarak değerlendirilmeli. Herşeyden önce de, aşırı milliyetçi kültür politikalarından hümanist-mistik bir çizginin desteklenmesine doğru bir evrilmeydi bu. Nitekim bu çizginin İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde gelişerek sürdüğüne şahit olacağız.

Kadro kapatılıyor, *Yücel* çıkmaya başlıyor...

1935 yılında neler oluyor?...

1 Atatürk'ün son yıllarını bir "yarı emekli" gibi geçirdiği tespiti Erik Jan Zürcher'e aittir: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 11. baskı, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, s. 266.

2 Bkz. Yusuf Turan Günaydın, "Yunus Emre mütercimleri, 1928-2005", *Kültür*, Sayı: 4, Güz 2006, s. 114.

3 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, 1830-1980, Beşinci Kitap, 2. baskı, İstanbul 1997, Tekin Yayınevi, s. 113 vd.

Tahkim ve manda

İlginç olan nokta, coşkun söylevler veren mandacılar karşısında, mandaya kesinlikle karşı olduğunu bildiğimiz M. Kemal'in esaslı bir çıkışta bulunmamasıydı.

SİNA AKŞİN

Hatırlayın: Daha şurada 5-6 yıl öncesinde tahkimle yatıp tahkimle kalkıyorduk. Bergamalı köylülerden Jakobenlere kadar çok farklı toplumsal dilimler, tahkimle ilgili görüş beyan ediyor, hatta cüretkâr eylemlerde bulunuyorlardı. Kimi karşı çıkıyor, kimi de ziyadesiyle faydalı ve gerekli olduğunu iddia ediyordu tahkimin.

Peki nedir tahkim?

Anladığımız kadarıyla yabancı sermaye Türkiye'ye gelmekte çekingen davranıyor. Gelmiş olanlar da gideriz diye gözdağı veriyorlar hükümete. Sebep, Türkiye'de gerek bürokrasiyle, gerek kanunlarla, gerekse halkla ilgili bir sorunla karşılaştığında yabancı sermayenin mağdur olma ihtimali.

Bizim kanunlarımızla sermayenin uluslararası hukuku örtüşmüyor, sizin anlayacağınız.

Sermaye, sınır tanımıyor. Sınır tanımadan yayılmak, genişlemek ve zenginleşmek istiyor. Bu "evrensel" yayılı-

şının önündeki millî engelleri kaldırmak için kendi kurallarını dayatıyor. Millî engellerin en başta geleni de, tabii ki kanunlar.

Uluslararası sermaye millî devletin bağımsız sınırları içine bir başka inisiyatifi, bir başka evrensel gücün yaptırımını sokmayı başardığında, sizin kanunlarınız artık sadece evin içindekileri bağlıyor olacak. Yani sizi ve beni... (Hoş, evin içindekiler de dışarıdan yararlanmak isteyince gelsin yargılanmalar, gitsin tazminatlar oluyor ya, neyse!)

Hiç yararı yok mu yabancı sermayenin? Var elbette. İstihdam, döviz girdisi, üretim artışı vesaire... Zaten burada "yabancı sermayeye hayır" sloganını parlatmaya uğraşmıyorum. Amacım, yakın tarihimizde karanlıkta kalmış bir noktayla ilişkilendirmek tahkim meselesini.

Zira Mütareke yıllarında manda meselesi de, karşı çıkanlarca iç işlerimize karışmak ve bağımsızlığımızın ihlali şeklinde yorumlanmış, taraftar olanlar ise onun bağımsızlığımızı zedelemeyeceğine ikna etmeye çalışmışlardı kamuoyunu.

Size daha garibini söyleyeyim: Sivas Kongresi tutanaklarını açın ve 7. maddeyi lütfen bir daha okuyun. Orada şöyle yazar:

> Milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız.

Yani millî haklarına saygılı, ülkemizi de istila niyeti beslemeyen "herhangi bir devlet"in teknik, ekonomik ve endüstriyel yardımını "memnuniyetle" karşılayacağımızı beyan etmişizdir Sivas Kongresi'nde. İlginç değil mi Cumhuriyet'e giden yolda bu ecnebiye göz kırpan tavır?

Şimdi bu maddeyi, bir yıl önce, 1918'de aralarında Halide Edib (Adıvar), Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi ve M. Necmeddin (Sadak)'ın da bulunduğu Türk Wilsoncular Cemiyeti'nin, yani Amerikan mandası taraftarları-

nın, zamanın ABD Başkanı Wilson'a müracaat ettikleri ve bu yüzden neredeyse "hâin" ilan edildikleri mektuptan bir pasajla karşılaştıralım:

> Maliye, tarım, sanayi, ticaret, bayındırlık ve eğitim bakanlıklarının her birine uzman yardımcılar ile birlikte bir Amerikan baş müsteşarı atanacak ve bu müsteşarlardan kurulu Amerikan komisyonu, yeni ilkeler çerçevesinde, memleketin mutluluğunu ve maddi gelişmesini sağlayacak reformları yapacak, yeni metotları memlekete getirecek ve öte yandan memleketimizdeki çeşitli siyasal akımlar yüzünden hiçbir zaman düzenli biçimde yerine getiremeyeceğimiz toplumsal refah ve öğretimle ilgili bütün işleri düzenleyecek ve bütünüyle yönetecektir.

5 Aralık 1918'de gönderilen bu mektup, o devirde pek yadırganmamış olsa gerek ki, Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde Amerikan mandası isteyenler seslerini iyice yükseltmiş ve kongre kararları arasında aslında apaçık Amerika'nın kastedildiği "herhangi bir devlet" ibaresini koydurmuşlar, dahası, yayınlanmış olan kongre tutanaklarına bakılırsa, manda idaresi arzulanan Amerika'dan bir heyetin Türkiye'ye gelerek inceleme yapması ve kararını ona göre vermesini oy birliği ile kabul ettirmişlerdir![1]

Sina Akşin ise bu çelişkiyi izah için tevil yoluna sapıyor ve Sivas Kongresi'ndeki manda sözünün "taktik gereği" kullanıldığını söylüyor. "Takkiye" yapıldığı mı söylenmek isteniyor? Burası tam olarak anlaşılamıyor. Eğer Sivas Kongresi takiyye yapmak hakkını haizse, Wilsonculardan bu hak neden esirgeniyor? sorusu haklı olarak sorulabilir. Pekâlâ onlar da takiyye yahut "taktik gereği" öyle davranmış olamazlar mı?

Nutuk'ta Gazi Mustafa Kemal Sivas Kongresi'nin ABD Senatosu'na yazılmasını kararlaştırdığı mektuba önem verilmediğini ve mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamadığını söylemektedir. (Halbuki hafızası-

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Sivas Kongresi sırasında (Eylül 1919).

nın kuvvetli olduğu bilinir.) Oysa Akşin'e göre, mektup yazılmış, hatta 9 Eylül 1919'da başta başkan Mustafa Kemal ve kongre üyeleri tarafından imzalanmış, yerine ulaştırılmak üzere görünüşte bir gazeteci olan ama istihbaratçı olduğundan şüphelenilen L. E. Brown'a teslim edilmiştir. Brown'ın da bu görevi yerine getirmiş olduğunu belgelere istinaden ortaya koyuyor Akşin.

Sonuç olarak Sina Akşin'in vardığı nokta epeyce ilginç: Başta Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir olmak üzere Kurtuluş Savaşı önderlerinin bir çoğu ABD mandasına karşıydı. Ancak "en azından böyle bir mandaya karşı olunmadığı, ABD dostluğuna ve yardımına büyük önem verildiği izlenimi verilmeye çalışılmıştır."

Amerika ile dostluğu sıcak tutmanın arkasındaki hesap ise şudur Sina Akşin'e göre:

> Saray ve hükümetini İngiltere desteklediğine göre bu hükümeti düşürmek ve meşruti bir hükümet kurabilmek için, ABD desteğinden yararlanmak.

Sizin anlayacağınız, İngiltere'ye karşı ABD dostluğu bir koz olarak kullanılmıştır demeye getiriyor Prof. Akşin.[2]

Manda, yani başka bir ülkenin sınırlarınız içinde sizi siyasî, ekonomik veya teknolojik açıdan yönetmesi, maliyenize karışması, halkınıza nasıl davranacağınıza, yatırımlarınızı ve önceliklerinizi nereye yönlendireceğinize karar vermesi, başka bir deyişle.

Yıllardır hep beraber Düyûn-ı Umumiye'nin fenalıklarını sayar dökeriz. Güzel. Peki bu İMF, hangi cüretle bizim memura yüzde kaç zam yapacağımıza, faizleri ne kadar düşürüp yükselteceğimize, sevgili enflasyonumuza ne haller edeceğimize hükmedebiliyor? Biz de pekâlâ bunu sineye çekiyor, milli bağımsızlığımıza halel geldiğini zinhar aklımıza düşürmüyoruz. Yıllardır canla başla savunduğumuz yarı askeri yapıdaki DGM'leri, dış baskılar sonucu ne denli kavi bir milli mutabakatla (!) bir gecede sivilleştirdiğimizi de unutmayalım.

Teklifim şu: Bütün bunlarla birlikte tahkimi bir kere daha düşünelim. Ve tahkimle birlikte manda meselesini bir kere daha gözden geçirelim.

Sivas Kongresi'nde ABD mandasını savunanlar, bunu bir "taktik gereği" savunuyorlardı. Bu anlaşıldı.

Peki TBMM'de 2000'li yılların başında belki son zamanlardaki *en milliyetçi* hükümet eliyle en enternasyonal çıkarlara hizmet eden bir kararın çıkmasını, yani tahkimin yasalaşmasını nasıl yorumlamak gerekiyor?

Benim kafam iyice karışıyor tarih okudukça. Biraz da sizin kafanız karışsın istedim ve bazı ipuçları verdim.

Artık gerisi size kalmış!

1 Sivas Kongresi Tutanakları, bizzat Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan çıkmış ve Uluğ İğdemir tarafından yayına hazırlanmıştır: Ankara 1969. Ancak Erzurum Kongresi'nin tutanakları ancak özet olarak mevcuttur.

2 Bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1983, Cem Yayınları, s. 532-3; yeni baskısı iki cilt halinde Türkiye İş Bankası Yayınları arasında çıktı.

Teneffüs

Mustafa Kemal mandacı mıydı?

Mustafa Kemal'in, ilk günlerde herhangi bir yabancı yardımı kabul etmekte nereye kadar gitmeye razı olduğu, yanıtlanması gereken bir sorudur. Erzurum Kongresi'nde, herhalde ABD'yi kastederek, emperyalist çıkarları olmayan bir büyük gücün yardımının kabul edilmesini önermiştir, ama Amerika'nın bağımsız bir Ermenistan için verdiği destek karşısında Anadolu Türklerinin kızgınlığı ifade edildiğinden, isim vermemiştir. Sivas Kongresi kuşkusuz, İstanbul delegelerinin Wilson'ın King-Crane Komisyonu'yla yapılan konuşmaları aktarması üzerine, Türkiye toprakları üzerindeki bir Amerikan mandasını enine boyuna tartışmıştır. Anlaşılan Mustafa Kemal, bir Amerikan mandasına karşıydı, ama Türkiye'nin bağımsızlığına verilecek olası bir Amerikan desteğiyle de ilgileniyordu. (Bkz. *Nutuk*. King-Crane Komisyonu, Sivas Kongresi'nin bir Amerikan mandası ilan etmesinin beklendiğini bildirmiştir.) Olası bir Amerikan mandasını soruşturmak üzere ani bir gezi düzenlemiş olan Harbord Komisyonu, Eylül ayında Sivas'tan geçtiğinde, Mustafa Kemal General Harbord'la görüşmüştü. Mustafa Kemal [*Nutuk*'ta] yalnızca, Harbord'un ulusal programın doğruluğuna inandığını söylemiştir . Ama Harbord, Mustafa Kemal'in amacının, "İmparatorluğun, çıkar sahibi olmayan tek bir gücün, tercihen Amerika'nın mandası altında korunması" olduğunu söylediğini ve "tarafsız bir yabancı ülkenin yardımını" istediğini aktarmıştır.[1] Daha sonra, Mustafa Kemal Sivas'ta M. George Picot ile görüşmüş ve aktarıldığına göre, ona Fransa'nın Kilikya'yı geri vermesi durumunda, Türkiye üzerinde iktisadi bir Fransız "mandası" önermiştir. Tüm bu fikirler, kuşkusuz, Yunanlılar ve İngiliz destekçileriyle mücadele etme amacıyla ortaya atılmış beyin jimnastikleridir ve ulusalcılar güç kazandıkça terk edilmiştir.

1 [Nitekim] 1919 Ekim'inde Mustafa Kemal'in, İstanbullu bir gazetecinin, "General Harbord'la olan görüşmenizin konusu neydi?" dışındaki tüm yazılı sorularını yanıtlamış olması ilgi çekicidir. (Bkz. *Nutuk*, Vesika 144.)

Kaynak: Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev: Mehmet Moralı, İstanbul 2003, Alkım Yayınları, s. 289-290.

CHP'den Atatürk'e Tehdit!

Kemal Karpat, uluslararası tarih camiasının otorite kabul ettiği isimlerden. Şahin Alpay'ın kendisiyle yaptığı ve 5 Mayıs 1999 tarihinde *Milliyet*'te yayımlanan röportajı her zamanki gibi ilginçti. Röportajın bir yerinde Karpat, Atatürk ve CHP ilişkilerine dair şu çarpıcı tespiti yapıyordu:

> Atatürk'ü de çok yanlış anlıyoruz. Atatürk toplumun düşüncesine, ruhuna, hatta inanışına uygun hareket etti. Atatürk'ü büyük lider yapan ve halkıyla kaynaştıran bu anlayıştır.

Sözün tam burasında benim başka bir yerde bu denli açıkça ifade edilişine rastlamadığım bir konuyu açıklıyor Karpat hoca.

Sizinle asıl paylaşmak istediğim yer de burası zaten:

> [Cumhuriyet] Halk Partisi bunları [Atatürk'ün toplumun düşüncesine, ruhuna, inanışına uygun hareket tarzını- M.A.] değiştirdi, bir elit liderliği getirdi ve Atatürk'ü de içine aldı. Atatürk'e de açıkça söylendi: Ya bizim liderimiz olursun, ya da seni başımızdan atarız...

Kendisini telefonla aradığım Kemal Karpat'a son cümlenin doğru deşifre edilip edilmediğini sorduğumda aldığım cevap, "Aynen doğru" oldu. Nitekim kısa bir süre sonra, 3 Ağustos 1999'da *Zaman* gazetesinde Mehmet Gündem'e verdiği röportajın bir yerinde bu konuyu açarak CHP'nin bir örgüt olarak zamanla Atatürk üzerinde kontrol mekanizmaları kurduğunu ve onun İsmet İnönü ile Recep Peker tarafından tehdit edildiğini söylemiştir.

Karpat'a göre tehditlerden birincisi, 1930 yılında Serbest Fırka'nın kurulması sırasında gelir. İsmet İnönü, Atatürk'e, "CHP'yi sen kurdun. Bu senin partin. Senin sözüne inanarak

biz bu partiye girdik. Bizi terk edemezsin. Siz bizi sevmiyorsanız, biz sizi seviyoruz Paşam!" demiştir. Bu sözler aslında üstü örtülü bir tehdit anlamına gelmektedir. Nitekim Atatürk de bir süre sonra Serbest Fırka'yı kapatmak zorunda kalacak, onun Samsun'da kazandığı seçim iptal edilecek, hatta tamamen muhaliflerin kazandığı Silifke, il merkezi iken ilçe yapılarak cezalandırılacaktır.[1]

Karpat'a göre ikinci tehdit ise yukarıda sözünü ettiğimiz gibi CHP örgütünden gelmişti. CHP Genel Sekreteri Recep Peker Rusya'ya gidip incelemelerde bulunur ve orada Stalin'in Komünist Parti Genel Sekreteri sıfatıyla mutlak hakimiyetinden etkilenerek Türkiye'de de benzer bir sistem kurulması için çalışmalara başlar. Kendisini Stalin'in yerine koyan Peker, 1935 yılında Atatürk'e, "Senin de CHP kararlarına uyman gerekir" yollu bir tehdit savurur. Ancak evdeki hesap Çankaya'ya uymaz ve derhal görevinden istifa ettirilir.

Fakat CHP örgütü o kadar güçlüdür ki, Peker tasfiye edilemez ve 1946 yılında Başbakanlık koltuğuna oturmayı başarır. Böylece örgütün 'tek adam' karşısındaki üstünlüğü de kanıtlanmış olur.

Tabii 1935 yılı itibariyle İsmet İnönü'yü başbakan olarak kızdıran ve Atatürk'e muhalif bakmasına yol açan önemli olaylar cereyan etti. Bunlardan biri de, Hatay davası idi.[2] Ona ileride değineceğiz.

1 Bkz. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 62, dipnot 98. (Demokrat Parti de Osman Bölükbaşı'na verdikleri destek yüzünden ceza olarak Kırşehir'i ilçe yapmamış mıydı?)

2 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* I, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, I. Bölüm. Kavganın daha geniş ama şifahi kaynaklara ağırlık veren bir değerlendirmesi için bkz. İsmet Bozdağ, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga: Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, 2. baskı, İstanbul 1995, Emre Yayınları, s. 179 vd.

Kadınlara askerlik ve Atatürk!

> Türk kadınları... milletin vatandaşlara tahmil ettiği [yüklediği] vazifelerin hiçbirinden kendilerinin uzak bırakılamayacağını düşünmelidirler. Çünkü vazife mukabili olmayan hak mevcut değildir.
>
> MUSTAFA KEMAL ATATÜRK (1 Şubat 1931)

Soru neresinden baksanız önemli: Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlara, erkeklerin sahip olduğu siyasî hakların tanınması bir lütuf mudur, yoksa aşağıdan, yani sivil bir mücadelenin sonucunda elde edilmiş bir kazanım mıdır? Cumhuriyet tarihiyle ilgili anlatı, bunun Atatürk'ün bir lütfu olduğunu vurgularsa da, dönemin birinci el kaynakları bunun hiç de tepeden inme gerçekleşmediğini, tersine, yine Osmanlı dönemine bağlandığını, yani başlangıcı II. Meşrutiyet yıllarına dayanan Türk Kadınlar Birliği'nin yaklaşık olarak 10 yıllık mücadelesinin sonucu olduğunu gösteriyor.

Kadınlara seçme ve seçilme haklarının verilmesi meselesinin 1920'lerin sonları ile 1930'ların başlarında kamuoyunu ve idarecileri ziyadesiyle meşgul ettiğini görüyoruz. Yine aynı yıllarda üretilen ve zorunlu olan bir şeyi erdemmiş gibi takdim etme kurnazlığının eseri olarak

Şubat 1935 tarihli *Yedigün* dergisinde seçimlerin hemen ertesinde çıkmış, devrin ünlü ressamı Münif Fehim'in kadınlı meclis resmi.

Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının dünyadaki pek çok gelişmiş ülkeden önce verildiği iddiası, bir efsane olarak bugüne kadar yaşamış, hatta bir iftihar beratı olarak göğüslerde taşınmıştır sözümona "ilerici", çağdaş, Atatürkçü kadın çevrelerince.

Oysa meselenin hakikati şudur ki, zaten ataerkillik, kadınların aşağılanması ve cins ayrımcılığı (*sexism*) dediğimiz hadiselerin kendisi Avrupa menşelidir ve dünyanın başka coğrafyalarında bu ayrımcılık, burjuva toplumlarında ulaştığı sistematik ve sınıfsal ayrışma düzeyine hiçbir zaman ulaşabilmiş değildir. Zaten İtalya'da, Fransa'da, Yunanistan'da kadınlara siyasî hakları ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra verilebilmiştir. Hatta İsviçre'de bu hakların tanınması 1970'leri bulmuştur.

Mesela: Emily Post adlı yazarın 1931 yılında Fransızca çevirisi çıkan ünlü *Etiket (Etiquette in Society, in Business, in Politics and at Home,* 1992) adlı kitabında, arabada kadınların erkeklerin soluna oturmasının düşüklük alameti kabul edildiği yazılmaktaydı. Ya da bir kadını dansa kaldırırken iyi düşünün, diye öğüt veriyordu kitabın yazarı, çünkü bir başka dans teklifinde bulunan erkek çıkmazsa sizin üzerinize kalabilir![1]

Velhasıl, Avrupa bu alanda mutlak ölçüyü teşkil etmez, zira Batı toplumları, modern çağ da dahil kadınların siyasî hayattan en fazla ve en sistematik bir şekilde dışlandığı toplumlardır. (Unutmayalım ki, ABD'de kadınların girmesi yasak olan kütüphaneler bile vardır. İnanmazsanız, ünlü kütüphanecilerimizden Muzaffer Gökman'ın *Amerika Notları*'na bakın.) Nitekim dünya üzerinde kadınlara siyasî haklarının verilmesi sıralamasına bakacak olursak, gelişmiş denilebilen ülkelerin geri sıralarda, aksine, azgelişmiş tabir edilen ülkelerin ön sıralarda bulunduğunu görürüz.

Gelelim meselenin öbür veçhesine, yani şu Türk kadınına haklarının bir çok "gelişmiş" ülkeden önce verildiği meselesine...

Kestirmeden söyleyelim: Yeni Zelanda'dan Rusya'ya kadar tam 28 ülke kadınlara seçme ve seçilme hakkını Türkiye'den önce tanımıştır. İşin ilginç yanı, bu ülkelere "muz cumhuriyetleri" de dahildir! (Bkz. yazının sonundaki tablo.)

Şimdi bu veri neyi gösteriyor dersiniz? Demokrasinin Avrupa dışında daha kuvvetli ve etkili bir şekilde uygulandığını mı? Elbette değil. Mesela bugün Mozambik Millet Meclisi'nde kadın milletvekillerinin oranı, tamı tamına yüzde 25'dir. Yani dört milletvekilinden birisi kadındır. O zaman Mozambik bizden de, Fransa'dan da ileri bir ülke, öyle mi? Sakat olan mantık da bu zaten.

Türkiye'de kadınlara siyasî haklarının tanınması konusu da öyle zannedildiği gibi kolay gerçekleşmiş bir ba-

Cumhuriyet'in ilanından itibaren yönetimi sıkıştırıp durmaktadır. Fakat her seferinde yöneticiler tarafından atlatılmakta, talepleri sürekli olarak ertelenmektedir. Birkaç defa bizzat Atatürk'e anlatmayı denerler meseleyi; ancak kuru nasihatten başka bir şey alamazlar.

Atatürk'e göre kadınların talep ettikleri siyasî haklar karşılığında erkekler gibi bir "bedel" ödemeleri gerekmektedir. Bu bedel de zorunlu askerliktir. Eğer kadınlar seçme ve seçilme alanında erkeklerle eşit haklara kavuşmak istiyorlarsa, askerlik gibi erkeklerin aleyhine olarak eşitliği bozan bir duruma da razı olmamalıdırlar. Ona göre "vazife mukabili olmayan hak mevcut değildir".

Nitekim 30 Haziran 1933'de Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki kız öğrenciler milletvekili olmak istediklerini söylediklerinde "Niçin mebusluk istiyorsunuz da askerlik istemiyorsunuz?" diye biraz da kızgınlıkla sorar. Kasım 1934'de Ankara Kız Lisesi'ni ziyareti sırasında kız öğrencilerin sıkıştırması üzerine, "Mebus seçer ve mebus olursunuz; fakat aynı zamanda asker de olacaksınız" demek zorunda kalır.[1]

Atatürk'e göre askerlik bir vatandaşın "en büyük vazifesi"dir. Kadınlar bu vazifeden kaçtıkları sürece, *yarım vatandaş* olarak kalmaya mahkûm kalacaklardır. Kısacası, Atatürk'ün formülü şudur: Askerlik varsa mebusluk var! Pazarlık bu formül üzerinden yürütülmektedir.[2] Nitekim kâğıt üzerinde de olsa, kadınlara da askerliği zorunlu kılan yasal değişiklikler yapılmış, hatta bazı yerlerde kadınlar göstermelik olarak eğitime de çıkmışlardır.[3]

Atatürk'le görüşmeye giden kadın heyetleri aynı nasihatı alıp dönmektedirler: Köylere gidip kadınları eğitmek milletvekilliğinden daha önemli bir görevdir.

Bu görüşmelere katılanlardan birisi de devrin önde gelen kadın figürlerinden İffet Halim Oruz'dur. Hatıralarında, aralarında geçen bir görüşmede Atatürk'ün tavrını şöyle yansıtır:

Atamız, her zamanki nezaketi ile bizleri karşıladı, kendisine dileklerimizi bildirdik. Türk kadınına tüm siyasi hakların verilmesini istedik.

Gazi bizlere bazı sorunlar üzerinde durmamızı işaret etti. Başlıca uyarısı da köylü kadınlarımızı eğitmek için yetiştirici çalışmaların yapılması gerekli olduğunu işaret etmekti. O sırada genç ve ateşli bir dava savunucusu olarak kendisine dedim ki:

"Gazi Hazretleri, erkekler, köylü, kentli seçme ve seçilme hakkına sahip değil midir, kadınlarımızı neden ayırt edeceğiz, niçin onlar bu haklara sahip olmasın?"

Kendisinin bize verdiği cevabın özeti şöyledir:

"Erkekler asker ocağında vazife görüyor, orada talim ve terbiyeden geçiyor, kadınlarımızı yetiştirmemiz lâzımdır."

... Bu realist ve mantıklı cevaba verecek söz kalmamıştı.

"Emredersiniz, köylü ninelerimizi yetiştirmek için Türk Kadınlar Birliği teşkilâtı vazifesini yapacaktır Paşa hazretleri" dedim.[4]

Ne var ki, Türk Kadınlar Birliği üyeleri bu meseleyi sonuna kadar kovalamakta kararlıdırlar! Nitekim 1934 yılı sonlarında Ankara'da Türk Kadınlar Birliği'nin ılımlı kanadı büyük bir toplantı düzenler. Ankara Türk Ocağı şubesinde düzenlenen toplantı seçkin kadınların gövde gösterisi şeklinde geçer. Hararetli konuşmalarla ortamın zaman zaman sertleştiği görülür. Heyecanın dozu, alabildiğine yükselmiştir.

Nitekim toplantı sonunda kadınlar hep beraber TBMM'ne kadar izinsiz bir gösteri yürüyüşü yaparlar. Meclis'in önünde slogan atarak Atatürk'ün gelip kendilerini dinlemesini isterler ve "Atatürk bizimle görüşmeden buradan bir yere ayrılmayız", diye haber gönderirler. Nihayet o gün, Atatürk, Türk Kadınlar Birliği yöneticilerini kabul eder. Düşüncesi değişmiştir. Taleplerini bu sefer olumlu karşılar; haklı olduklarını ifade ederek yaklaşan milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme haklarının tanınacağına dair söz verir. Bu sivil direnişten sonradır ki, Atatürk, arkadaşlarına bu yönde çalışma yapmalarını emreder ve 5 Ara-

Türk Kadın Yolu dergisinin bazı sayıları (sayı: 1, 16 Temmuz 1341 ve sayı: 19, 10 Eylül 1926).

lık 1934 tarihinde genel seçimlerde kadınların seçme ve seçilme hakkının tanındığı görülür.[5] Şubat 1935 seçimlerinden sonra TBMM, 18 kadın milletvekiliyle birlikte açılacaktır. (Aslında milletvekili seçilen kadın sayısı 17 olmakla birlikte, Atatürk'ün tanıdığı bir başka kadının sonradan eklenmesiyle sayının 18'e çıktığı anlaşılıyor.)

Böylece yukarılardan "lûtfen" bahşedildiği söylenen hakların Meşrutiyet kadınları tarafından nasıl binbir meşakkatle elde edilebildiğini, bir nevi "söke söke alındığını" görmüş oluyoruz. Yöneticileri ikna sürecinin neredeyse 10 yıl almış olması da kadına önem verdiği ve onu kurtardığı söylenen Cumhuriyet'in bir başka garabeti değil de nedir?

Ancak bu sivil direnişin intikamı feci olacaktır. II. Meşrutiyet'in bu son sivil kalıntısı, yani Türk Kadınlar Birliği, artık görevini tamamladığı gerekçesiyle 18-24 Nisan 1935 tarihlerinde İstanbul'da düzenledikleri Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nden sonra hükümetin emriyle kendi kendini feshetmek sorunda kalacaktır.[6] Böylece kadınlar cephesinde oluşan sivil toplum potansiyeli de 1930'ların ortasında berhava edilmiş olur. Türkiye'de feminizmin bir daha eski gücüne kavuşabilmesi için 1980'leri beklemesi gerekecektir.

Not: Tarihin tersinden yazılması hakkında bir kanun mu vardır yoksa?

* Kitabın özeti için bkz. *Aylık Ansiklopedi*, Sayı: 9, Mart 1950, s. 134.

1 Bkz. Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara 1974, Goloğlu Yayınları, s. 149. Goloğlu, Atatürk'ün 31 Ocak 1923'de İzmir'de Eski Gümrük Binası'nda kadınların da aralarında bulunduğu bir topluluğa karşı yaptığı konuşmada "Kadının en büyük görevi, anahktır" dediğini aktarır.

2 Hasan Ünder, "Atatürk ve kadınlara askerlik", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 195, Mart 2000, s. 51-58.

3 Bu konuda Ünder'in makalesinden başka Yiğit Akın'ın çalışmasına da bakılabilir: *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul 2004, İletişim Yayınları. Ayrıca bkz. Cemal Kutay, "Kadınlarımız asker olacaklardır", *Yedigün*, Sayı: 240, 13 Birinciteşrin 1937, s. 7-9.

4 İffet Halim Oruz, *Atatürk Döneminde Türkiye'de Kadın Devrimi*, İstanbul 1986, Gül Matbaası, s. 33. Kadınlar Birliği'nin bu mücadelesinin Belediye seçimleri kısmının kısa bir özeti için bkz. Nükhet Sirman, "Feminism in Turkey: A short history", *New Perspectives on Turkey*, Vol. 3, No: 1, Fall 1989, s. 13.

5 Ömer Çaha, *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Ankara 1996, Vadi Yayıncılık, s. 119. Bu ilk kadın "saylav"ların zihniyetini ve kadın meselesine bakışlarını öğrenmek için *Yedigün* dergisinin Şubat ve Mart 1935 tarihli nüshalarında kendileriyle yapılan röportajlara bakınız.

6 Gürcan Bozkır, "Türk kadınının siyasi haklarını kazanması ve Türk Kadınlar Birliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 75, Mart 2000, s. 25.

Genel seçimlerde kadınlara seçilme hakkı veren ülkelerin yıllara göre sıralaması

Yıl	Ülke	Yıl	Ülke
1893	Yeni Zelanda	1920	ABD
1902	Avustralya	1920	Belçika
1906	Finlandiya	1922	İrlanda
1913	Norveç	1924	Moğolistan
1915	İzlanda	1929	Ekvator
1917	Hollanda	1930	G. Afrika (beyazlar)
1917	Sovyetler Birliği	1931	İspanya
1917	Kanada	1932	Brezilya
1917	Estonya	1932	Tayland
1917	Letonya	1934	Küba
1917	Litvanya	1934	**Türkiye**
1918	İsveç	1945	Fransa
1918	İngiltere	1945	İtalya
1918	Almanya	1946	Yugoslavya
1918	Polonya	1946	Romanya
1918	Macaristan	1947	Bulgaristan
1918	Avusturya	1948	Belçika
1918	Lüksemburg	1958	Arnavutluk
1918	Çekoslovakya	1970	İsviçre

Kaynak: Marilyn J. Boxer ve Jean H. Quataert, *Connecting Spheres: European Women in a Global World, 1500 to the Present*, New York 2000, Oxford University Press, s. 218.

Teneffüs

İsviçre'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı neden verilmemiştir?

Ali Fuad Başgil'in 1958 yılında *Yeni İstanbul* gazetesinde neşretmeye başladığı "İsviçre Mektupları", savaş sonrası yılların sosyal, hukukî ve siyasî atmosferine ışık tutacak bilgi ve anekdotlarla doludur. İşte Başgil hocanın kadın ve seçim meselesi üzerine 1960'lara doğru gidilirken İsviçre'den aktardığı şaşırtıcı bir fotoğraf:

> İsviçre anayasası kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermemiştir. Halbuki, daha Birinci Dünya Harbi ertesinden itibaren, Anglo-Amerikan memleketlerinden başlamak üzere, bütün Garp demokrasilerinde bu mesele hal edilmiştir. Kadın ve erkek vatandaş farkında ısrar eden Fransa ve İtalya bile İkinci Dünya Harbinden sonra yola gelmiş, hulâsa, bugün bu fark tarihe karışmıştır. Bununla beraber, İsviçre'de kadınların bu hakkı henüz münakaşa safhasındadır. Bu hususta, bilhassa feminist muhitlerde zaman zaman şiddetli bir hareket doğar, matbuatta polemikler açılır, olacaktı ve oldu idi, derler, hareket sönüverir.
>
> (...)
>
> İsviçrelilerin bu mesele üzerindeki düşüncelerini anlamak benim için enteresandı. Kolladığım fırsat kendiliğinden önüme çıktı: On beş gün evvel Bern'e gitmiştim. İsviçre'nin sabık Konfederasyon Şansölyesi dostum Oscar Leimgruber'i bu münasebetle evinde ziyarete gittim... Şöyle konuştu:

– Mesele, ne mantık, ne adalet, ne de gerilik ve ilerilik meselesi değil; sırf bir içtimaî fayda meselesidir. Bir iş, cemiyetin bazı kimseleri tarafından yapılıyorsa, o işe herkesin el atmasında bir fayda yoktur. Kadın, siyasî hayata girerse, bundan cemiyet ne kazanır, girmezse ne kaybeder? Kazancı seçmen sayısının bir misli artması, kaybı da seçim masraflarının ve hususiyle seçim çekişmelerinin o nisbette çoğalması olur. Nitekim komşularımızda böyle olmuştur. Kadınlarına seçim hakkı tanımayan İsviçre'nin devlet ve idare işleri, tanımayan komşularınınkinden daha kötü değil, şükredelim ki, daha iyidir. Politikanın girmemesi lâzım gelen iki, hatta üç yer vardır. Bunlar, aile yuvası, mektep sırası ve asker ocağıdır. Cemiyetin faydası politikanın (Forum) dan taşıp bu yerlere kadar girmemesindedir. İsviçre'nin devlet hayatı öteden beri yatağını bulmuş bir nehir gibi sakin akmaktadır. Bunun sağından solundan gedik açmak, bu nehrin berrak suyunu bulandırmaktır.

Dostum sözlerini şöyle bir şaka ile bitirdi: İsviçre'de kanunen biz erkekler seçmeniz, fakat sandık başlarına giderken ceplerimizde kadınlarımızın reylerini taşırız.

Ali Fuad Başgil, *Demokrasi Yolunda*, İstanbul 1961, Yağmur Yayınları, s. 153-155.

Bir resmi tarih metni olarak *Nutuk*

Resmi tarihçilik
her şeyden önce bir örgütlenme işidir.

İLBER ORTAYLI

Bizde 'resmi tarih' denilince akan sular durur. Hayır, kimsenin resmi tarihe itiraz etmediği anlamında değil sözünü ettiğim *durma*. Resmi tarihin mutlaka yanlı ve yanlış, düzmece, uydurma bir tarih olduğu noktasındaki pek yaygın bir mutabakattan söz ediyorum. Bu mutabakat o derece güçlü ve yaygındır ki, bir konuda muhalefetin bu çapta yaygın oluşu, ondan kuşkulanmamız için yeterli sebebi teşkil etmektedir. Bir kere gayri resmilik kisvesine büründürdünüz mü kaleminizi, bu defa tersinden bir tür dokunulmazlık ve ulaşılmazlık payesi kazanıyor, ondan sonra 'ne' söylediğinizin önemi neredeyse kalmıyor. İsterseniz içerisinde 'resmi' tezlerin şu değil de bu varyantını savunun, önemli değil. Resmi diye nitelediğiniz bir görüşe karşı çıkın, yeter. Priminiz cepte sayılır.

Bu tür resmi menşeli gayri resmi tarih çalışmalarına, Baskın Oran'ın *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme* adlı kitabı örnek olarak verilebilir. Kitabın-

da kendisini "resmi olmayan tarihçi" olarak nitelendiren Baskın Oran, 1923 yılında, daha Lozan görüşmeleri devam ederken gündeme gelen, Amerikalı bir şirkete (Chester) Türkiye'de 4,300 kilometrelik bir demiryolu ağı kurup işletme ve bu ağın 40 kilometre civarındaki alanları 99 yıllığına şirkete bırakma anlaşması -daha doğrusu, Lozan imzalanıp da Musul petrolünün elimizden çıktığı anlaşılınca bizzat Amerikalıların iltifat etmediği teklif- için şu resmi tarih bahanesini gözünü kırpmadan tekrarlayabilmiştir:

> Böylesine bir savaş sonrası ortamda Mustafa Kemal, *99 yıl sonra torunlarına veya memleket evlatlarına güzel bir demiryolu bırakmak istemiş* ve/veya bu fırsatı da, Lozan'da diğer emperyalist ülkelere karşı pazarlık kozu olarak değerlendirmeyi düşünmüştür.[1]

Tam da resmi ideolojinin dışında olduğu iddiasındaki bir tarihçinin dilini keskinleştirmeye koyulacağı bu kritik noktada resmi tarihin bayıldığı 'masal' formuna sığınmakla (zira "evlatlarına güzel bir demiryolu bırakmak istemiş" ibaresinin tarihçilikle bir alakasını ben kuramadım), sözünü ettiğim 'gayrı resmi' kisveli resmi tarih anlatısının göbeğine konumlandırmaktadır kendisini. Ahmet Yaşar Ocak'ın bir konuşmasında dile getirdiği gibi, Türkiye'de herkesin bir resmi tarihi kendisine[2] ve herkes zihninde inşa ettiği bu resmi tarihe sözde alternatif tarihler üreterek onlar üzerinden prim yapmaya teşnedir.

Oysa şu soruları sormak ve cesaretle cevaplandırmak zorundayız: 1) Kuru gürültüye pabuç bırakmadan bakıldığında Cumhuriyet'in tek bir resmi tarihi var mıdır? 2) Cumhuriyet'in kurucu kadrosu gerçekten bir 'resmi tarih' oluşturmak niyetinde midir? 3) Her şeyden önce aynı kadro, bir resmi tarih tekeli kurabilecek "demonik" kapasiteye ve entelektüel örgütlenme birikimine sahip midir?

Bu üç soruya vereceğiniz cevaplar 'evet' ise, bu yazı ile yollarımız burada ayrılıyor demektir. Benim cevabım her

üç soru için de, fena halde 'acaba'lara bulanmış durumda. Belki de resmi tarihin istediği tam budur diye düşünüyorum; yani 'acaba' sorusunu evde unutarak, birbirinin tersi iddiaları dillendiren simetrik olarak konumlandırılmış iki zıt tarih: Her ikisi de tepkisel, her ikisi de soru sormayan, her ikisi de daima ve hep cevaplandıran, hazırcevap tarihler. Hak mezhebin (ortodoksinin) tekelini ellerine alıp bırakmayanların mücadelesi, başka bir deyişle.

Oysa tarihin yüzüne daha dikkatli baktığımızda hak ile batıl arasında böylesi bir simetrik zıddiyet ilişkisi bulamayız. Zira ikili (*binary*) bir mantık geçerli değildir tarihte. Hayatın bin bir veçhesinin birbirine paralel iki ana hatta indirgenemeyeceği açıktır. Dolayısıyla tarihin 'resmi yüzü' ile -varsa- 'gayri resmi yüzleri' arasında böylesine net bir karşıtlık ilişkisi varsaymak, dahası, bütün dünya görüşünü bu zıtlık üzerine bina etmek, hadiseleri basite irca eden kolaycı bir beynin eseri olmak gerektir.

Oysa tarihteki olaylar, tıpkı bugünküler gibi, karmaşık, çok boyutlu ve çok-katlı bir olaylar ağının içinde cereyan eder ve bu ağın içinde yalnız tek bir sokak ve bu sokağın da yalnız karşılıklı iki cephesi mevcut değildir. Cepheler, tıpkı Cemal Nadir'in karikatürlerine konu olan eğri büğrü eski İstanbul sokakları ve evleri gibi, çok yönlü bakışlara imkân verecek girift bir ilişki sistemine sahiptir.

Buna dayanılarak söylenebilecek olan şey, resmi tarihin basitçe 'iktidarların yazdığı tarih',[3] olmayıp, tarihin resmi yüzünün, resmi olmak için çırpınan çeşitli rakip tarihlerden sadece bir tanesi olduğudur. Potansiyel resmi tarihler, her daim sırada, *merhûn* (rehin verilmiş) vakitlerini beklemektedirler.

Her kesimin resmi tarihi kendine!

Tam burada dışarıya bakmakta yarar yok mu? Bakalım Çeklerin resmi tarihle ilişkileri nasılmış?

Çek halkının son bir asırda büründüğü kimlikler, aslında kendisini yöneten birbirine zıt beş aşırı rejimin yaz-

dığı tarihlerin eseridir: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bağımsız sosyal demokratlar, Nazi işgali, Sovyet işgali ve Batı tipi demokrasi. Bu beş iktidar ve rejim tipinin hangisi gerçek resmi tarihin *author*'u, yani müellifidir? Ve hangisi Çek kimliği üzerinde en ziyade belirleyici aktör olabilmiştir?

Bunu, tarihi yatay olarak ayrı devletlerce bölünmüş olan, Çekoslovakya'nın ve Bohemya bölgesinin en önemli şehri olan başkent Prag'ın çoğul ve benzersiz deneyimine bağlama çabamız, bu ülkede hangi resmi tarihin geçerli olduğuna bir ışık tutabilir mi? Faşist ve komünist, monarşist ve sosyal demokrat, en son olarak da serbest piyasa ekonomisine ve Batı Avrupa tipi demokrasiye bağlanan bir halkın resmi tarihi, *palimpsest* gibi alttakilerin sesinin her zaman duyulabileceği birçok-sesliliği barındırmaktadır bünyesinde.

Tarihçi Derek Sayer, başkent Prag örneğinden yola çıkarak Çekoslovakya'nın bu ilginç tecrübesinin sonucunu şu ironik cümleyle keskinleştiriyor:

> Bu yıl 80. yaş gününü kutlayan 1914 doğumlu bir Praglı, şu ana dek doğduğu yeri bile terk etmeden beş farklı ülkede yaşamış olacak.[4]

Peki, Çeklerin resmi tarihi yukarıdaki dönemlerden hangisinde ikamet etmektedir? Veya şöyle soralım: Çekler geçmişlerindeki hangi 'tarihe' sahip çıkmalıdırlar? 1918 sonrasındaki Masarik dönemi[5] ve Demir Perde'nin yıkılmasından sonraki 10 yıl hariç, hiç iktidar olamamış Çeklerin, tarihlerini dayandıracakları resmi tarih temeli neresi veya hangi zaman çapası olmalıdır?

Yukarıda sıraladığımız sorular, resmi tarihin dayandırılacağı temelin ister istemez seçmeci olacağına, onu yazmaya kalkanların çıkar, ilgi ve isteklerine göre farklı pozlar takınacağı fikrine güçlü bir ışık tutuyor. Dolayısıyla Türkiye'deki resmi tarih tartışmalarında somut bir mesa-

fe alınabilmesi için elbette bu tarihi yazanların, ama en az onlar kadar yazmaya heveslenen kesimlerin de hazır ve nazır bulunduğunu, yani bir iktidar olmuş iktidarın, ama onun yanında iktidar olmayı uman iktidar adaylarının da bulunduğunu bilmemizde fayda vardır. Bir başka deyişle, her siyasî kesim, kendi 'gayri resmi tarihi'ni resmileştirmeye uğraşmakta, bunun mücadelesini vermektedir. Zaten meydanı bu iktidar mücadelesinden temizlediğimizde, resmi tarihin bir rakibi, bir ötekisi, bir dışarısı kalmayacağından sağır bir duvara dönüşme, dolayısıyla lüzumsuzlaşma riski de artacaktır.

Velhasıl, resmi tarih, gücünü ve gıdasını, resmi tarih adayı gayri resmi tarihlerle olan mücadelesinden almakta ve işin garibi, bizzat bu mücadeleden beslenmektedir.

Peki, Türkiye'de bir resmi tarih var mıdır?

Bu yalın soruyu cevaplandırmak, sanıldığı kadar basit bir iş değildir. Çünkü 'resmi tarihin kalesi' olarak kurulan Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı bazı kitaplarda dahi resmi tarihin temel tezlerinden esaslı farklılıklar gözlenebilmektedir. Mesela bir zamanların Halkevi dergisi olarak resmi ideolojinin tahkimi görevini üstlenen *Ülkü* dergisinde bile Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı Devleti'ni hatırı sayılır ölçüde 'yücelten' ifadelerine rastlanmaktadır.[6] Aynı şekilde bakan Hasan Âli Yücel'in inisiyatifiyle Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı kitabında Sedat Çetintaş, Osmanlı mimarisinin Bizans vs. yabancı köklerini reddederek onun doğrudan doğruya "İslam mimarisi" çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği tezini işleyebilmektedir.[7]

Söylediklerimden şu paradoksal gibi görünen sonuca ulaşmak mümkündür sanıyorum: Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve 'tarih devrimi'ne soyunan kadro, tarihi sıfırdan yazmaya kalktığı içindir ki, bir tarih, hele hele *resmi tarih yazamazdı*. Bir işe heveslenmek başka şeydir, onu başarmak bambaşka şey.

Resmi tarih, tıpkı Çeklerde gördüğümüz gibi, enkaz yığınları karşısında hangisinin yanında yer alacağına karar vermeye çalışır, bu arada elbette sık sık önündeki şıklar arasında bocalar. Sıfırın altına ittiği birikimle yüz yüze gelip hesaplaşmaktan kaçtığı sürece de, onun başka kisveler altında bir hayalet gibi ummadığı anlarda karşısına çıkmasına engel olamaz.

Böylece tarihin menteşelerinden kurtulmuş olarak, zamanın *dissipative* (yitirgen) akışı içinde kendine yeni bir tutamak ararken, bazen görmezden gelmeye çalıştığı dallara tutunduğu da vakidir. Bu kaçınılmaz bir ironi doğursa da, unutturmak ve hatta yıkmak istedikleri birikim, yeri gelince redd-i miras edenlerin dönüp yapıştıkları umut tutamağı olabilmektedir.

Cumhuriyet'in Osmanlı şaşılığı

Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün Osmanlı tarihi hakkındaki bazı sözlerinde Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi 'Türk tarihi'ni yüceltmiş bulunan 'selefleri' ile fazla bir derdi olmadığını, ağırlıklı olarak Osmanlı'nın bozulmasına ve çökmesine sebebiyet veren *Türklükten uzaklaşmış sultanları* suçladığını görüyoruz. Mesela 26 Şubat 1921 tarihinde Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit'ın sorularını cevaplarken, Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra Müslüman olmayanlara geniş imtiyazlar tanıdığını, bunun da "milletimizin" dinen ve siyaseten dünyanın "en büyük müsaadekâr ve civanmerd bir milleti olduğunu" ispat ettiğini söylemiştir. (*Hürriyet*, 8 Mayıs 2005.)

Bu örnek de gösteriyor ki, yeni bir tarih kurmak için harekete geçenler, geçmişin içinden belli bir seçme yaparak, ondaki işe yarar malzemeyi kullanmakta, sonuçta bugüne olumlu örnek oluşturamayacak dönem ve kişileri *öteki* kabul ederek tarih haritasından süpürmektedirler.

Tabii bu durumda yakıcı bir çelişkinin çukuruna düşmekten de kurtulamayacaklardır.

Bu çelişki, yeni Türkiye'nin resmi tarihini yazanların bozulma, yozlaşma, gerileme, çözülme ve çöküş gibi olumsuz tabirlerle nitelendirmeyi sevdikleri 17. yüzyıl sonrası Osmanlı tarihinin, özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren aynı zamanda Cumhuriyet'i hazırlayan yolu döşediğinin görmezden gelinmesidir.

Özellikle Tanzimat'ın yenilikçi mimarları, mesela Mustafa Reşid Paşa olmasaydı Cumhuriyet'in inkılâpları gerçekleştireceği bir *substratum*, bir temel bulamayacağı açık olduğuna göre,[8] Tanzimat'a yönelik Cumhuriyet dönemindeki ağır eleştiriler neye istinad etmektedir? Yani Osmanlı'da *bozulma* ve *gerileme* diye yaftalanan dönem, Cumhuriyet'in kendisine düstur ittihaz ettiği Avrupa medeniyeti dairesine giriş sürecini hazırlamış değil midir? Öyleyse aslında bu *bozulma*, son derece olumlu bir *gelişme* sayılmalı değil midir? Dahası bu 'bozulma' sürecindeki kazanımlar, Cumhuriyet'in idealleriyle pekala uyumludur da. Bu durumda, "Bu ilerlemelerin yaşandığı dönem neden gerileme dönemi olsun?" sorusu önem kazanmaktadır.[9]

Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı'dan bağımsız veya onu öteki haline getiren bir resmi tarih kurmak için çalışanların bunu ne kadar becerebildikleri ise apayrı bir sorundur. Eğer Fatih-Yavuz-Kanuni üçgeninde yer bulan Altın Çağ'ı kendi tarihleri olarak benimsiyor, bunun ardından başlayan duraklama ve gerilemeyi 'başkaları'nın tarihi sayarak dışlıyorlar, bu olumsuz gidişatın sebeplerini de padişahların beceriksizliklerine, aymazlıklarına, uyuşukluklarına atfediyorlarsa, o zaman Osmanlı Devleti yıkılmasaydı bundan memnuniyet duyacakları gibi garip bir sonuca varmak gerekirdi. Bu hayıflanmanın mantıkî sonucu, Osmanlı Devleti'nde fütuhat politikası başarıyla devam etse ve Avrupa ele geçirilip İslam hukukuyla yönetilen bir kıta haline getirilmiş olsaydı, bundan hoşnut ola-

caklarıdır(!). Oysa Yakup Kadri'nin naklettiği bir sözünde Atatürk, "Biz fütuhat devrini kapamak için harb ettik. Bu şeref bize kâfidir"[10] dememiş miydi?

O zaman?

Teneffüs

Osmanlı'yı Sahiplenmek!

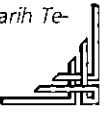
İlk baskısı 1930 yılında yapılan ve resmi tarih tezinin temel kitabı kabul edilen *Türk Tarihinin Ana Hatları*, dikkatle incelendiğinde Osmanlı tarihine yönelik resmî bakıştaki şaşılığın belirginleştiğine şahit olunur. Kitapta Kanuni Sultan Süleyman devri "Osmanlı Türkleri"nin başarısı olarak lanse edilir ve o devrin başarıları şu sözlerle tasvip edilir:

> Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devri Kanunî Sultan Süleyman zamanıdır. Osmanlı Devleti o zaman dünyanın en büyük ve en kuvvetli bir devleti idi. Sınır çok geniş, refah ve saadet yerinde idi. *Ordumuza, donanmamıza* karşı duracak hiçbir kuvvet yoktu. O zaman medeniyet ve ilim itibariyle de dünyanın en medenî milleti idik. Dışarıdan hiçbir şey almıyorduk. Ordu ve memleketin muhtaç olduğu her şey dâhilde yapılıyordu. Bütün memleket zengindi, en kıymetli şairler, bilginler, ressamlar, mimarlar bu devirde yaşadılar.

Yukarıdaki ifadeler arasında altını çizdiğimiz "ordumuza, donanmamıza" kelimelerine dikkat. Demek ki, resmi tarih, 1930'da bile Kanuni devri gibi parlak sayfaları kendi tarihinin parçası olarak kabul etmekte sakınca görmemekteydi.

Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi, 2. baskı, İstanbul 1996, Kaynak Yayınları, s. 448.

Yukarıdaki alıntıya, özellikle "Ordumuza, donanmamıza" kelimelerine dikkatle baktığımızda bu resmi tarih kitabının Osmanlı ile arasına mesafe koymaktan nasıl bilinçsizce (yoksa bilinçli miydi bu?) kaçındığını görebiliriz. Osmanlı tarihinin bu parlak sayfalarında kendisini özdeşleştirebileceği bir cevher görmüş olan resmi tarihin acar yazarları, yükseliş gördükleri çağa dört elle sarılmakta, ondan sonraki yüzyıllarla aralarına ise kalın bir mesafe koymaktadırlar. (Tıpkı Franco döneminde icad edilmeye çalışılan resmi tarihin İspanyol Altın Çağı'nın 15.-17. yüzyıllarına kilitlenmesi örneğinde bir benzerini gördüğümüz gibi.[11])

Osmanlı Türklükten uzaklaşmasaydı!

Ancak *Türk Tarihinin Ana Hatları*'ndaki bu Osmanlı'yı onaylayıcı söylemin, bozulma ve çöküş sözkonusu olduğunda aniden kırmızı ışığa geçmesi bana daha merak uyandırıcı bir semptom olarak görünmektedir. Bu resmî tarih kılavuzuna göre, kötü idare, irtikâp, sefahat, sarayda artan kadın nüfuzu ve Türk padişahlarıyla evlenen ecnebî kadınların devlet işlerine burunlarını sokmaları, nihayet 1579'da Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın katliyle beraber malî, ahlakî ve askerî çöküşün düğmesine basılmış oldu:

> Kanunî'den sonra devleti bizzat idare edecek kabiliyette hükümdarlar gelmemiştir. Padişahlar bundan sonra tamamen saray kadınlarının nüfuzu altına girdiler. Haremin nüfuzu israfa ve kanun ve nizamların bozulmasına yol açtı.
>
> Osmanlı İmparatorluğu, gelişmesinin son noktasında bulunduğu zaman bütün Türklüğün de en azametli devresi idi... Lâkin bu asırdan sonra Türklerin *yayılma* ve medeniyeti sekte ve kesintiye uğramış ve 17. asır sonralarından itibaren ricat ve çöküş başlamıştır.[12]

Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletme kudreti ve *yayılma*'nın sekteye uğramış olması, belli ki Kemalist resmi tarihçileri rahatsız etmekte, hatta üzmektedir. Bu dönemde Türklükle özdeşleştirilen Osmanlı Devleti'nin bozulması, aynı zamanda Türklükten uzaklaşmanın da zorunlu bir sonucudur. Kafalarındaki şablon aşağı yukarı şöyle özetlenebilir: Türk olmanın ahlakî ve ırkî meziyetlerinden uzaklaşmanın kaçınılmaz akıbeti, çürüme ve yıkılmadır.

Tabii işler Altın Çağ'da olduğu gibi yolunda gidip de Osmanlı Devleti yıkılmasaydı, Türkiye Cumhuriyeti'ne ne gerek kalacağı ve eğer vaziyet böyleyse Cumhuriyet'in başarmak istediği muasır hedeflerin ne kadar 'özcü', yani konjonktürel olmayan ve vazgeçilmez hedefler olacağı meselesi önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim Atatürk'e özel yakınlığı ile tanınan ve 'resmi tarih'in oluşturulması işinde başı çekenlerden Prof. Afet İnan (ya da kendi imzasıyla yazarsak "Afetinan"), onun sağlığında verdiği bir konferansta Osmanlı tarihini değerlendirirken, yukarıda özetlediğimiz çatallanmış bakışın etkisi altında konuşmaktadır[13].

Mesela Tanzimatçıların "imparatorluğu dağıtmak için ne lâzımsa yaptıklarını" söyleyen İnan, adeta imparatorluğun dağılmasından müteessir olmuş görünmektedir. O zaman Afet İnan şunu mu demeye getirmektedir: İmparatorluk dağılmasaydı ve Arnavutlardan Araplara, Macarlardan Slavlara kadar onlarca millet bu çatı altında yaşamaya devam etse, Osmanlı Devleti klasik dönemdeki haliyle 20. yüzyılda da sürse miydi? Peki bütün bu Türk olmayan unsurlardan nasıl bir Türk milleti ve Türklük ideali doğacağını düşünmektedir değerli antropologumuz? Bu mudur arzu edilen?

Kuşkusuz oturup düğme dikmeye vakitleri olmayan, bu yüzden de "çıtçıt"larla idare eden Cumhuriyet ideologlarının, savlarının gidebileceği noktaların vehametini düşünmek için vakit bulmaları kolay değildi, çünkü reddettikleri ve

setin arkasına saklamak istedikleri tarihin içinde yaşadıklarını ve hâlâ onun atmosferinde nefes alıp verdiklerini o günkü şartlar altında bilemezlerdi. Yani kendi zamanlarının ışığında körleşmişlerdi.

Bu sebepledir ki, Türkiye'de resmi tarih tezini (veya söylemini) kendiliğinden belli, özcü bir çerçeve ve veri olarak kabul etmek ve nasıl konulduysa onlarca yıl aynı minval üzre devam etmiş bir kurumsal yapı gibi göstermek teorik açıdan Foucault'nun gösterdiğinden öte, pratikte de doğru değildir. Söylemlerin de bir tarihi vardır ve söylem, tarih içinde açılıp kapanabilir, yeni kılıklara bürünebilir, dönemin rengini (*Zeitgeist*) alabilir.

Türkiye'deki resmi tarih tezine, bir defada olmuş bitmiş, özcü bir ideoloji olarak bakmaktansa, Barkan'ın dediği gibi, dinamik ve değişken bir nesneye uygun yine dinamik bir yöntemle bakmakta fayda vardır. Çünkü sonuçta bir fenomeni anlamaya çalışıyoruz. Eğer denize atılan birer ağ olan teori ve yöntemimiz araştırma nesnemizin değişken karakterini kavramaktan aciz ise onu anlama ihtimalimiz de aynı şekilde zaafa bulanacaktır.

Yapılması gereken şey, ağımızı değiştirmektir, balıkları terbiye etmeye kalkmak değil.

İlber Ortaylı ve resmi tarih

Nitekim İlber Ortaylı vukufiyet yüklü bir makalesinde resmi tarihçiliğin ne menem bir şey olduğunu Batı'daki örneklerinden yola çıkarak ortaya koyduktan sonra meselenin bam teline ustaca şöyle dokunuyor:

> Tarihçiliğimizin sakatlığı, maalesef... resmi görüş nedeninin ötesinde, ciddi yapısal bozukluklara ve ilmi geri kalmışlığımıza dayanmaktadır... Resmi tarihçilik her şeyden önce bir örgütlenme işidir. Bilimsel üretimin ve tarih yazıcılığın tek merkezden yapılması, denetlenip alt birimlere yayılması gerekir... Bu bilimsel, eğitsel ve yayın-

sal örgütlenme bir bakıma ancak sağlam bürokratik altyapısı ve zengin bütçesi olan toplumlarda uygulanabilmiştir... Toplum örgütlüdür, örgütler uzmanların elindedir... Aykırı yayın, monografik çalışma veya vesika yayını bile mümkün değildir... (T)otaliter toplum, teknik aygıtları ve örgütlenmesi mükemmel olan toplumdur, ama bunun kadar bariz bir vasfı da okuyan ve yazanın yüksek sayıda ve oranda olmasıdır. Resmi tarihin asıl destekleyicisi, bu kalabalık meraklılar ve amatör okuyucularıdır.[14]

Böylesine sıkı bir örgütlenme, okur-yazarlık ve dolayısıyla "partizanlık" düzeyine çok yabancı olan bizimki gibi bir toplumda resmi tarihin borusu ne kadar ötebilirdi? Ortaylı 1930'ların Türkiye'sinde bir resmi tarihin derli toplu bir biçimde ortaya konulamadığının üzerinde durduktan sonra şunları ekliyor sözlerine:

> 1930'ların devlet politikasını ve rejimin eleştirisini engelleyen bir sistemin varlığı tartışılmaz, ama bütün bir tarihi, belirli bir misyon etrafında yorumlamak ve işlemek konusunda bu rejim yeterli araçlara sahip değildir, hatta bir ölçüde ilgisiz kalmaktadır. Evvelen belirli bir milli tarih sentezi, ısrarla ve uzmanca ve ayrıntılarıyla ortaya konmamıştır... (M)üttehid bir metod ve yorum izlenmediği ortadadır... Ortalıkta amatör ve profesyonel tezler birbirinden kopuk bir biçimde çeşitli konferans ve risalelerle dolaşmaktadır.[15]

Ortaylı'ya göre, sonuç olarak 1930'lar Türkiye'sinde mevcut olduğunu varsaydığımız resmi tarih sentezi (veya doktrini) diye oluşmuş, olmuş bitmiş ve hele kemikleşmiş bir zatiyetten söz edilemez. Daha çok bir çaba, bir özenti ve birbirinden kopuk teşebbüsler gezmektedir ortalıkta ve elbette gerçek olması için belirli bir baskı da vardır. Ama örgütlenme ve okur-yazarlık düzeyinin dibe vurduğu bir toplumda resmi tarihçilik yapmak da kaçınılmaz olarak kartondan kale yapmaya benzeyecektir. Çünkü resmi tarih sadece tepeden inme emirlerle bazı ısmarla-

ma kitaplar yazdırmak işi değildir. Bunun mutlaka bürokratik ve toplumsal bir destekleyici kadrosunun da yetişmiş olması gerekir.

Bu geleneğin tesis edilemediği bir yerde ise resmi tarihçilik adına kısa ömürlü bazı naif tezler ortaya atılır ve sonradan gereken destek gelmeyince bunlar da zamanla buharlaşır. Nitekim Türk Tarih Tezi'nin 1930'ların ikinci yarısından itibaren başta yöneticiler ve aydınlar katında yeterli ilgiyi göremez duruma düşmesi ve boynu bükük kalması, zaafın göstergelerinden biridir.

Nihayet İlber Ortaylı'nın "alternatif tarihçilik" iddiasındaki 'amatörler'e de söyleyecekleri vardır:

> Bugünkü haliyle alternatif tarihçilik rolündeki bazı zevat, kendileri tarihçilikten uzak bir yöntemle çalışıp yeni bir resmi tarihçilik okulu kurma merakındadırlar.

Nutuk yasaklanıyor!

Şimdi yukarıdaki düşünceler ışığında Cumhuriyet Türkiye'sinde resmi tarihin kaynaklarından kabul edilen *Nutuk*'un bizzat Cumhuriyet yönetimi ve onun temel kültür dönüştürücüsü olması için kurulan kurumlarından Türk Dil Kurumu tarafından nasıl savsaklandığını gösterecek[16] ve resmi tarihin neden kurulamadığının bir örneği olarak *Nutuk*'a eğileceğiz. Göreceğiz ki, resmi tarihin dayanağı olan kurumlarca bu "temel" esere dahi tarihî bir belge olarak gereken önem verilememiştir. Çünkü sindirme kapasitesi iflas etmiştir bir kere.

Kanaatimce *Nutuk*, toplumumuzun geçmişle bağlarını kuran kanonların yıkılmakta olduğu bir çağda, başka "temel eser" kalmaması uğrunda mücadele edildiği içindir ki, bir "kanon"[17] hüviyetini kazanamamıştır. Bir başka ifadeyle kanonsuz (temel esersiz) kalması için mücadele edilen bir kültürel vasat *Nutuk*'u da içine sindirememiştir.

Nutuk, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 2. kongresinde (birincisi Sivas Kongresi kabul edilir), 15–20 Ekim 1927 tarihlerinde okunmuş; okuma işlemi, toplam 36 saat, 31 dakika sürmüş ve kongre tarafından tamamen tasdik edilmiştir. Yani *Nutuk*, Cumhuriyet rejiminin ve onun partisi olan CHP'nin esas metni addedilmişti.

Gerçekten de *Nutuk*, ilk yayınlandığı 1927 sonlarından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisini belirleyen en temel metin olarak sık sık zikredilmiş, kendisinden bolca örnekler verilmiş ve adı Atatürk ve Cumhuriyet ile birlikte anılan kitap olarak tarihe geçmiştir. Nitekim sonunda yer alan "Türk Gençliğine Hitabe", bugün bütün okullarımızın ve resmi dairelerimizin en mutena köşelerini, müdür odalarını vs. süslemektedir.

Gelin görün ki, okunmasının üzerinden neredeyse 80 yıl geçtiği halde bu temel metin hâlâ yanlışsız ve eksiksiz bir şekilde neşredilebilmiş değildir. Çünkü *Nutuk*, talihsiz bir dönemde, yani harf devriminden bir yıl önce basılmıştır. Bir başka deyişle eski harflerledir ilk baskısı. Harf devrimi yapılınca, ironik bir şekilde *Nutuk* da, sakıncalı ve yasaklı (evet yasaklı!) bir metin konumuna düşüvermiştir. Ve Cumhuriyet nesli, *Nutuk*'u okuyabilmek bahtiyarlığına ancak 6 yıl sonra erişebilecektir.

Fakat 1934'te 3 cilt halinde yapılan Latin harfli ilk neşir, eski harflerden yeni harflere aktarılırken yapılan yanlışlarla malul olarak çıkar ne yazık ki. Atatürk'ün zaman zaman ağırlaşan Tanzimat Osmanlıcasını ve yazışmaların karmaşık yapısını sökme güçlüğü sebebiyle pek çok okuma hatası yapılmıştır bu baskıda. Ve bu hatalar sonraki basımlarda da devam edip gitmiştir.

Bir de, dilinin, 1930'lardaki Öztürkçeleştirme gayretleri sonucunda hızla eskimesi talihsizliği ile karşılaşmıştır bu önemli metin. 1960'lara gelindiğinde, artık *Nutuk*'un dilini anlayabilecek insan sayısı iyiden iyiye azalmış, do-

layısıyla yeni neslin anlayabileceği bir sadelikte yayınlanması gündeme gelmiştir. Türk Dil Kurumu bir heyet kurarak bu işe girişmiş ve 1963'de ilk defa Öztürkçeleştirilmiş bir *Nutuk* metni yayımlamıştır (hazırlayanlar Mehmet Tuğrul, Salah Birsel, Cahit Öztelli, Hamdi Olcay ve M. Sunullah Arısoy'dur[18]). Bunu bugüne kadar tam veya eksik sadeleştirme olmak üzere onlarca *Nutuk* ve *Söylev* yayını takip etmiştir.

Ne var ki, bu *Nutuk* veya *Söylev*'ler 1927'deki Arap harfli neşri değil de, hatalı olan 1934 tarihli Latin harfli neşrini esas aldığından yanlışlar müteselsilen devam etmiş ve ehliyetsiz sadeleştirmelerle metin iyice içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Hatalı okunmuş kelimelerin sadeleştirmesinin nasıl olacağını ise varın siz tasavvur edin!

Bir örnek vermek gerekirse araştırmacı Erol Şadi Erdinç'e göre, Onuncu Yıl Nutku'nda geçen "müessir sizsiniz" ifadesi, metinlere yanlışlıkla "müteessirsiniz" şeklinde geçmiş ve *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde bu kelime "üzgünsünüz" kılığına sokulmuştur!

Nutuk'taki hatalar

Nutuk metnindeki hatalara buyurun biraz da araştırmacı Sami Nabi Özerdim'in kılavuzluğunda bakalım:[17]

Belge 36'da geçen "cansız bir vatan, kansız bir millet" ifadesi "... kanunsuz bir millet" şeklinde yanlış yazılmıştır. Ayrıca belge 28'de *menviyet* (amaçlar) kelimesi *maneviyat* olarak yazılmıştır. Belge 112'deki *dûnan* (alçaklar) kelimesi ise *dendan* (dişler) şeklinde geçmektedir.

Kanunsuz bir millet kansız, amaçlar maneviyat, alçaklar dişler olmuşsa o metin size bir şey söyleyebilir mi?

Neyse devam edelim biz.

Belge 238'de Kâzım Karabekir'in bir mektubu nakledilirken "o cahiller" ifadesi geçmektedir ki, bu ifade, yerine ve metnin akışına hiç mi hiç uymamaktadır. Doğrusu

"mücahitler" olacaktır. Trakya belgelerinde ise "metanetimi imha ve celadetimi iade edecek" denilmektedir. Cümlenin siyak ve sibakı göz önünde tutulduğunda burada *imha* değil, *ihya* kelimesi kullanılmış olmalıdır.

Bütün bunlar göz önünde tutularak şunlar söylenmelidir:

Nutuk, 1927 baskısıyla, hatta Afet İnan'ın dediği gibi[20], Genelkurmay Harb Tarihi Dairesi'nde mevcut olduğunu bildiğimiz orijinal yazma nüshasıyla karşılaştırılarak hatasız olarak yeniden yayınlanmalıdır. Ayrıca dipnotlarla metindeki bazı hataların düzeltilmesi ve bazı olayların arka planlarının açıklanması ve metin içi bağlantıların kurulması gerekmektedir ki, gelecek nesiller eli yüzü düzgün bir *Nutuk* metni okuyabilsinler. 83 yıllık Cumhuriyet tarihimizde bu işin daha önce sağlıklı bir şekilde yapılmamış olmasına ise ne kadar hayıflansak azdır.

Peki, Atatürk'ün kendi eliyle kurduğu Türk Dil Kurumu (TDK), yıllarca Türk halkına saç baş yoldurtan yeni "tilcikler" uydurmaktan vakit mi bulamamıştır acaba *Nutuk*'la ilgilenmeye? Bulamamışsa neden bulamamıştır? Sakın *Nutuk*'tan daha önemli işleri olduğunu söylemesinler bize.

Bir zamanlar, Behçet Kemal Çağlar'ın *Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri* (1968) adlı kitabını basmıştır mesela TDK. Bu kitapta, bizzat Atatürk'ün sözlerinin nasıl tahrif edildiğini yıllar önce Fethi Naci, *Atatürk'ün Temel Görüşleri* adlı kitabında ortaya koymuş ve şöyle demişti: "Varlığını Atatürk'e borçlu olan TDK bu tahriflerin hesabını vermek zorundadır."[21] Kimin umurunda oldu? Hiç...

Türkiye'nin kurucusunun temel kitabı tahrif ediliyor, kimseden çıt yok. Sonra da kalkmış, bilimsellikten, objektiflikten, Aydınlanma'dan bahsediyorlar. Bir defa Aydınlanma'nın ilk şartı, önündeki metni doğru dürüst okuyup anlamak, sonra da yeni nesillere adam gibi aktarmaktır.

İşte TDK'nın çıkardığı *Söylev*'deki Öztürkçecilik gayretkeşliğinin neticeleri: (Burada sadece *Nutuk*'un sonun-

da yer alan ve ünlü Türk Gençliğine Hitabe'nin biraz yukarısında bulunan birkaç paragrafla sınırlayacağım örneklerimi ve 1927'deki eski harfli *Nutuk* baskısının 541-542. sayfalarıyla TDK *Söylev*'inin 654-655. sayfalarını karşılaştıracağım).

Mesela *Söylev*'de Arapça diye *fakat* kelimelerinin atıldığını ve yerlerine Türkçe zannedilerek *ama*'ların konulduğunu görüyoruz. Bilindiği gibi *ama* da Arapçadır; lakin bu metni hazırlayanlara göre *ama* Türkçe, *fakat* Arapçadır! Bunlar hiç sözlüğe bakmamışlar anlaşılan!

Mesela bir yerde *menfaatleri* kelimesi, *yararları* diye güya Türkçeleştirilmiş. *Nutuk* metnini Öztürkçeleştirenlerin, kendi sözlüklerine bile tutarlı kalmadıkları anlaşılıyor. Nitekim *TDK Sözlüğü*'nde *menfaat*'i *çıkar* diye karşılamışlar; *yarar*'ı da *fayda* yerine kullanmışlar.

Ne yalan söylemeli, epeyce eğlenceli yerler de var bu *Söylev*'de. Mesela yine aynı paragrafta "hukuk-ı esasiye", "temel haklar" diye çevrilmiş. Oysa burada Anayasa Hukuku kastedilmektedir, eski deyişle Esas Teşkilat Hukuku. "Galeyana getirmek", "alevlendirmek" olmuş; *kavim* kelimesi *topluluk* diye karşılanmış; biraz aşağıda ise bu defa *kitle* kelimesi *topluluk* yapılmış; *anâsır*, yani 'unsurlar' kelimesi, *adamlar* olmuş; *iktisadî* kelimesi neyle karşılanmış biliyor musunuz? Şaşırmayın: *Tutumsal*. Bir de araya *ülkü* kelimesi sıkıştırılmış ikide bir. Acaba *mefkûre* kelimesinin karşılığı olarak mı kullanılmış diye 1927 basımına baktım ve hayret: *Nokta-i nazar* diye geçen bütün yerler *ülkü* yapılıvermiş. (Şimdi her sabah "Ülküm: yükselmek" diye bağıran öğrenciler "Nokta-i nazarım yükselmek" mi demiş oluyorlar yani?) Bir de *orun* kelimesi var ki, *mevki* yerine kullanılmış. *İstibdad*'ın karşılığı ise *zorbalık*. Sanki her zorbalık istibdad olabilirmiş gibi!

Ne var ki asıl söylemek istediğim, bu anlaşılmaz hale getirme operasyonunu Atatürk'ün eserine layık görenlerin diğer kitaplara neler yapabileceğini ortaya koymaktı.

Dille istediği gibi oynayabileceğini zannedenlerin içine düştüğü traji-komik durum, bir kanon olarak kurgulanan *Nutuk* üzerindeki mırıldanmalardan daha iyi belgelenemezdi herhalde. Bir de Falih Rıfkı Atay'a kızarlar "Atatürk keşke *Nutuk*'u hiç yazmasaydı"[22] dediği için. Kendileri onu anlaşılmaz bir kılığa soktukları halde hem de...

Geçmişi unutturma operasyonu, zamanın acımasız akışı yüzünden bu operasyonu yapanları muaf tutacak değildi elbette. Ve resmi tarih yazmaya kalkanların 'temel kitap' olarak aldıkları *Nutuk* konusundaki vurdumduymazlıkları, Türkiye'de resmi tarihin neden resmîleşemediğinin en belirgin örneği değil midir?

1 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, 2. baskı, Ankara, 1990, Bilgi Yayınevi, s. 150'den aktaran Tolga Ersoy, *Lozan: Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?*, İstanbul 2002, Sorun Yayıncılık, s. 63 (italikler benim – M.A.).

2 Ahmet Yaşar Ocak'ın bu konudaki bazı tespitleri şöyle: "Bence Türkiye'de bir tek resmi tarih yok. Her kesimin kendine göre ayrı bir resmi tarihi var... Örneğin Türkiye'de Batıcıların, muhafazakârların, Kemalistlerin, İslamcıların, ayrı ayrı resmi tarihleri var. Sünniler ve Aleviler de kendi tarihlerini oluşturmuşlar..." Bkz. Atilla Lök, "Tarihçinin mutfağı - Ahmet Yaşar Ocak: Önyargılardan kurtulmak", *Toplumsal Tarih*, sayı 69, Şubat 1999, s. 60.

3 Bkz. Abdullah Muradoğlu, "Bu miller Cumhuriyet'i seviyor", *Yeni Şafak*, 1 Ocak 2006.

4 Derek Sayer, "Modern Avrupa tarihinde bir çıkış noktası olarak Prag", Derleyen: Huri İslamoğlu, *Neden Avrupa Tarihi?*, Çevirenler: Simten Coşar, Özgür Gökmen, Yıldırım Kırgöz, İstanbul 1997, İletişim Yayınları, s. 115. Çek halkının, Kanuni'nin 1526'daki Mohaç zaferinin ardından bir kurtuluş umudu olarak girdiği uzun Habsburg işgali altında yaşadığı acı olaylar ve Çeklerin millî uyanışı hakkında ilk baskısı 1955'de yapılan *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (3. baskı, İstanbul 1975, Ötüken Yayınevi, s. 145-152) adlı kitabında Sadri Maksudi Arsal etraflı bilgiler vermektedir.

5 Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip iktidara gelen ve 1948'de intihar süsü verilerek öldürülen Çek Cumhurbaşkanı Masarik, aslen meslekten bir tarihçiydi; ülkesinin Osmanlı dönemini önemsemiş ve bilimsel temele sahip bir Çek tarihi yazımını teşvik etmişti. Bu amaçla 1920'ler ve 1930'larda Çek kütüphanelerine çok sayıda Osmanlı yazması kazandırılmış, zengin Prag ve Bratislava koleksiyonları bu sayede vücuda getirilmişti. Ancak Masarik'den sonra bu çalışmalar aynı hızla devam etmemiştir. Bkz. Aykut Tunç Kılıç, "Suraiya Faroqhi ile söyleşi: Avrupa'da Osmanlı tarihçiliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 113, Mayıs 2003, s. 55.

6 Ömer [Lütfi] Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıflarının hukukî statüsü I", *Ülkü*, Sayı: 49, Mart 1937, s. 33-48. Mesela Barkan'ın şu sözleri Atatürk'ün sağlığında, üstelik de resmi ideolojinin sözcülüğünü üstlenen bir dergide yazması 'resmi tarih' diye keskin hatlarla ayrılmış bir gövdenin varlığına kalın bir gölge düşürecek cinstendir: "(A)ltıyüz senelik ömrü olan bir imparatorluğu, şu veya bu etiket altında bir defa damgaladıktan sonra, onun, bu müddet zarfında hiç değişmemiş olduğunu farzetmek, bu nevi tetkiklerin asıl enteresan olan kısmını, sosyal âlemi anlamağa yegâne kabiliyetli olan dinamik görüşü, canlı bir mevcuddeki istihalelere benzer, metamorfoz ve gelişmeleri ihmâl ve inkâr etmek demek olur" (s. 36). Yazar bir sayfa sonra da bu defa Osmanlı sisteminin "iyilikleri"ni saymaya geçer.

7 Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri-Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul 1946, Milli Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Rölöve Bürosu Yayımları.

8 Bkz. Roderic H. Davison, "Atatürk'ün reformları: Köklere dönüş", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çeviren: Mehmet Moralı, İstanbul 2004, Alkım Yayınları, s. 355.

9 Osmanlı tarihi bağlamında "gerileme" (decline) söylemini tartışan aykırı metinler için bkz. Hazırlayan: Mustafa Armağan, *Osmanlı Gerileli mi?*, İstanbul 2006, Etkileşim Yayınları.

10 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk: Bir Tahlil Denemesi*, İstanbul 1981, Birikim Yayınları, s. 134.

11 Hazırlayan: Neyyire Gül Işık, *Yeryüzünde Bir Sürgün; Juan Goytisolo'dan Seçme Yazılar*, İstanbul 1992, Metis Yayınları, s. 18-19 (Hazırlayanın Sunuş'undan).

12 *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 448-449.

13 Âfet [İnan], "Türk-Osmanlı tarihinin karakteristik noktalarına bir bakış", *Belleten*, Sayı: 5-6, II. Kânun-Nisan 1938, s. 129 vd.

14 İlber Ortaylı, "Resmi tarihçilik sorunu üzerine", *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul 1992, Cem Yayınevi, s. 33-36.

15 Ortaylı, agy, s. 36-38.

16 Türkiye'de yayımlanırken, *Nutuk*'un savsaklanmış olması gerçeğinin olsun bizi dürtüklemesi beklenir. Ana kaynak doğru dürüst yayımlanmadan, açıklanmadan, yorumlanmadan nasıl olur da kurtuluş ve kuruluşumuz üzerine incelemelere girişebileceğimiz sorusunu

kendi kendimize sormuş olmak, bizi yüreklendirmeye yetecektir." Sami N. Özerdim, "Nutuk'un çeşitli basımları ve düşündürdükleri", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara 1980, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 243.

17 "Kanon"un anlamını ve Türkiye'de "kanon" olup olmadığını tartışan bazı metinler için *Kitap-Lık* dergisinin Ocak 2004 tarihli 68. sayısına bakılabilir. Özellikle Jale Parla, Murat Belge, Orhan Koçak, Kemal Atakay ve Harold Bloom'un yazılarına bakınız. Benim "kanon"larımızın olmayışını Cumhuriyet döneminde elifbanın ve Türkçenin tasfiyesine bağladığım bir yorumum için bkz. "Kanonlarımız yok, çünkü dilimiz tozlaştı!", *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 5, Güz 2005, s. 11-21.

18 *Nutuk*'un dilini, bırakın sadeleştirmeyi, sözlüğe bakmadan anlamaktan dahi aciz olan Cahit Öztelli ise yayına hazırlayanları zikrederken Sunullah Arısoy'un adını nedense unutur! Bkz. Cahit Öztelli, "*Söylev*'in sadeleştirilmesinde tutulan yol", *Türk Dili - Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı*, Sayı: 314, Kasım 1977, s. 509.

19 Sami N. Özerdim, "*Nutuk*'un yeni basımlarıyla ortaya çıkan sorunlar", *Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara 1983, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 391-400. *Nutuk*'daki kimi tutarsızlıklar ve ona yönelik bazı eleştiriler, Bilal Şimşir'in Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan çıkan *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler* (Ankara 1991) adlı çalışmasında (metinlerin kimileri İngilizcedir) bir araya getirilmiştir. *Nutuk* hakkında o günleri yaşayan bir şahidin genel mahiyetteki değerlendirmeleri için bkz. Cemal Kutay, "Söylenişinin 40. yıldönümünde Mustafa Kemal ve *Nutuk*", *Tarih Konuşuyor*, sayı 45, Ekim 1967, s. 3372-3375. Erik Jan Zürcher ise *Nutuk*'u, "1919-1927 yıllarının tarihi olarak değil, 1926 temizlik hareketini haklı çıkarma girişimi olarak" görmektedir. Bkz. *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çeviren: Nüshet Salihoğlu, İstanbul 1995, Bağlam Yayınları, s. 238.

20 Afet İnan, "Atatürk'ün *Büyük Nutuk*'unun müsveddeleri üzerinde arkadaşlarının eleştirilerini dinlemesi ve gençliğe seslenişi", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar*, s. 34-36.

21 Fethi Naci, *Atatürk'ün Temel Görüşleri*, 6. baskı, İstanbul 1984, Gerçek Yayınevi, s. 40.

22 "Benim samimi düşüncem, [Atatürk'ün *Nutuk*'u] hiç yazmaması idi. Bütün o vesikalar, tutanaklar dosyalarda kalacağı için tarihçiyi hükümlerinde daha serbest bırakmalı idi." Falih Rıfkı Atay, "Atatürk devrinden hatıralar: *Nutuk*", *Dünya*, 22 Haziran 1957'den nakleden: İsmail Arar, "*Büyük Nutuk*'un kapsamı, amacı, niteliği", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar*, s. 163.

Atatürk, Suudi Arabistan'ın kuruluşunu ilk kutlayan devlet başkanıydı

Bu dönemde [İslâm dünyasında] hem [Mustafa] Kemal'e... hem de İbn Suud'a hayranlık duyan Müslümanlar bulmak güç değildi.

FRANÇOIS GEORGEON

28 Şubat sürecinde Türkiye'de, 11 Eylül sonrasında ise dünyada ilan edilen "kara liste"nin başında Suudi Arabistan devleti yer alıyordu. Oysa Immanuel Wallerstein nam üstad, 11 Eylül'ü analiz ettiği bir yazısında Pakistan'la birlikte Suudi Arabistan'ı ABD'nin İslam dünyasındaki "ikiz kuleleri" olarak nitelemiş ve New York'taki kulelere çarpan intihar uçaklarının, aynı zamanda bu pek metin görünen siyasî kulelerin de temellerini sarstığını beyan etmişti.

Suudi Arabistan'ın hırsızların elini kesen, "katı Şeriat kuralları"nı uygulayan despot bir devlet olarak nitelenmesine ve dışarıda Üsame bin Ladin ile yurt içindeki "şeriat özlemcileri"ni besleyen para kaynağının başındaki güç olarak yaftalanmasına alıştık artık. Ecyad Kalesi'ni yıktırmamak bahanesiyle Suudi rejimini tartışma konusu yaptığımız günleri de unutmadık henüz. Gelin görün ki, aynı çevrelerin arkasına sığındıkları Atatürk'ün Suudi re-

jimine bakışı, hiç de zannedildiği gibi olumsuz değildir. Atatürk, Suudi Arabistan devletinin kuruluşunu desteklemiş, hatta onu Türkiye'nin en sıkı müttefiklerinden biri olarak görmüştü.

İşte Atatürk'ün "Şeriatçı" Suudi yönetimine karşı şaşırtıcı tavrı.

Bugünkü Suudi Arabistan devleti Hicaz, Necd ve yöresini birleştiren Abdülaziz ibn Suud'in 8 Ocak 1926 tarihinde Melik, yani Kral ilan edilmesiyle bağımsızlığına kavuştuğunda İslam âleminde olduğu kadar Türkiye'de de iyimserlik meltemleri estirmişti. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti yönetici kadrosunun, çöken Osmanlı Devleti'nin küllerinden doğan üçüncü bağımsız devlet kimliğiyle Suudi Arabistan'la yakınlaşma, hatta dayanışma içerisine girdiklerini görüyoruz. (Bizden önce bağımsızlığına kavuşan ilk devlet, Yemen'dir ve bağımsızlık tarihi Osmanlı'nın savaştan çekiliş tarihi olan 30 Kasım 1918'dir.[1]) 1932'de Suudi Arabistan'ı resmen tanıyan ilk devletin Türkiye Cumhuriyeti, ilk kutlama mesajını çeken kişinin de Gazi Mustafa Kemal olması, bu şaşırtıcı gerçeğin göstergeleridir.

Daha ilginç bir nokta ise şudur:

Yıllar sonra Suudi Arabistan tahtına oturacak ve 1975 yılında bir suikaste kurban gidecek olan Kral Abdülaziz'in oğlu vezir Emir Faysal, 1932'de Türkiye'ye yaptığı ziyarette kelimenin tam anlamıyla "krallar gibi" karşılanmış, yani kendisine kraliyet protokolü uygulanmıştı. Başta Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı olmak üzere devlet adamları ve erkânından, ayrıca halktan çok yakın ve sıcak bir ilgi görmüş, hatta gazete haberlerine bakılırsa sokağa çıktığında coşkun bir şekilde alkışlanmıştır. Türk basını ise bu ziyaret sırasında Suudi rejiminin "Şeriatçı" olup olmadığıyla değil, bağımsızlığına kavuşmuş bir kardeş İslam ülkesi olmasıyla ilgilenmiştir. Hele bu ziyaret vesilesiyle Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı bir yazı vardır ki, bugün o yazının aynı gazetede yayınlanması maalesef hayaldir!

14 Haziran 1932 tarihli "Hicaz Melîki'nin oğlu Ankara'da" başlığını taşıyan bu yazıda Misak-ı Milli sınırları kavramına açıklık getiren Yunus Nadi, onun yalnız Türkiye'nin bağımsızlığını değil, aynı zamanda *Osmanlı'dan ayrılan ülkelerin de bağımsızlığını içeren bir proje* olduğunu söyler ve bizi hayret vadilerinin en derinine iter. Aslında Osmanlı'dan miras kalmış olan İslam âlemini koruma ve kollama işlevi, Misak-ı Milli'nin de görev alanındadır! Faysal'ın ziyaretinden heyecana kapılmış olan Yunus Nadi bu yazısında Arapların birleşmesini dahi savunmuştur.[2]

Bugünün penceresinden baktığımızda bu geziyle ilgili şaşırtıcı bir gerçeğe daha tosluyoruz. Emir Faysal'ın zaman zaman tercüman kullanmayıp İstanbul şivesiyle güzel bir Türkçe konuştuğunu öğrenince o zamanın gazetecileri gibi bizim de hayret damarlarımız kabarıyor. Sebep basittir oysa: Fethi Tevetoğlu'nun verdiği bilgilere göre, Emir Faysal'ın dedesi Muhammed es-Sanayan[3], vaktiyle Osmanlı ordusunda savaşırken şehit düşmüştür! Üstelik gezi sırasında Faysal'ın yaverlik ve tercümanlığını yapan Binbaşı Halid Bey de Çanakkale gazilerindendir! (Demek ki, dedem Mustafa Armağan ile aynı saflarda savaşmıştı Kral Abdullah'ın dedesi!)

Emir Faysal, Ankara'da resmi bir törenle karşılanır, ardından Çankaya'da Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul edilir; şerefine görkemli bir ziyafet verilir. Ertesi gün Anadolu Ajansı "Gazi Hazretleri"nin gezi münasebetiyle "irad ettikleri" şu nutku yayınlayacaktır:

> [Bu ziyaret] münasebetlerini samimiyet ve karşılıklı itimad esasları üzerine kurmuş bulunan Türkiye Cumhuriyeti ile Hicaz-Necd ve Yöresi Devleti arasındaki bağları daha ziyâde kuvvetlendirecektir... Memleketlerinizin terakki yolunda inkişafı için sarfolunmakta bulunan gayret, Türkiye'de alâka ve takdirle takip olunmaktadır... Türk milleti, devletiniz ve milletiniz için devrin icablarına göğüs gerecek ciddî mesâide büyük muvaffakiyetler kazanılmasını bütün samimiyetiyle arzu etmektedir.

> Haşmetlû Melik Hazretleri ile yüksek Hânedânının saadeti ve Devletinizin ikbal ve tealisi hakkındaki kalbî temennilerimi bu vesile ile de ifade etmek isterim. Bunun bende hâsıl ettiği zevk büyüktür.

Bunlar diplomatik nezaket kelamlarından ibaret sözler değildir kuşkusuz. Öyle olsaydı Atatürk'ün Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını ilk tebrik eden devlet başkanı olmak için acele etmesine ne lüzum vardı?

Bir de o zamanlar Suudi Arabistan'ın bugünkü gibi "katı" bir şeriat rejimi olmadığını söyleyip, daha az Vehhabi ve daha az "İslamcı" olduğunu bahane etmeye kalkacaklar fazla heveslenmesinler. Zira Emir Faysal'ın İstanbul'daki basın toplantısında yaptığı konuşma ve gazetecilerin sorularına verdiği cevaplar basına yansımış ve hiçbir gazete de "Şeriatçılar adam kesiyor" yaygarasını koparmamıştır. Genç devlet adamı, basın mensuplarına, lafı eğip bükmeden, ülkesinde Şeriat hükümlerinin geçerli olduğunu, hırsızlık yapanların ellerinin kesildiğini, katillere kısas uygulandığını, içki içenlerin mülklerinin ellerinden alınıp sınır dışı edildiğini, tiyatro ve sinemanın yasak olduğunu söylemiştir ama yine çıt çıkmamıştır. Garip değil mi?

Garip, garip olmasına ya, o günden beri ne değişti acaba?

Demek ki, 1930'lardan 1990'lara gelene kadar kafalarımız epeyce yıkandı, çitilendi, ütülendi. Baksanıza, *Cumhuriyet* gazetesi dahi artık Atatürk gibi bakamıyor Suudi Arabistan'a.

O zaman son bir soru:

Suudi Arabistan mı değişti, yoksa biz mi değiştik? Ya da şu: Bugün Suudi Arabistan'a husumet duyanlar, Atatürk'ün izinin peşini bırakmış olabilirler mi? İçinizden sanki, "Zaten hiç izlememişlerdi ki" dediğinizi duyar gibi oluyorum.

Öyleyse? Öyleysesi şu: Kolları sıvayıp yakın tarihin içine girecek ve ihtilallerin beyinlerimizi nasıl yıkadığını deşifre edeceğiz.

Faust öyle demişti, değil mi: "Dostum, geçmiş bizim için yedi mühürlü bir kitaptır."

1 Yılmaz Öztuna, "Mârib Barajı", *Tarih Sohbetleri I*, İstanbul 1998, Ötüken Neşriyat, s. 81. Ayrıca bkz. Mim Kemal Öke ve M. Lutfullah Karaman, *Adı Yemen'dir...*, İstanbul 2003, Ufuk Kitapları.

2 Yalnız bu atıf için değil, Emir Faysal'ın gezisi için ana kaynak, Dr. Cihad Fethi Tevetoğlu'nun şu makalesidir: "Bugünkü Türk-Suudi dostluğuna ilk adım: Gazi Mustafa Kemâl-Faysal bin Abdülaziz görüşmesi (1932)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual 1986, s. 291-309. Makaleden, yazarın 3 bin sayfa hacminde bir "Sa'udi Tarihi" hazırladığını da öğreniyoruz. Ancak bu kitap bildiğimiz kadarıyla basılmamıştır. Kemalizmin Suudi Arabistan'a bakışı ve oraya yansıyışı hakkında şu kaynağa bakılabilir: İskender Gökalp ve François Georgeon, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, Çeviren: Cüneyt Akalın, İstanbul 1990, Arba Yayınları.

3 İnternette arayacaklar için söyleyeyim, bu soyadı İngilizcede *Thunayan* şeklinde yazılır.

Hatay bir istisna mıydı?

Ben toprak büyütme isteğinde değilim.
Barış bozma alışkanlığım yoktur.
Ancak muahedeye dayanan hakkımızın
isteyicisiyim; onu almazsam edemem.
Büyük Meclis'in kürsüsünden milletime söz
verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim
dediğime inanır. Sözümü yerine
getiremezsem onun huzuruna çıkamam;
yerimde kalamam.

ATATÜRK, 29 Ekim 1937 [1]

Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın bir kaç yıl önce ülkemize gelişinin magazinsever basınımıza bereketli haberler yağdırdığını hatırlayalım. Suriye'nin First Lady'si ile 6 aylık bebekleri, bakanlıklardaki sekreterlerin bile magazin gündeminin baş sırasını işgal etmişti. Lakin en ziyade dikkatimi çeken haber, Hatay "meselesi"yle ilgili olanıydı. Daha ziyaret öncesinden başlamak üzere Hatay, iki ülke arasındaki ilişkilerin kilit konusu haline gelmişti kendiliğinden.

Hatay bizim için çoktan "mesele" olmaktan çıkmış durumda. Buna mukabil Suriye yönetimi, ders kitaplarından tutun da resmi haritalarına kadar Hatay'ı Suriye sı-

nırları içerisinde gösterme gayretindeydi. Bu gayretin, hatta gayretkeşliğin ziyaret öncesi ve sonrası görüşmelerde ortadan kalkacağına dair bazı işaretler verilmedi değil. Ne var ki, Hatay'ın Suriye için bir "mesele" haline gelmesinin Fransız sömürge yönetiminde yerleştirilen eğitim politikasının bir sonucu olduğunu bilmemiz gerekiyor.

İngilizler nasıl işgal ettikleri Arap topraklarında kendilerini değil, Osmanlı'yı emperyalist 'öteki' olarak gösterecek şekilde yanıltıcı (illüzyonist) bir beyin yıkama faaliyetine girişmişler ve bundan da hatırı sayılır bir mahsul almışlarsa, aynı şeyi Fransızlar Suriye'deki manda yönetimleri sırasında denemişler ve sonuçta bu mandacı yönetimin varisi olan Suriye Devleti de, aynı sömürgeci mantığı miras olarak almış, ders kitaplarındaki "Osmanlı"nın yerine "Türkiye"yi koyarak ulus-devletlerini inşaya koyulmuşlardı.

Dolayısıyla Hatay'ın bir mesele haline gelmesi, tamamen Fransız manda yönetiminin ve "Büyük Suriye" projesinin ektiği nifak tohumlarının eseridir ve Suriye'nin 50 küsur yıl sonra bile olsa bu mandacı rüyadan uyanıyor olması, herşeye rağmen hayra alamet bir gelişme sayılmalıdır.

Hatay'da neler oldu?

Hatay, Misak-ı Milli sınırlarımız içerisine aldığımız ama Lozan'da bir şekilde dışarıda kalmasına rıza gösterdiğimiz üç ilden birisiydi. (Diğer ikisi, Batum ve Musul'dur.) Batum'u Kurtuluş Savaşı'nın selameti cihetinden Sovyetler Birliği'ne, Musul'u da yeni Şeyh Sait isyanlarının geleceği paniği içerisinde İngilizlere bırakmışızdır.

Hatay, birçok özelliğiyle Cumhuriyet tarihinin gölgede kalmış bir sayfasıdır. Hatta onun Türkiye'nin Alsace-Lorraine'i olduğu dahi söylenmiştir. Ancak Hatay'ın ilhakı, Cumhuriyet'in "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinde bir istisna mıydı, yoksa aktif bir dış politikaya başlangıç mıydı?

Mesela neden Atatürk'ün Hatay'dan sonra fırsatını bulduğunda Musul ve Batum üzerinde de benzeri operasyonlara girişip girişmeyeceğine dair bir çalışma yapılmadığını sormamız gerekir akademyadan.

1930'ların ortalarına yaklaştığımızda Avrupa'da yeni bir savaş hayaleti kol gezmektedir. Dünyayı yönetmeye çıkmış İngiliz ve Fransız sömürgeciliği, kendi evinde terlemeye başlamıştır. Avrupa'yı ayağa kaldıran gelişme, Almanya'nın Fransa sınırına yığınak yapmasıyla hızlanmıştır. 1930'ların sonu, Fransa'nın bırakın sömürgelerini idare etmeyi, kendi içindeki birliği ve sınırlarındaki güvenliği bile koruyamayacak kadar derin bir acziyet manzarası sunmaktadır. Sömürgelerine yeni askeri birlikler gönderemeyen Fransa, buralarda göreve uymakta olan birliklerini bile ana vatanı korumak üzere geri çağırma noktasına gelmiştir.

Velhasıl bu sırada Avrupa, Hasta Adam'dır ve İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri hızlanmaktadır.

Değişen dünya şartlarını dikkatle okuyan Atatürk, Hatay "meselesi"ne yüklenme zamanının geldiğine inanır ve düğmeye basar. Önce "tutucu" çevresi karşı çıkar bu tavrına. Mesela Başbakan İsmet İnönü, bu girişimin bir ham hayal olduğuna inanmaktadır ve kimseyi rahatsız etmeme prensibini hatırlatır kendisine. Atatürk ise aksine, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiğine inanmaktadır. Hasta halinde kalkar gider Adana'ya. Yıl, 1938'dir. "4 bin yıldır Türk yurdu olan" Hatay'ın Fransızlara bırakılamayacağını haykırır bir mitingde. Sesi, Paris'ten duyulur. Fransa karışır.

Trajediyi yaşama sırası Fransa'ya gelmiştir. Genişleyen sömürge topraklarına ilk pençe atılmış, geri adım atmak ile atmamak arasında sancılara boğulmuştur monşerler. Türkiye ise ilişkileri germeye devam eder. Fransız sömürgeciliğinin zaafı, yoklamalarda gizlenemez hale

gelmiştir. Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer bile iki günde bir Hatay'dadır. Halk arasında propaganda faaliyetleri yoğunlaştırılır. Hatta bazı belgelere göre istihbarat örgütümüz Hatay'da bazı sabotajlara girişmiş, Fransız idaresini yıldırmak için operasyonlar gerçekleştirmiştir.[2]

Hatayhların Türkiye'ye katılmaları için tarikat şeyhlerinin bile emniyet kuvvetleri tarafından Hatay'a taşındığını Şükrü Sökmensüer'den öğreniyoruz.[3] Yıldırma amaçlı bazı sabotajlarda bulunulduğunu da biliyoruz. Hatta Hatay'ın o yıllarını yaşamış biri olarak kültür hayatımıza adım atan Cemil Meriç'in hocası Ali İlmi Fani bile boş durmaz ve o sırada Mısır'da bulunan Mehmed Akif'i, hasta yatağından kaldırıp Hatay'a getirir. 1936'da Akif, hasta haliyle Hatay halkına, tıpkı Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu camilerinde yaptığı gibi İstiklal Marşı'nın ruhundan üfler; Türkiye ve bağımsızlık ruhunu ve Türkiye sevgisini aşılama gayretine girer.[4]

Sonunda Fransa, o zamanki adı Antakya olan Hatay'da bir referandum yapılmasına razı olur. Uluslararası gözlemcilerin de nezaret ettiği referandum, Hatay'ın kaderini belirler. Bağımsızlık yönünde çıkar halkın tercihi. Bunun üzerine önce bağımsız Hatay Devleti kurulur (1938), bir yıl sonra da Türkiye'ye iltihak ederek ve Türkiye tarafından ilhak edilerek (1939), ana vatanın bir parçası olur.

Artık Hatay, Türkiye için siyasî bir "mesele" olmaktan çıkmıştır. Gelin görün ki Fransa, bu yarayı bir mesele halinde, 1944'de Suriye'den çekildikten sonra Suriye Devleti'nin yeni yöneticilerine devretmiş ve bu "yara", Beşşar Esad'ın ülkemizi ziyaret ettiği 2004 yılına kadar yapay yollarla kaşınıp durulmuştur. Dünya şartları yeni bir safhadadır ve Hatay, artık terörist devletler listesine alınmış olup ve yine 'zor durumdan' bulunan Suriye için "mesele" olmaktan çıkmış görünmektedir.

Soru: Bugün Atatürkçülüğü statükoculuk zanneden "tutucu"lar, Atatürk'ün yerinde olsalardı, Hatay için parmaklarını kımıldatırlar mıydı dersiniz?

1 M. Murat Sökmenoğlu, "Ata'nın son armağanı: Hatay", *Popüler Tarih*, Sayı: 7, Aralık 2000, s. 45.

2 Bkz. Ergun Hiçyılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gizli Teşkilatlar*, İstanbul 1994, Altın Kitaplar Yayınevi.

3 Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul 1997, Çağdaş Yayınları, s. 91.

4 Bu karanlıkta kalmış nokta için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif: Hayâtı ve Eserleri*, 2. baskı, İstanbul 1973, İrfan Yayınevi, s. 190. Hatay'ın ana vatana katılışıyla ilgili olarak benim *Düşüncemin Gökkuşağı: Cemil Meriç* adıyla hazırladığım kitabın girişinde geniş bilgi mevcuttur (İstanbul 2006, Etkileşim Yayınları).

"Hatay sorunu" hakkında etraflı bilgi için bkz. Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay ve Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Ankara 2001, ASAM Yayınları. Hatay konusunda en yeni çalışma, Serkan Ada tarafından yayımlanmıştır: *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul 2006, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hatay'ın manda idaresi günlerinden kurtuluşuna kadarki sürecini devrin şahidleri anlatmıştır. Abdurrahman Melek ve Tayfur Sökmen'in hatıraları Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır! (Diğer iki şahidin anlattıkları için bkz. Hulki Öcal, *Hatay Savaşı*, Ankara 1953, Desen Matbaası; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri*, 2. baskı, İstanbul 1972.

Atatürk Lenin'e yardım etmişti!

> Bütün bu eylemler, bir eylem adamının işiydi; fakat Mustafa Kemal eylemin kör ettiği birisi değildi; o aynı zamanda Napolyoncu çizgide bir psikologdu.
>
> OMEN TWEEDY[1]

Yüzyıllar öncesinin tarihini bilmiyoruz da, yakın tarihimizi yeterince biliyor muyuz sanki? İşte Kurtuluş Savaşı yıllarındaki açılmamış yüzlerce dosyadan birisi: Sovyetler Birliği'nde Bolşeviklerin komünizmine karşı çıkan ve "Komünizmsiz bir Sovyetler" kurmak isteyen Kronştadt isyancılarının Cumhuriyet tarihimizle buluştuğu kavşağın bilinmeyen hikâyesi...

Tarih önce mat yüzünü gösterir. Sanırsınız ki, bütün anlatacağı bu kadarcıktır. Tarihçilik biraz da o aldatıcı tabakayı kazımaya başlayıp altta gizlenen harareti meydana çıkarma becerisidir. Tarih, zannedilenin tersine, görünenle değil, görünmeyenle ilgilidir.

Kitapların anlattıklarına bakarsanız Ruslarla olan münasebetlerimizin hemen tamamen kılıç, barut ve kan üzerine kurulmuş olduğu izlenimine kapılırsınız. "Moskof" imajı bir krater gibi düşmüştür beyinlerimize. Oysa bu izlenim fena halde yanıltıcıdır.

Halil İnalcık hocanın Cambridge Üniversitesi'den çıkan çalışmadaki makalesinden birkaç satırı beraberce

okuyalım da kararınızı ondan sonra verin isterseniz:

> Osmanlı İmparatorluğu ile Büyük Moskova Dükalığı arasındaki hatırı sayılır siyasî ve ekonomik çıkarlar 1492'de III. İvan ile II. Bayezid arasında bir yakınlaşmanın yolunu açtı. Kırım Hanı Mengli Giray'ın hâmisi olarak hareket eden Osmanlı Padişahı, Polonya ve Litvanya ile ittifak kurmuş olan Altın Ordu hanlarının hücumlarına karşı ona destek verdi. Mengli Giray ise ortak düşmanlarına [yani Altın Ordu-Polonya-Litvanya ittifakına] karşı Moskoflarla işbirliğine gitti ve İstanbul ile Moskova arasındaki dostluk ilişkilerinin tesisi için gayret gösterdi. Rus yönetimi, Bursa'dan değerli kumaşlarla diğer egzotik malları ithal etmek istediği için İstanbul'dan ticaret imtiyazları almaya çalışıyor ve 1495'de Kırım Hanı'nın aracılığıyla İstanbul'a bir elçi gönderiyordu.[2]

İnsan hayret eden bir varlık. Tarihçinin ise iki defa hayret etmesi gerekiyor.

Osmanlıların Kırım Hanı üzerinden Rusları desteklemesi, kısa bir süre sonra Altın Ordu Devleti'nin tarihe karışmasıyla sonuçlanacak, böylece Rusya ile Osmanlı devletlerinin Karadeniz'in kuzeyinde önleri alabildiğine açılacaktır.

Bir başka deyişle tarihte olmaz, olmaz.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Bolşeviklerin bize yardım ettikleri, para ve askerî teçhizat desteğinde bulundukları, hatta General Frunze gibi bazı Kızıl Ordu stratejilerinin Ankara'ya kadar gelerek üst düzey temaslarda bulundukları gerçeği, resmi inkılâp tarihi kitaplarında nedense ört bas edilir. Hatta ileride göreceğimiz gibi bu komutanlardan ikisinin heykellerini Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda, hem de Atatürk'ün hemen arkasında bulmanız mümkündür.

Her şey gözümüzün önünde yazılı aslında ama "göz" lazım görmek için.

Umutlar Moskova'da!

Bu yazıda size mevcut bilgilerimizi tersine çevirecek bir olayı anlatacağım: Türkiye'nin Rusya'da Komünist rejimin yerleşmesi için yaptığı yardımı.

Mart 1921'de Petersburg'un açıldığı Fin Körfezi'nde bulunan Kronştadt deniz üssünde Kızıl bahriyelilerin isyanı patlak verir. Çiçeği burnundaki Sovyet rejimi, ayaklanmayı bir türlü bastıramaz. Diyeceksiniz ki, koca Çarlığı deviren Kızıl Ordu, avuç içi kadar bir adayı mı ele geçirememiştir? Evet, çünkü ayaklananlar, savaş gemilerine sahip bahriye kurmaylarıdır; daha da önemlisi, Kızıl Ordu askerleri, devrimi omuz omuza gerçekleştirdikleri Kronştadt'daki subaylarına kurşun sıkmayı reddetmektedirler.

İsyanla sarsılan Lenin yönetimi kara kara düşünürken Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Sovyetler ile Barış ve Kardeşlik Antlaşması imzalamak ve askeri yardım temin etmek üzere Garp Cephesi Kumandanlığından başarısız olduğu gerekçesiyle alınarak Mustafa Kemal Paşa tarafından Büyükelçi sıfatıyla Moskova'ya gönderilir (yerine atanan isim, komutan İsmet Paşa'dır). Tarih, 27 Şubat 1921'dir ve Kronştadt ayaklanmasının şafağıdır. (Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye'den sınıf arkadaşı olduklarını ve Filistin'de İngilizlere karşı kahramanca direndiği ve başarılar kazandığı için General yapıldığını hatırlayalım.)

Moskova'ya ayak basar basmaz o zamanlar Milletler Komiseri olan Stalin, Ali Fuat Paşa'ya haber göndermiş ve görüşmek istediğini bildirmiştir. İki taraf da alabildiğine sıkışık bir konumdadır. Koskoca ihtilali başaran Bolşevikler, ufacık bir adadaki isyanla başa çıkamadıkları için dünya kamuoyuna rezil olmak üzeredirler. Zaten Fransız destekli Polonya Beyaz ordusunun Minsk'e girmesi an meselesidir. Türk ordusu Karadeniz kıyısındaki Batum'a kadar girmiştir. İşler kötüye gitmekte, devrim daha ilk günlerinde teklemektedir. İsyan bir an önce bastırılmalı ve rahat bir nefes alınmalıydı.

Türk heyeti de işgal altındaki vatanını kurtarmak için bir an önce kuzey komşusunun maddi ve manevi desteğini arkasına alacak bir antlaşma imzalamak istiyor, en azından Batı cephesinde düşmanı denize dökebilmek için Doğu ve Kuzey cephesindeki şerlerden emin olmak istiyordu.

Atatürk'ün Lenin'e yardımı

Stalin Kronştadt'daki isyanı bastırma işini, kendi subaylarına kurşun sıkmak istemeyen Bolşevik askerler yerine, daha tarafsız bir konumda olan Tatar Birlikleri'ne yaptırmak istiyordu. Fakat biri Moskova'da, öbürü de Kazan'da bulunan Tatar Birlikleri'ne Kızıl Ordu'nun Başkomutanı Troçki'nin bile bu netameli konuda sözü geçmiyordu. Rus askerlerine karışmasınlar diye farklı birlikler altında örgütlenmiş bulunan Tatarlar, her iki tarafa da eşit mesafede durduklarından bu görev için biçilmiş kaftan olarak değerlendiriliyordu. Öyleyse Tatar süvariler, Kronştadt'a, ileri! İyi ama onlara kim söz geçirebilecekti?

Aslında Stalin sihirli formülü bulmuştu: Bu işin altından en iyi Türkler kalkabilirdi, yani ancak Ali Fuat Paşa gidip Tatar Birlikleri'nin komutanlarıyla görüşürse onları ikna eder ve askerlerini isyancıların üzerine sevk ettirebilirdi.

Oturdular, anlaştılar. Ruslar Kars, Ardahan ve Iğdır üzerinde hak iddia etmekten vazgeçecek ve Milli Mücadele'ye katkıda bulunacaklar, buna mukabil Türkiye, ayaklanmanın bastırılması için Tatar Birlikleri'ni örgütleyecek ve Batum'dan askerlerini çekecekti. Kozlar ve talepler ortaya sürülmüş, düğmeye basılmıştı.

Nihayet Rus bahriyelilerine karşı herhangi bir önyargıları bulunmayan Tatar Birlikleri, Ali Fuat Paşa tarafından ikna edildi. Troçki'nin Savaş Komiserliği'nde ve Tuhaçevski'nin operasyon komutanlığında Kronştadt adası kuşatıldı ve ayaklanma sadece 10 gün içerisinde bastırıl-

dı. Türk elçilik heyeti de aynı günlerde Petersburg'da operasyonu izlemekteydi![3]

Kronştadt kurtarılmış, buna karşılık aynı günlerde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması da imzalanmıştır. Alan memnun, satan memnundur kısacası. Talihin cilvesine bakın ki, Sovyetler Birliği, başındaki en büyük gailelerden birisini, yıllarca kanlısı olduğu Müslümanlar ve Türklerin bir komutanı sayesinde atlatabilmiştir.[4]

Tarihin asla göründüğü gibi olmadığını daha çarpıcı bir örnekle anlatamazdım herhalde.

1 Owen Tweedy, "The regeneration of Turkey- II", *Current History*, Haziran 1930, s. 526.

2 Halil İnalcık, "The Ottoman State: Economy and society, 1300-1600", Hazırlayanlar: Halil İnalcık with Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge University Press, 1994, s. 278.

3 Ivar Spector, "General Ali Fuat Cebesoy and the Kronstadt revolt (1921): A footnote to history", *International Journal of Middle East Studies*, Sayı: 3, 1971, s. 491-493. Kronştadt isyanı hakkında genel bilgi için bkz. İdil Mett, *Kronştad 1921*, 2. baskı, Çevirenler: Ümit Altuğ-R. Macit, İstanbul 1998, Kaos Yayınları. Ayrıca *Paul Avrich'in Kronstadt 1921* adlı kitabına bakılabilir. Çeviren: Gün Zileli, İstanbul 2006, Versus Kitap, s. 177-197.

4 Bu isyan konusunda daha geniş bilgi için bkz. benim *Petersburg'da Osmanlı İzleri: Kuğunun Son Şarkısı* (İstanbul 2006, Ufuk Kitapları) adlı kitabım.

Siyasi tarihimizde bir oportünizm örneği: 'Atatürk'ün Bursa Nutku'

Tarih bir iptiladır derunumda.

OĞUZ ATAY, *Tutunamayanlar*

Yıl 1966... Gazetelerde bir haber gezinmektedir hayalet gibi:

> Bornova Savcısı Bornova Asliye Ceza Mahkemesi'nde *Nutuk*'u okuyanların halkı, kanunlara karşı gelmeye teşvik ettiği iddiası ile dava açtı. Bu sırada Yargıtay Başkanı'nın "Adalet Yılı" Açılış konuşmasında, "Nurculuk" dolayısıyla Atatürk'ün *Bursa Nutku*'nu tekrar etmesi üzerine şiddetlenen tartışma halen devam etmektedir. Bu nutkun anarşiyi teşvik ettiği...

Doğru okudunuz! Atatürk'e ait bir nutuktur haberde söz konusu edilen. Onu okuyanlar hakkında dava açılıyor, halkı anarşiye teşvik ettiği, kanunlara karşı gelmeye kışkırttığı ileri sürülüyor bir savcı tarafından. Yargıtay Başkanı ise Nurculuğa çatabilmek için onu bir silah olarak kullanmaya kalkışıyor; artık o çok beylikleşen deyişle "herkesi göreve çağırıyor."

Peki, nedir bu nutkun mahiyeti? Ve neden böylesi çapraşık durumlara sebebiyet vermiştir? Cumhuriyet'in bir savcısı nasıl oluyor da Atatürk'ün bir konuşmasını nakledenler aleyhine dava açabiliyor? Yargıtay Başkanı onu rejim dışı bir akıma, Nurculuğa karşı gençliği göreve davet etmek için hangi akla hizmeten gerekçe sayabiliyor?

Aslında meselenin iki boyutu olduğunu görmemiz lazım. Birincisi, böyle bir nutuk irad edilmiş midir? İkincisi, irad edilmişse onu herkesin işine geldiği gibi kullanabilmesi nasıl mümkün olmaktadır?

İlk soru bir bakıma tarihçilik kapsamına girerken, ikincisi siyasî meşruiyet konusunu gündeme getirmektedir.

Velhasıl, bir siyasî liderin sözünün zaman içerisinde çeşitli çevrelerce nasıl istismar edilebileceğinin, daha net bir söyleyişle, kendine yontuluşunun en çarpıcı örneklerinden birini göstermektedir bize *Bursa Nutku*. Ve bugün de, her başı sıkışanın bir Atatürk büstüne ya da 'vecizesine' sığınması, hatta Anıtkabir'e "Ata'ya şikâyete gitmesi" geleneğinin ilginç bir örneği, bir prototipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı tartışmanın 2006 yılında dahi yapılıyor olması ise bu çarpıklığın oklarının, günümüzün surlarını dahi delecek kudrette olduğunu göstermekte değil midir?

Nutkun Mevsukiyeti

Önce sözkonusu Nutkun gerçekten söylenip söylenmediği üzerinde biraz duralım.

Gazi Mustafa Kemal, İzmir'de yurt gezisindeyken Ankara'dan bir telgraf alır. Telgrafta, Bursa'da ezanın Arapça okunmasını isteyen bir grup halkın valiliği 'bastığı' haber verilmektedir. Bunun üzerine gezisini iptal eden Mustafa Kemal trenle apar topar Bursa'ya hareket eder. Tarih 6 Şubat 1933'dür.

Teneffüs

Sözde Bursa Nutku

Türk genci, inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların lüzumuna, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır; rejimi ve inkılâpları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı ve bir hareket duydu mu, 'Bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır' demeyecektir. Hemen müdahale edecektir.

Polis gelecektir; asıl suçluları bırakıp, suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, 'Polis henüz inkılâp ve cumhuriyetinin polisi değildir' diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Yine düşünecek, 'Demek adliyeyi de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lazım'.

Onu hapse atacaklar. Kanun yolundan itirazlarını yapmakla beraber bana, İsmet Paşa'ya, Meclise telgraflar yağdırıp haksız ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışılmasını, kayırılmasını istemeyecek. Diyecek ki: 'Ben inanç ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebepleri ve amilleri düzeltmek de benim vazifemdir.'

İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği.

Kaynak: Raşit Ülker, *Tanıklar ve Belgelerle Ata'nın Bursa Nutku*, İstanbul 1967, Okat Yayınevi, s. 6-7.

Fakat Bursa'ya gelince olayı araştırır ve neticede önemli bir hadise olmadığı kanaatine varır. Gerçekten de olayın büyütülecek bir tarafı yoktur. Halk gayet medeni bir şekilde, bir Cuma günü Ulu Cami'den çıkışta 'Niye İstanbul'da ezan Arapça okunuyor da Bursa'da Türkçe okunuyor?' diye Evkaf Müdürlüğü'ne sormuş, ardından da durumu açıklaması talebiyle vilayete gitmiştir. Bu, halkın samimi bir talebidir ve talebini mülki amirine bildirmesi son derece medeni bir davranıştır. Bir kalkışma, isyan hiç değildir.

Fakat heyecanlanan vilayet konağındakiler olayı telaşla garnizon komutanına, polise vs. bildirirler. Hadisenin 'elebaşları' derhal derdest edilir. Ankara'ya 'rejime isyan var' tarzında çekilen telgraf Gazi'ye ulaşır. O da inkılâpları 'tekeffül' etmiş Ebedi Şef sıfatıyla hadiseye el koyar.

Buraya kadar her şey normal. Fakat o gece, bir zamanlar Ceylan Köşkü denilen, sonradan Atatürk Köşkü diye anılmaya başlanan Çelik Palas yakınındaki barok tarzı ahşap binada akşam yemeğini müteakip bir konuşma yaptığı iddia edilir Gazi'nin. İşte *Bursa Nutku* orada irad edilmiştir bir rivayete göre.

'Bir rivayete göre' diyorum, çünkü gerçekten de nutku rivayet eden sadece 'bir' kişidir. Toplantıya katılanlar 15 kişi civarında olmasına rağmen hiç kimse bu konuşmadan bahsetmez. Ta ki 15 yıl sonra, 1947'de bir hatıra kitabında geçene kadar.

Şüpheler de bu noktada toplanıyor zaten. Hadisenin cereyan ettiği günlerde ne İstanbul, ne de Bursa basınında tek kelime ile olsun sözü edilmeyen -ki o zamanlar Gazi'nin her sözü anında 'zaptedilirdi'- bu konuşmadan, o toplantıya katılan zevat da haberdar olmadıklarını söylemiş (bunlar arasında Kılıç Ali, Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Hikmet Bayur gibi devrin önde gelen ricali de vardır) ve yıllar sonra bu konuşmayı tekzip etmişlerdir.

Sonuç olarak, katılanların inkâr ettikleri, nöbetçi def-

terinde kaydı bulunmayan, devrin gazetelerinde işaret dahi edilmeyen, Gazi'nin Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta bahsedilmeyen ('ehemmiyeti haiz olmayan bir hadise' deniliyordu bu beyanatta) böyle bir nutkun mevsukiyeti çok su götürmektedir.

Hatta bazılarına göre bu "nutuk", Stalin'in Komsomollar'a (Komünist Gençliğe) Hitabı'ndan alınmış ve Atatürk'e aitmiş gibi gösterilmiştir.

Şimdi hadisenin öbür boyutuna geçelim ve nutkun mevsukiyetinden çok, sonraları siyasî tarihimizde uğratıldığı su-i istimallerin günümüz açısından taşıdığı önem üzerinde duralım.

Sözde 'Bursa Nutku' ilk kez 1947'de Rıza Rüşen Yücer'in *Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra* adlı kitabında yayımlanır. Fakat kimsenin ilgisini çekmez. Ta ki, Celal Bayar tarafından 1949'da İzmir'de yapılan II. DP Büyük Kongresi'nde okutturulmasına kadar. Orada okunup alkışlanır nutuk. Çünkü DP'nin menfaatlerine uygundur metin: 'Madem CHP'yi adalet durdurmamakta ve kollamaktadır, o halde gençlik hadiseye el koymalıdır' mantığı geçerli olmuştur burada. Gelin görün ki, DP'liler bilmeden karşı tarafın eline tehlikeli bir koz vermişlerdir. Bu koz, 1958'de CHP'nin elinde sinsi bir silah olarak bu kez DP'ye karşı kullanılacaktır.

CHP yanlısı *Ulus* gazetesi 19 Mayıs 1958'de Bursa Nutku'nu tam metin halinde basar. Amaç DP'ye gözdağı vermektir. 'Bizi ne kadar bastırırsanız bastırın, gençlik bu nutka dayanarak kanun-nizam tanımadan rejimi korumak adına idareye el koyacaktır' mesajı gizlidir bunun içinde. Derken tartışma alevlenir. *Ulus* gazetesi hakkında Cumhuriyet Savcısı tarafından soruşturma açılır. DP taraftarı *Zafer* gazetesi ise *Ulus*'a şu ağır ifadelerle hücuma geçer:

[*Ulus* gazetesi] Atatürk adına sahte metinler kaleme almak ve kendi uydurması olan bir beyanname altına Atatürk imzası atmakla siyasi sahtekârlık ve kalpazanlığı artık üzerinde durulması lâzım bir hududa götürmüştür.

Ardından gazetelerde tartışma büyür ve DP'nin 1949'da bu nutku kongrede okuttuğunun ortaya çıkmasından sonra Başbakan Adnan Menderes'in baskısıyla savcılık 'âdem-i takip', yani takipsizlik kararı verir ve hadise o an için kapanır. Ancak silah elden ele dolaşmaya devam edecektir.

Bu defa hedef, Demirel...

1966'ya kadar tartışmalar sürer. Devir değişmiş ve nutkun silah olarak doğrultulduğu yeni bir kişi ortaya çıkmıştır bu sefer: AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel.

Yargıtay Başkanı'nın 1966 Adalet Yılı'nın açılış konuşmasında nutku okuması üzerine gazetelerde alevlenen tartışmalar karşısında 27 Kasım 1966'da AP Büyük Kongresi'nde Demirel, nutkun Atatürk'e aidiyeti hakkında 'şüpheli' ifadesini kullanır. Bunun üzerine Faruk K. Timurtaş'tan Afet İnan'a, Bahri Savcı'dan Tekin Erer'e kadar pek çok yazar, çizer, ilim ve fikir adamı bu tartışmaya katılır ve görüş beyan eder.

Hadisenin büyümesi karşısında Süleyman Demirel, Atatürk'ün Bursa Nutku'nu, "karışıklıklara yol gösteren, devlet anlayışının, kanun hâkimiyetinin, asayiş ve inzibat fikrinin yıkılmasını tavsiye eden", "Atatürk'e nispeti son derece şüpheli" bir nutuk olarak nitelendirmiş ve Atatürk'e ait olduğunun ispatını istemiştir. Bunun üzerine bir bilirkişi heyeti kurularak konunun Senato'da araştırılması gündeme gelir. Türk Tarih Kurumu'ndan rapor istenir ve Milli Eğitim Bakanı konuyla ilgili bir açıklama yapar.

Sonuçta konu yine kendiliğinden kapanır. Ta ki kendisine uygun bir ortam bulup yeniden gündeme sürülene kadar. Nitekim aşağıda okuyacağınız gibi 1996'da yine bir Cumhuriyet Savcısı Nutuk hakkında soruşturma açmıştır. 2001, hatta 2006 yılında bile gazetelerde[1] hararetli bir tartışmanın konusu olduğunu hatırlayacaksınız. Bursa Nutku, kapanmayan bir yarası gibidir demokrasimizin.

Özetle Bursa Nutku, Cumhuriyet dönemi siyasî yapılanmamızın ne kadar kırılgan temeller üzerine kurulduğunu gösteren çarpıcı bir serüvenin başlangıcını oluşturmuş, yarattığı etki ve ima ettikleri (darbe, el koyma vb.) metnin mevsukiyetinden daha önemli sayılmıştır. Ayrıca oportünizm tarihimizin başlangıçlarından birisi olması hasebiyle başlı başına incelenmeye değer bir olaydır.

1 Engin Ardıç "Atatürk kanunların dışında ve üstünde midir?", Akşam, 15 Mayıs 2006. Ayrıca bkz. Senih Kavlak, "Bursa Nutku üzerine," http://arsiv.hurriyetim.com.tr/agora/01/02/05/polemik-skavlak.html

Atatürk'ün Nutku'na sorgu

Muğla'nın Ortaca İlçesi Cumhuriyet Savcılığı, Atatürk'ün Bursa Nutku'nu yayınlayan Ortaca Dayanışma Derneği hakkında soruşturma başlattı. İlk kez 1958'de *Ulus* Gazetesi'nde yayımlanınca soruşturulan Bursa Nutku'nun "Atatürk'e ait olmadığı" yolunda iddialar bulunuyor. Bazı çevrelerin bu sözleri Atatürk'e aitmiş gibi yayımladıkları öne sürülüyor.

Posta, 15 Eylül 1996.

Ata'nın tartışmalı Bursa Söylevi'ne suç duyurusu

Atatürk'ün 1933 yılında Bursa'da yaptığı belirtilen, ancak resmi kayıtlarda yer almayan konuşmasıyla ilgili tartışmalar, yine alevlendi. 50'li ve 60'lı yıllarda ciddi soruşturmalara konu olan söylev, Çanakkale Belediye Başkanı İsmail Özay tarafından gençlere dağıtılınca bir kez daha gündeme geldi. CHP'li Başkan Özay'ın, 19 Mayıs kutlamaları nedeniyle kartpostal şeklinde iki sayfa bastırıp özellikle lise ve üniversiteli gençlere dağıttığı bildiride bu söylevden alıntılar yapması, MHP'nin tepkisini çekti. MHP Çanakkale İl Başkanı Yusuf Özkan, Özay hakkında suç duyurusunda bulundu. MHP Başkanı Özkan, "Bildirideki sözler Atatürk'e ait değil. Gençleri suça teşvik ediyor. Konuyu yargıya bıraktık, ses çıkmadı. Doküman topluyoruz. Soruşturma açılmazsa yargıya başvuracağız" dedi. Çanakkale Cumhuriyet Başsavcılığı'nın, MHP'nin basın toplantısı üzerine soruşturma açtığı, bildirinin kimlere, ne şekilde, kaç adet dağıtıldığının araştırıldığı öğrenildi. Özay, bildiride şöyle demişti: "Senin, senden sonraki gençlere emanet edebileceğinin, güzel bir Türkiye yaratamamanın utancını duyuyoruz. Senin hakkın işkence değildi. Senin hakkın üniversite kapısında beklemek değildi."

Hürriyet, 2 Haziran 1998.

II
CUMHURİYET'İN ARKA BAHÇESİ

Ben Lozan'dan şu müşahede ile döndüm:
Türk milletinin askeri ve siyasi sahalarda kazandığı başarıların bahşettiği millî haklar teslim olundu.
Fakat Avrupa, mahrum edildiği bütün imtiyazları Türk milletinin geçireceği millî buhranlar sayesinde tamamiyle istirdat etmek [geri almak] ümidinde idi.
Bu bir tahmin değildir. Bu sözler en yetkili ağızlardan benim yüzüme söylenmiş açık fikirlerdir.

İSMET İNÖNÜ
Milliyet, 31 Ağustos 1930

Hangi 23 Nisan?

Hayalî cemaat daima kendi (hayalî) bütünlük ve tutarlılığını sürdürmek peşindedir. Bu yüzden çok temel bir düzeyde diyebiliriz ki, cemaat, kültür ve kimliğin saflık ve homojenliğine duyulan arzuyu içerir. Keza karmaşıklığın bertaraf edilmesi ve millî bağlılık ve aidiyetin 'açıklık'ını bulandırır görünen unsurların harcanması veya kenara itilmesi yoluyla bu arzuyu yerine getirmek için uğraşır.

KEVIN ROBBINS

Bugün "bayram" diye bildiğimiz muayyen dinî ve millî günlerin neden, ne zamandan beri ve nasıl bayram olduklarını, hatta bildiğimizi zannettiğimiz başlangıç tarihlerinin bıçakla kesilmiş gibi net bir şekilde takvim yaprağından düşmediğini araştırmak epeyce zevkli bir uğraş alanı olsa gerek. Hele hele II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kutlanmaya başlanan iki 'milli' bayramın (*Iyd-i Millî-yi Osmani* ve *Meclis-i Millînin Yevm-i Küşadı*) Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da (1936'ya kadar) kutlanmaya devam edildiğini öğrenince konu daha da merak çekici hale geliyor. (Dinî bayramlarımız olan Ramazan ve Kurban bayramları Cumhuriyet döneminde de resmi tatil olarak kabul edilmiş; ancak yine Osmanlı döneminde res-

mi tatil olan Miraç Kandili, nedense yeni rejimde resmi tatil kapsamının dışında tutulmuştur.)

Değerli araştırmacı Necdet Sakaoğlu'nun *Toplumsal Tarih* dergisinde çıkan "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın tarihinden" başlıklı çarpıcı araştırmasını[1] okuyunca 'Sahi, bayramların da bir tarihi olmalı, değil mi?' sorusuyla araştırmalara daldım.

Necdet Sakaoğlu, verimli bir araştırmacı; kendisi yakın tarih, özellikle de İstanbul tarihi üzerine pek çok makalenin ve *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki yüzlerce maddenin velûd yazarıdır.

Bu defa 23 Nisan'ın "çocuk bayramı" olarak kutlanışının tarihine eğiliyor ve ilginç sonuçlara ulaşıyor Sakaoğlu. Mesela ilk 23 Nisan'ın, 23 Nisan 1921'de 'bayram' olarak değil, 'tezahürat' olarak kutlandığını öğreniyoruz; ama o sırada çocuk bayramı değildir henüz. 23 Nisan'ın çocuk bayramı olarak kutlanması için 1929 yılını beklemek gerekecektir; yani TBMM'nin açılışının 9. yıldönümünü...

Mustafa Kemal Paşa 23 Nisan 1921'de Ankara'da yapılan Milli Hakimiyet Tezahüratında bir çocukla görülüyor (*Anadolu Hediyesi*, 1922).

Atatürk 23 Nisan'ı çocuklara armağan etti mi?

İlk 23 Nisan 'Çocuk Bayramı' 1929'da, bugünkü adıyla Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Genel Merkezi'nde başlayan törenlerle kutlanmış, kurumun başkanı Doktor Fuat (Umay)'a tebrikler iletilmiş, devlet erkânı (örneğin Başvekil İsmet İnönü, bir sepet içinde çocuklara şeker dağıtmıştır) Meclis Başkanı törenlere ve ardından "çocuk baloları"na katılmışlardır.

Ne var ki belgeler bize Atatürk'ün bu bayramın ne kutlanmaya başlanmasında, ne de gelenekselleştirilmesinde ve millî bayram yapılmasında herhangi bir dahlinin bulunmadığını gösteriyor. Hatta onun 1929'dan ölümüne kadarki süreçte sadece "iki defa" çocuk balolarına katıldığını öğrenmemize rağmen, ne bayramla ilgili bir demecine, ne de herhangi bir nutkuna rastlanmaktadır; zira bu bayram, doğrudan Cumhurbaşkanı'nı değil, Meclis Başkanı'nı ilgilendirmektedir. Tebrikler de o zamanki Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa tarafından kabul edilmektedir tabiatıyla.

Velhasıl 23 Nisan'ı Atatürk'ün çocuklara (şimdilerde yaygınlaşan deyişiyle 'dünya çocukları'na, armağan ettiği söylemi de bir efsaneden ibarettir. Törenlerine katılmadığı bayramı nasıl hediye edecekti ki zaten?

Ancak 23 Nisan'ın neden ve nasıl çocuk bayramı olduğunun da ilginç bir tarihi olduğunu öğreniyoruz Sakaoğlu'nun araştırmasından.

Himaye-i Etfâl Cemiyeti (sonradan Çocuk Esirgeme Kurumu), 1921 yılında esas olarak gazi ve şehit çocuklarının bakımını üstlenmek amacıyla kurulmuş devlet destekli hayır kurumlarından biridir.[2] 1929 yılına kadar sadece Hâkimiyet-i Milliye Bayramı olarak kutlanan 23 Ni-

san'ın çocuk bayramı haline gelmesi, işte bu Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin bir genelgesiyle gerçekleşmiştir. Kendi örgütüne yolladığı bir genelge ile 23–29 Nisan günlerini "Çocuk Haftası", 23 Nisan'ı da Hâkimiyet-i Milliye Bayramı'na paralel olarak "Çocuk Bayramı" ilan etmiştir cemiyet yönetimi.

Ne var ki, kısa sürede asıl amacından sapmakta gecikmeyecektir 23 Nisan kutlamaları. Şehit ve gazi çocuklarının daha iyi şartlarda eğitilmesi, bakılması ve yetiştirilmesi amacıyla ihdas edilen çocuk bayramları valilerin, müdürlerin, esnafın kendi çocuklarını süsleyip püsleyerek kortejlere katmaları, "renkli ve göz alıcı balolara" götürmeleri, en güzel kimin (sonraları hangi okulun) çocuğunun giyindiği yarışmaları gibi çarpık uygulamalara sahne olmaya başlayan 23 Nisan kutlamalarına ilk tepki hemen ertesi yıl sol eğilimli *Resimli Ay* dergisinden gelmiştir.

Dergide Sabiha Zekeriya (Sertel) imzasıyla çıkan bir yazı, memlekette bunca yoksulluk varken, bu kadar kimsesiz, yetim, öksüz, hastalıklı, okula gidemeyen, ağır ve sağlıksız işlerde karın tokluğuna çalıştırılan çocuklar mevcutken böylesine bir "eğlence"nin yersizliğini ve amacından saptırılmış niteliğini sert bir dille eleştirmektedir:

> 23 Nisan çocukları eğlendirmek günü değildir. Himaye-i Etfâl'in yaptığı programı yanlış tatbik edenler, bunu bir eğlence günü kabul ettiler... 23 Nisan açların, hastaların, işte çalışan çocukların günüdür. Onların dertlerinin konuşulacağı gündür.

Sabiha Zekeriya, bugünkü 'stadyum kutlamaları'nı görse acaba ne derdi? Hiç şüphesiz, şehit ve gazi çocuklarının bu kutlamaların neresinde yer aldığını sorar ve 23 Nisan'ların yeniden asli amacına uygun olarak kutlanmasını isterdi.

Bugün de gazi ve şehitlerimiz yok mu? Bugün de kimsesiz, aç, sefil çocuklarımız kol gezmiyor mu şehirlerde? Onların derdiyle dertlenmek için icad edilen bu bayram hangi dertlerine derman, hangi yaralarına merhem olacaktır acaba? Hatta 23 Nisan'larda onları hiç hatırlayan çıkacak mıdır?

23 Nisan'ın kendi tarihinden yüzünün kızardığını ne zaman fark edebileceğiz dersiniz?

1. Necdet Sakaoğlu, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın tarihinden", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 52, Nisan 1998, s. 4-12. Millî bayramların tarihini inceleyen nadir çalışmalardan biri için bkz. Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e millî bayramlar", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 43, Temmuz 1987, s. 31-38. Cumhuriyet Bayramı da Cumhuriyet'in ilanının 2. yıldönümünde millî bayram ilân edilmişti. Bkz. Mehmet Emin Elmacı, "Osmanlı başkentinde Cumhuriyet'in ilk yıldönümü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 58, Ekim 1998, s. 14-18. Aşağıda göreceğiniz gibi 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı çok daha sonraları, 1938 yılında bayram olarak kutlanmaya başlanacaktır.
2. Himaye-i Etfâl Cemiyeti hakkında yararlı bir araştırma için bkz. Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1917-1923*, İstanbul 1999, Şûle Yayınları. Aynı yazarın konuyla ilgili bir makalesi için bkz. "Osmanlı dönemi Himaye-i Etfal Cemiyeti üzerine belgeler/notlar" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 52, Nisan 1998, s. 21-31.

Çocuk bayramı bahane, danslar şahane!

1929 yılının *Cumhuriyet* gazetelerini taradığımızda 23 Nisan "Çocuk Haftası"nın gün gün nasıl kutlandığını öğrenebiliyoruz. İşte 27 Nisan 1929 tarihli *Cumhuriyet*'ten bir çocuk bayramının nasıl kutlandığına dair haber. Beraber okuyalım ve 23 Nisan'ın anlamının daha ilk yıllardan itibaren nasıl buharlaştığını görelim:

> Dün Çocuk Haftasının dördüncü günü idi. Bu münasebetle Türk Ocağında çok güzel bir çocuk balosu verildi. Öğleden sonra anneleri ve ablalarıyla birer birer gelmeğe başlayan küçüklerin yüzleri gülüyor ve içlerinden gelen sevinç, parlıyan gözlerinden okunuyordu. Balonun idare ve teşrifatını deruhte eden çocuk komitesi azası, misafirlerini tatlı tebessümlerle karşılaşmakta idiler. Salon dolmaya ve cıvıl cıvıl yavrularla taşmağa başladı.
>
> Ve bir zaman geldi ki, çocukların yanlarında gelen yetişkin zevatın salondan biraz uzaklaşıp münhal sahayı onalara terk etmeleri lüzumu hasıl oldu. Artık cazbandın kıvrak nağmeleri arasında umumî bir tebessüm dalgası kaynaşıyordu. Minimini kavalyelerin reveranslarına ve iltifatlarına nazik ve asil etvar ile mukabele eden damların rengârenk kostümleri bilhassa nazarları sürükliyecek derecede cazipti. Müteakiben artistler bedîî rakslarına başladılar ve alkışlandılar.
>
> Bundan sonra küçük idare heyetinin reisi ve azası küçük misafirlerine kotiyonlarını gevrek kahkahalar, çığlıklar arasında tevcih etti. Eğlence artan sevinçler arasında 7'ye kadar devam etti.

19 Mayıs'ın bilinmeyen tarihi

> Bu sene ve bundan sonraki seneler İdman Şenlikleri, Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı gün olan 19 Mayıs'ta yapılacak, Türk milletinin yeniden harekete geçmesinin ve gençleşmesinin sembolü olan bu gün, yalnız mektep gençliğine değil, bütün millete hitab eden bir spor bayramı halinde tezahüratla kutlanacaktır.
>
> *Akşam*, 19 Mayıs 1937

Bayramların, özellikle ulus-devlete özgü millî bayramların ideolojisi, etraflarında teşekkül ettirilen kutsal haleler yüzünden çoğu zaman gözden kaçar. "Doğal" bir şeymiş gibi gözükür her yıl kutlanmaları. Doğal olanın –mevcut pozitivist şartlanmalara bağlı olarak- bir tarihi olabilir mi? Tarih, bu "doğal" kabul edilen özel günlerin dışındadır. Bugün kutlandıkları şekilleriyle eskiden ve bir defada var oldukları sorgusuz sualsiz kabul edilir ve üzerinde kafa yormaya gerek duyulmaz.

Hicret hadisesi ile Hicri takvimin kullanılmaya başlanmasının "aynı anda" gerçekleştiği yolundaki umumi kanaat de maalesef doğru olmaktan uzaktır. Aynı şekilde yukarıda geçtiği üzere 23 Nisan çocuk bayramını Mustafa Kemal Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği iddiası, ideolojik bir köpürtme ve gözbağcılıktan öte bir şey değildir.

Üstelik Çocuk Bayramı, kısa bir süre sonra amacından sapmış, başlangıçta İstiklal Harbi şehit ve gazi çocuklarının yararına Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından düzenlenen bir kutlama iken (güzel elbise giydirilerek yetimlerin sevindirilmesi amaçlanmıştı), çocuklar üzerinden büyüklerin güç ve makamlarını ilan etme (*vali kızları* olayını hatırlayın) yarışına dönüşmüştür.

Bugün kutlanan 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nın da ilginç ama genelde gözlerden gizlenen bir tarihî arka planı vardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile cadde ve meydanlarda yapılan spor gösterilerinin ne alakası olabilir? Ne zaman akla gelmiştir böyle sportif bir bayramın kutlanması? İlk olarak hangi tarihte kutlanmıştır? Hiç kutlanmadığı yıldönümü hangisiydi? Aşağıda bu sorulara kısaca açıklık getireceğiz.

"Bilin bakalım, 19 Mayıs'ta ne olmuştu?"

İsmet Bozdağ devrin Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) olan dostu Şükrü Kaya'dan naklen anlatıyor:

> "Yıl 1936. Günlerden 19 Mayıs. Atatürk Dolmabahçe'de, yanında Şükrü Kaya, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Salih Bozok, Mehmet Seydan, Nuri Conker var, konuşuyorlar.
>
> Birden bire Atatürk soruyor: 'Bugün günlerden ne?'
>
> Diyorlar 'Salı, Çarşamba' neyse.
>
> Ayın kaçı? 19'u. Aylardan ne? Mayıs.
>
> 'Ne oldu bugün söyleyin bakalım?' diyor.
>
> Düşünüyorlar, "19 Mayıs'ta ne oldu?" Düşünüyorlar ama bir türlü o tarihte Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı hatırlarına gelmiyor! Çeşitli tahminlerde bulunuyorlar: İzmir'in işgalinin 3. günü, Ankara mitingi, İsmet Paşa'nın Lozan'dan Gazi'ye çektiği telgraf, Haliç Konferansı, İngilizlerle Irak meselesinin konuşulması, Terakkiperver Fırka'nın kapatılması.

Atatürk'ün bu kadar yakınındaki zevatın bile 19 Mayıs'ı bilmemesi gerçekten de çok tuhaf. Aslında sözün gelimi tuhaf dedim, hiç de tuhaf değil. Çünkü o tarihe kadar 19 Mayıs'a *Nutuk*'ta geçen "1335 senesi Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım" ifadesi dışında herhangi bir özel anlam atfedilmiş değildir.

İsmet Bozdağ'a göre bu garip tahminlerden sıkılan Atatürk sonunda, 'Bırakın yahu bunları' diyor. 'Öyle bir şeydir ki bu, ülkenin kurtuluşudur.' Yine bulamıyorlar. En sonunda Şükrü Kaya hatırlıyor. 'Bu sizin İstanbul'dan ayrıldığınız gün mü?' deyince 'Yaklaştın' diyor. 'Samsun'a çıktığımız gün.' Sonra, 'Asıl yapacağımız bayram bu' diyor. Ertesi sene 19 Mayıs'ta Şükrü Kaya'nın tertibiyle 19 Mayıs Bayramı kutlanıyor.

Nuriye Akman'ın 13 Haziran 1995'te *Sabah*'ta yayımlanan bu röportajında bir konuk daha vardır. 28 Şubat sürecinde adını sık sık duyduğumuz ve yakında kaybettiğimiz bu isim, Cemal Kutay'dır. Akman'a o da ilginç bir hususu hatırlatıyor:

> 19 Mayıs'ın ayrıca bayram olarak kutlanması kararı bence Atatürk'ün hastalığının acı bir gerçek olarak ortaya çıkması ile ilgilidir. Artık ömrünün kısa olduğu kabul edilince O'nun hayatında önemli olan günler daha derinden anılmaya başlandı.

Şimdi anlaşıldı mı 19 Mayıs'ın icad sebebi?

Her gün bayram olsa

Atatürk'ün Samsun'a çıktığı gün olan 19 Mayıs'ın Gençlik ve Spor Bayramı ile nasıl ilişkilendirildiğine gelince şunu sormamız gerekir: Resmi söylemde ifade edildiği üzere "pusulasız", kırık dökük bir gemi sayesinde karaya vasıl olunması (ki böyle bir şey olmadığını artık biliyoruz) ile bir gençlik ve spor bayramı arasında ne tür bir münasebet kurulabilir?

Selim Sırrı Tarcan, 1916'da başlayan ama savaş yıllarında ara verildikten sonra 1928'de yeniden başlayan Jimnastik Şenlikleri'nin açılış konuşmasını yaparken (*Özbay Güven arşivi*).

Aslında tarihi arka planına bakıldığında bir neden-sonuç bağlantısı kurulamasa da, ustaca bir "montaj"la işin halledildiği anlaşılıyor.

Bakın nasıl?

İşin kökü, İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanıyor. Devrin Maarif Nezareti Müfettişi olan Selim Sırrı (Tarcan), şahsi teşebbüsüyle 12 Mayıs 1916'da (yani Samsun'a ayak basılmasından yaklaşık üç yıl önce) ilk defa bir "İdman Bayramı" kutlanmasına ön ayak olmuştur. Kadıköy'deki İttihad Spor Kulübü'nün çayırında gerçekleşen bu ilk İdman Bayramında yeni bir zeybek oyunu da (Sarı Zeybek) dâhil olmak üzere çeşitli gösteriler düzenlenmiştir.[1] Avrupa ülkelerindeki jimnastik şenliklerinden esinlenen bu bayram için bir de marş yapılmasına kanaat getiren Selim Sırrı, İsveçli Felix Korling'in *Tre Trallade Jantor* (Tralalla Diyen Üç Kız) adlı şarkısını, *Gençlik Marşı* adıyla uyarlamış, sözlerini Ali Ulvi Elöve yazmış ve sonunda ortaya, bi-

zim "Dağ başını duman almış" adıyla bildiğimiz marş çıkmıştır.[1]

1917'de İdman Bayramı'nın ikincisi kutlanıyorsa da, araya savaş yıllarının girmesiyle 1928'e kadar bir daha düzenlenemiyor. O yıl 10 Mayıs'ta Ankara'da, 11 Mayıs'ta İstanbul ve İzmir başta olmak üzere çeşitli şehirlerde kutlanan yeni adıyla "Jimnastik Şenlikleri"ne Gazi Mustafa Kemal de katılmış, fakat tabiatıyla şenliklerin neden 19 Mayıs'ta değil de 10 Mayıs'ta yapıldığını sormak aklına bile gelmemiştir!

Bu arada ilginç bir gelişme yaşanır ve Beşiktaş Jimnastik Kulübü'nden gelen bir teklifle 1935 yılında İdman Şenlikleri "Atatürk Günü"ne dönüştürülür. Ancak ilginç olan husus, yine 19 Mayıs tarihinin tutturulamamış olmasıdır. Sıkı durun: Atatürk Günü'nün tarihi, 19 Mayıs değil, 24 Mayıs'tır![3]

Bundan sonra 1937'ye kadar yine Jimnastik Şenlikleri veya Jimnastik Bayramı adıyla ama kesinlikle bir bayram hüviyeti kazanmadan devam etmiş olan kutlamalar ancak 1937'de Atatürk'ten 19 Mayıs'ın bayram yapılması talimatını alan Şükrü Kaya'nın marifetiyle şenlikler 19 Mayıs'a alınmış ve Gençlik ve Spor Bayramı olarak ilan edilmiştir. Edilmiştir edilmesine ya, bu bayramın kanunlaşması için 1938'in 20 Haziran'ını beklemek gerecektir.

Yine de 'gençlik ve spor' kavramları ile Samsun'a ayak basma eylemi arasındaki bağ netleşmemiş olacak ki, 19 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet*'te yazan Burhan Felek, kendince bir gerekçe bulmaya çalışmaktadır 19 Mayıs'ın gençlik ve spor bayramı yapılmasına. Lakin hafızası bu kadar kuvvetli bir muharririmiz bile aralarındaki bağı hatırlayamamakta ve Güreş Federasyonu eski Başkanı Ahmet Fetgeri'den yardım istemektedir.

1938 yılının gazetelerine göz attığımızda basınımızın güzide kalemlerinin birdenbire 19 Mayıs'ı hafıza sandıklarından çıkartıp büyük bir emekle allayıp pullamaya gay-

ret ettiklerini görüyoruz. Mesela 19 Mayıs 1938 tarihli *Cumhuriyet*'te Abidin Daver, aradığımız bağlantıyı keşfetmiş bir ideolog edasıyla şöyle yazmaktadır:

> 19 Mayıs 1919, parlak bir istikbalin başlangıcı idi. Gençlik ise milletin daimi ve ebedi istikbalidir. Milletin istikbalini temin eden büyük bir günün yıldönümü, gençlik ve spor bayramı yaparak ebedileştirmenin manası da büyüktür... İstiyoruz ki Türk gençliği 19 Mayıs'ın manevi ve ahlaki varlığından alacağı canlı ve temiz ilhamla yurda ve millete karşı olan vazifelerini yapabilmek için kafası kadar kolunun da sağlam olması lâzım geldiğini anlasın.

Ufak bir notla yazımızı noktalayalım:

19 Mayıs kutlamalarının resmi adının başına "Atatürk'ü anma" kelimelerini 12 Eylül rejimi eklemişti. Yani 17 Mart 1981'de çıkarılan bir kanunla bu bayramın adı bir kere daha değiştirilmiş oldu. 12 Eylül'ün bütün tortularının temizlenmesi gerektiğini savunanların bu "tortu"yu temizlemeye cesaret dahi edemeyeceklerine bahse girerim!

1 Selim Sırrı Tarcan'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Paris Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, cilt: 3, İstanbul 1990, Cem Yayınevi, s. 1965-1966.

2 Özbay Güven, "Osmanlı'dan Cumhuriyete gençlik ve spor bayramları", *Toplumsal Tarih*, sayı: 65, Mayıs 1999, s. 33-38.

3 Nevin Yurdsever Ateş, "19 Mayıs nasıl bayram oldu", *Toplumsal Tarih*, sayı: 113, Mayıs 2003, s. 34-37.

Teneffüs

"Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" sözü Atatürk'e mi ait?

1938 yılından itibaren resmi bayram olarak kutlanan 19 Mayıs, "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" özdeyişiyle özdeşleşmiş gibidir. Resmi ideoloji bu özdeyişi Atatürk'e izafe etmeye çalışır. Hâlbuki bu söz Atatürk'e ait değildir.

İlk defa Latin yazarı Juvenal'in (Juvenalis) eserinde geçen bu sözün aslı şöyledir: "*Orandum est ut sit mons sana in corpore sano.*" Tercümesi ise şöyle: "Sağlam bir bedende sağlıklı bir kafa vermesi için Tanrı'ya dua etmelisin." Yani aslında yine dinî bir anlamı olduğu gözden kaçmaz bu sözün.

"Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" sözünün, Atatürk'ün sağlığında, en yakın arkadaşları tarafından bile ona atıfta bulunmadan kullanıldığını görüyoruz. Nitekim devrin başvekili Celal Bayar 1937'de yaptığı bir konuşmada bu sözü "bir Türk atasözü" olarak aktarmıştır, üstelik de farklı şekilde. Bayar'ın "*Salim bir kafa ancak sağlam bir vücutta olabilir*" ibaresiyle aktardığı atasözünün, değiştirilmiş varyantından daha anlamlı olduğu gözden kaçmamaktadır. "Salim" kafa, selamete ermiş, kurtulmuş, özgür kafa anlamındadır ve burada kastedilen elbette İsmet Özel'in bir yazısında değindiği gibi anatomik bir sağlamlık değil, zihnen salim olmak, eskilerin deyişiyle "akl-ı selim" üzre bulunmaktır.

Dolayısıyla bu atasözünün hem anlamı bozulmuş, hem de Juvenal'in iken Atatürk'e mâl edilmiştir. (Böylece 18 asırlık kadim bir söz yüzyıllar geçtikten sonra Anadolu'da hatırlanmıştır.) Nitekim 21 Mayıs 1940 tarihli *Yedigün* dergisinde bu sözün "*Sağlam dimağ sağlam vücutta bulunur*" şeklinde dile getirildiğini görürüz. Velhasıl, Juvenal asırlar ötesinden bu Romalı prensibini sahiplenen resmi ideolojimize göz kırpmaktadır.

19 Mayıs'ın yasaklandığı yıl

> Gerçekten de bu ülkede bayram kutlanamazdı artık. 1960 yılının 19 Mayıs'ında milletçe bayramsız da kalmıştık.
>
> BÜLENT ECEVİT, *Milliyet*, 27 Haziran 1960

1938 yılında resmî bayram ilan edilen 19 Mayıs kutlamaları, o günden beri sadece bir defa aksatıldı. Daha doğrusu yasaklandı. O yıl, Türkiye'nin tarihindeki en bunalımlı yıllarından biriydi. Zira 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları, iktidar aleyhine bir gençlik gösterisine dönüşebilirdi. İktidar, yasaklama kararının, sadece 8 gün sonra gerçekleşecek darbenin en güçlü gerekçelerinden biri olacağını tabii ki bilemezdi.

İşte bir millî bayramın hüzünlü "siyasî" tarihi...

Önce gazetelerden birkaç haber okuyalım:

> Milli Eğitim Bakanlığı, şehrimizde bu yıl 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gösterilerinin yapılmayacağını yazılı olarak Milli Eğitim Müdürlüğüne bildirmiştir.

> Günlerden beri hazırlıkları yapılan 19 Mayıs gösterilerinin görülen lüzum üzerine bu sene yapılmaması kararlaştırılmış ve ilgililere bu hususta gerekli talimat verilmiştir.

18 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bu haberler bize Cumhuriyet bayramlarının sonuncusu olan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın tarihinde boş kalmış bir sayfayı haber veriyor. 27 Mayıs İhtilali'nin 8 gün öncesine rastlayan o yılın 19 Mayıs kutlamaları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resmen yasaklanmıştır.

Peki bu noktaya nasıl gelinmiştir? Nasıl olmuştur da, 1960 yılının 19 Mayıs'ı Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanamamıştır?

Tarih, ancak onu bir zar gibi kuşatan yüzeysel veya resmî söylemlerin matlığından kurtularak baktığımızda açar kendisini. Biz de öyle yapalım ve 1960 yılının olaylarına kuşbakışı bir göz gezdirelim.

26 Şubat'ta Demokrat Parti hükümetinin İsmet İnönü ve arkadaşlarının dokunulmazlıklarının kaldırılmasını istemesi, Türkiye'de 3 ay sürecek olan en bunalımlı günlerin tetiğine basmış olur. Mart'ta CHP lideri İnönü'nün iktidarı yıpratmak için çıktığı yurt gezileri, sokak olaylarını da beraberinde getirir. 7 Nisan'da Başbakan Menderes, parti grubunda, içine düştüğü paniğin ilk işaretlerini verir: "Memleket bugün kabil-i idare [yönetilebilir] olmaktan çıkmıştır. İdare acze düşmüştür." 18 Nisan'da İnönü, Meclis'te, DP'lileri kastederek, içinde sonradan meşhur olan "Sizi ben de kurtaramam" sözünün geçtiği tarihî konuşmasını yapar. 27 Nisan'da uzun ve çetin tartışmalardan sonra Tahkikat Encümeni (Soruşturma Komisyonu) Kanunu kabul edilince işler çığırından çıkmaya başlar.

CHP örgütlerince teşvik edilip yönlendirilen öğrenci gösterileri 28 Nisan'dan itibaren çığ gibi büyüyecektir. 2 kişinin öldüğü 28 Nisan gösterileri sonunda İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilir. Gösterilerin sürmesi üzerine Ankara ve İstanbul üniversiteleri 1 ay boyunca kapatılır. 1 Mayıs'ta sokağa çıkma yasağı konur. 3 Mayıs'a Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in meşhur mektubuyla girilir fakat mektup, bakan Ethem Menderes tarafın-

dan Başbakan'dan gizlenir. 5 Mayıs'ta "555K" şifresiyle yayılan Büyük Kızılay mitingi, iktidara son uyarılardan biridir.

Basında, üniversitede, öğrenciler arasında ve orduda su yüzüne çıkan muhalefet, meclisteki meşru muhalefeti aşmış, Menderes'i sokakta köşeye sıkıştırmış, ona normalde yapmayacağı hataları işletmeye başlamıştır. Vaziyet karışıktır, anlayacağınız.

En iyisi, durumu, 29 Nisan'da Menderes'le görüşerek istifadan başka çaresinin olmadığı tavsiyesinde bulunan Prof. Ali Fuad Başgil'den dinleyelim:

> Gerçekten, Menderes Hükûmeti seçim devresi sonuna doğru hain bir propagandanın tesiri ile kendine olan itimat ve kudretini kaybetmişti. Her adımda düşmekten korkan ihtiyarlara dönmüştü. Kudretsizliğini kabul etmeyi reddederek en son çare olan istifaya da başvurmak istemedi. Hayâllerinde ısrar edip durdu.

İşte 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, çığırından çıkmış öğrenci gösterilerine fırsat oluşturacağı ve yeni olaylara zemin hazırlayacağı korkusuyla yasaklanmıştı. (Hükümet bildirisinde 'erteleme' deniliyordu ama 19 Mayıs kutlamalarının hangi tarihe ertelendiği bir türlü açıklanmıyordu.) Ne yazık ki, bu yasaklama kararı, 27 Mayıs 'devrimi'ni engelleyememiş, tam tersine, süreci hızlandırmıştır. Atatürk'ün son zamanında kutlanmaya başlanmış, üstelik gençliği hedef kitle olarak alan bir bayramın yasaklanması, bardağı taşıran son damla olmuş, nitekim sonradan bu kararın, darbenin gerekçelerinden birisi olduğu dile getirilmiştir.

Nihayet İhtilalden sonra Milli Birlik Komitesi, o yıl bayramın 26 Haziran Pazar günü kutlanmasına karar vermiş ve böylece 38 gün rötarla da olsa Gençlik ve Spor Bayramı, bu defa bir ihtilal atmosferinde kutlanmıştır.

O zamanlar genç bir gazeteci olan Bülent Ecevit, 27 Haziran 1960 tarihli yazısında darbe sonrasının sevincini şu ölçüsü iyice kaçmış cümlelerle dile getiriyordu:

> 1960 yılının 19 Mayıs'ını kutlayamayışımız... Ne kadar belliydi bunda bir devrin kapanışı! Bütün mutluluklarla beraber sanki bayramlar da tükenmişti. Haklıydılar o karanlık çağın son 19 Mayıs'ının kutlanmasını yasak etmekte. Millet olarak kutlayacak ne vardı artık? Kurşun yaralı fakültelerin, okulların kapılarına kilit vurulduğu, gençliğin bilinen ve bilinmeyen şehitlerine yas tutulduğu bir sırada gençlik bayram mı edecekti? Şeref tribünündeki şerefsizlere selâm mı verecekti?

19 Mayıs'ın o yıl Atatürk'ten gençliğe bir armağan olmaktan çıkarak, gençlikten Atatürk'e armağan edilen bir bayram haline geldiğini söyleyen Ecevit'i destekleyen ses, Nadir Nadi'ydi ve bir yıl sonra "yasak bayramı" hatırlatarak sadece bu olayın bile iktidarın masumiyetini yitirdiğine delil sayılabileceğini yazacaktır (*Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1961).

Adnan Menderes, 19 Mayıs'ın kutlanmasına engel olmakla farkına varmadan en büyük kozu teslim etmişti darbecilerin eline. Sonrasını biliyorsunuz...

Teneffüs

Zavallı Menderes!

Başbakan Adnan Menderes milletin arkasında olduğunu son anına kadar söyleyip durdu. "Benim ne Mussolini gibi Kara Gömleklilerim, ne de Hitler gibi SS'lerim var" diyordu. Bir de dilinden düşürmediği, "Millet arkamdadır" sözü. "Zavallı Menderes" diye yazıyor Ali Fuad Başgil *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* (İstanbul 1966, Yağmur Yayınevi) adlı kitabında ve ekliyor: "Ne saf kalplilik: Halka güvenmek karınca yuvasına sığınmaktır."

Ama Menderes budur. Saflığın verdiği kahramanlık vardır onda. İkide bir kulağına kadar gelen darbe ihbarlarını, "Türk ordusuna böyle bir iftirada bulunamam" diye geri çevirmesinden de bellidir bu. Son ana kadar ordunun darbe yapmayacağına olan inancı, onu halkın arasına fırlatmış, işi, Kızılay Meydanı'nda gençlerin ortasına dalarak ne istediklerini sormaya kadar götürmüştü.

"Halk" lafını düşürmüyordu dilinden. "Görmediniz mi, Eskişehir'de 200 bin kişi toplanmıştı" diyordu. Ama aynı halk, Menderes'in idam edildiği 17 Eylül 1961 günü, sokaklara bile çıkmayacak, tam siper evine kapanarak sükûnetle bekleyecekti olacakları. Aynı 17 Eylül günü, İstanbul'un tarihine suç işlenmemiş tek gün olarak geçecekti. Menderes'in önüne elinde bıçağıyla çocuğunu yatırıp "Sana kurban olsun" diyen halk, o uğursuz günü, evinde, radyosunun başında, hüngür hüngür ağlayarak geçirecekti.

"Zavallı Menderes!"

Başgil hoca haklı ki yerden göğe!

Yıl 1925, yer TBMM...

Biz olduğumuzdan başka türlü yaşadık,
düşündüğümüzden başka türlü yazdık,
umduğumuzdan da başka türlü düşündük.

GOTTFRIED BENN

"Bugüne kadar yalnız bir yerde, Bursa'da, inkılâp fikirlerine muarız bir namzed ekseriyeti kazandı" diye yazıyordu Yahya Kemal 24 Aralık 1924 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de. Üzüntülü ve kaygılı bir tonda yazmaktadır "Sade bir bakışla" adlı yazısını. Yahya Kemal, şöyle devam eder yazısına:

> Yalnız, merkez kaza olan Bursa şehrinde inkılâbın istikametine zıt bir intihap cilvesi büyük inkılâbı seyrinden mi alıkoyacak? Türk Cumhuriyeti iyiden iyiye köklenmiş, çünkü Cumhuriyet'in müessisi olan siyasî kuvvete Türk milleti reylerini müdhiş bir ekseriyetle veriyor, yalnız Bursa şehrinde bir istisna var, lakin oradan çıkan namzedi de muhalif gazetelerin ekseriyeti istemiyorlar.[1]

Çiçeği burnunda Cumhuriyet'i sarsan bu "seçim cilvesi", bu Bursa sürprizi nedir?

Mesele şudur ezcümle: 1 Kasım 1924'te yapılan ara seçime, o zaman devletin kendisi demek olan Cumhuriyet Halk Fırkası tek başına katılmaktadır. Yalnız Bursa'da değişik bir durum vardır. Birinci Dünya Savaşı'nda Kutü'l-Amare'de İngilizleri perişan eden komutanlardan, İstiklal Harbi'nde ise rütbe bakımından düşük de olsa en kıdemli (Atatürk'ten 8, Fevzi Çakmak'tan 3 yaş büyüktür) komutan olan Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Yüksek Askeri Şura üyeliği uhdesinde bulunmak üzere bağımsız olarak Bursa merkezden seçime katılır. Tek parti yönetiminin bütün imkânlarını seferber etmesine karşılık, kendi başına propagandaya girişen Nurettin Paşa, Halk Fırkası adayı olup o sırada İstanbul Şehremini bulunan Dr. Emin (Erkul) Bey karşısında 258 oyla seçimi kazanır.

O zamanlar biliyorsunuz iki dereceli seçim sistemi yürürlüktedir. Müntehib-i evveller, yani birinci seçmenler müntehib-i sanileri (ikinci seçmenleri) seçmekte, onlar da adaylar için oylama yapmaktadırlar. Yahya Kemal başta olmak üzere Cumhuriyet'in savunucularının canlarını sıkan asıl konu şudur: Hepsi sureta Halk Fırkası mensubu olan ikinci seçmenler nasıl olup da kendi partilerinin adayına değil de onun muhalifine oy verebilmişlerdir? Sakın inkılâpların yerine oturmamış, hedefine ulaşamamış olmasının sinyallerini veriyor olmasındı bu talihsiz seçim sonucu?

Hem asker, hem de milletvekili olan başkaları da Meclis'te bulunduğu halde, bir sonraki seçimlerden başlatılması kararlaştırılan ve asker olanların emekli olmadan milletvekili seçilmeyeceğini hükme bağlayan kanun, Nurettin Paşa'ya da uygulanmak istenir. Bir komisyon (encümen) kurulur ve komisyon, konunun Meclis'te ele alınmasını kararlaştırır. Yoğun tartışmalardan sonra 56'ya karşı 130 oyla (çekimser oy: 2) Nurettin Paşa'nın milletvekilliği reddedilir.

Bunun üzerine 5 Şubat 1925'te ara seçimler yenilenir. İnadı tutan Nurettin Paşa bu defa askerlikten istifa eder ve yine Bursa'dan adaylığını koyar. Cemal Kutay'ın verdiği bilgilere göre bu defa Halk Fırkası Bursa'dan milletvekili çıkarmayı bir şeref ve prestij meselesi yapar. Bir heyet seçerek Bursa'da Nurettin Paşa aleyhine yoğun bir propaganda atağına kalkar. Cemal Kutay içeriğini söylemese de "idari tedbirler de alındı"ğını sözlerine ekliyor. Belki de bir tür tehdit ya da aba altından sopa gösterme taktiği. Seçimler devletin ve halkın büyük ilgi ve merakını uyandırır.

Sandıklar açılınca nasıl bir sonuç çıkar biliyor musunuz? Nurettin Paşa bu defa oylarını daha da artırarak bileğinin hakkıyla seçimleri kazanmıştır (aldığı oy 258'den 296'ya çıkmıştır!). Anlaşılan Halk Fırkası kadar Bursalılar da bu meseleyi bir şeref ve itibar meselesi haline getirmişlerdir.

TBMM Arşivi'ndeki bir belgenin ifadesiyle (II. Dönem, Dosya no: 471) "Seçimin bu neticesi Dr. Emin Bey'in şahsına karşı değil, bir belde halkının kendisini temsil edeceğine inandığı ve hayatı vatan müdafaasında geçen, asil ve nezih bir kumandana karşı göstermekle mükellef olduğu kadirşinaslığın bir tezahürüydü."[2]

Nurettin Paşa'nın Halk Fırkası'nın bütün aleyhte propoganda kampanyasına rağmen ikinci defa Meclis'e girmesi, ister istemez onu çok fazla göz önüne çıkartmıştır. Yemin eder etmesine ama her hareketi kontrol altındadır. Meclis'te yapayalnız kalır ve herhangi bir faaliyette bulunamaz. Sadece Şapka Kanunu teklifi karşısında milletvekillerinin bundan muaf tutulması için verdiği kanun teklifinden haberdarız. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetlerinden bile uzak durmuş, kimseyle sürtüşmeye girmemeye itina göstermiş ve üzerindeki baskılar devam edince 12 Şubat 1925'te emekliye ayrılmış, pek kısa süren siyasî hayatı böylece noktalanmıştır.

Halk arasında "Sakallı" lakabıyla tanınan Nurettin Paşa, 18 Şubat 1932'de vefat ederek Kadıköy'deki Küplüce Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ancak bu eski tüfek asker, birazdan göreceğimiz gibi mezarında da 'rahat' durmayacaktır.

Mete Tunçay'ın deyişiyle Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanından önce Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası tecrübesi dışında demokratik hukuk devletinin kurallarının işleyebildiği son olay olarak tarihe geçecektir Nurettin Paşa'nın Bursa mebusluğu macerası.[3] Bunun sonrasında bir Refet Bele örneği vardır ama o, 10 yıl sonra, yani 1935'dedir. 1935'de yapılan seçimlere bağımsız aday olarak katılan İstiklal Savaşı'nın beyin kadrosundan Refet Paşa İstanbul'dan adaylığını koymuş ve seçimleri kazanarak TBMM'ne muhalif olarak girmeyi başarmıştır.[4]

Gizli Devletin Tarihi

90'lı yılların sonuna yaklaşırken daha bir şiddetle kulağımıza çalınmaya başladı "gizli devlet" kavramı. Kontrgerilla, özel harp dairesi, Susurluk kazası ve Hizbullah'ın ceset tarlaları yüzünden gizli devlet tartışmaları iç gündemimizde giderek daha yağlı bir payı ele geçirdi.

Öyle anlaşılıyor ki, gizli devlet, zannedildiği gibi üç beş yıllık bir hadise değil, kökleri en az yüz yıl öncesine uzanan derin ve sürekli bir gelenektir Türkiye'de. Araştırmacı Suat Parlar'ın *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet* adlı kitabı[5] da bu gerçeğe ışık tutan çalışmalardan.

Teşkilat-ı Mahsusa'dan Susurluk'a kadar çok bilinmeyenli bir denklem halinde akışına devam eden bu derin olgunun tarihini okumak, doğrusu pek çok perdenin insanın gözünden kalkmasına yol açıyor.

Suat Parlar, kitabının bir yöntem arayışı olduğunu söylüyor. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçilirken büyük bir kırılma ve kopuş gerçekleştiği şeklindeki söylemin "pozitivist" bir abartma olduğunu belirten Parlar, gerçek-

te "gizli devlet" bazında egemenliğin süreklilik arzettiğini vurguluyor.

Ne yalan söyleyeyim, *Gizli Devlet*'i okumadan önce Kızılay'ın Hilal-i Ahmer döneminden başlayarak "bilinen, bilinmeyen" birçok görevi yerine yerine getirdiğini düşünmemiştim. 17 Ağustos depreminden sonra Kızılay üzerine basında kıyametler koparılırken, basit görev devir-teslimleriyle meselenin tereyağdan kıl çeker gibi halledilmiş olması bu bilgilerden sonra oldukça manidar görünmeye başladı bana.

Keza Ermeni Tehcirine iştirak etmiş olan İttihatçı çete başlarından Topal Osman'ın Meclis Muhafızlığı döneminde muhalif milletvekili Ali Şükrü Bey'i öldürmesi, ardından kendisinin de cesedinin bir tarlada bulunması gibi faili meçhul olayların Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yoğun olarak karşımıza çıkması üzerinde bugünkü olayları anlamak için ciddi ciddi düşünmek gerektiği kanaatindeyim.

Dahası, Osmanlı hükümetinin son Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in Sakallı Nurettin Paşa tarafından önce yakalatılıp sonra İzmit tren istasyonunda halkın içine bıraktırılması ve sonuçta linç ettirilmesi, keza İzmir'in geri alınması sırasında Metropolit Hrisostomos'un linç edilmesi gibi karanlık olaylar dizisi, Nurettin Paşa'nın bir özel harpçi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

1925'te yapılan ara seçimlerde Bursa'dan meclise girmeyi başaracak olan Nurettin Paşa, seçim propagandalarındaki "irticaî fikirleri" ve Mecliste şapka aleyhine verdiği layiha ile bu defa şimşekleri üzerine çekecek ve emekli aylığı bile bağlanmadan dışlanıp kûşe-i uzletinde yalnız başına ölecektir.

Fakat daha ilginci nedir biliyor musunuz: Gizli devletin çarkları işlemeye devam edecek ve 12 Eylül darbesinin ardından çıkarılan 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Yasası'nda "özel harpçi" Nurettin Paşa'nın rütbesi, ölümünden ne-

redeyse yarım asır sonra korgenerallikten orgeneralliğe yükseltilerek(!) Atatürk Araştırma Merkezi'nin İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'tan sonra üçüncü şeref üyesi sayılacak ve kemiklerinin Küplüce mezarlığından devlet mezarlığına nakli kararlaştırılacaktır.

Bilmem yeterince ifade edebildim mi şu 'derin mesele'yi?

1 Yahyâ Kemal, *Mektuplar, Makaleler*, 2. Baskı, İstanbul 1990, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 311.

2 Mete Tunçay'a göre bu seçimlerde Paşa'nın rakibi Muhittin Baha (Pars) Bey'dir. Ancak kaynaklar adayın Dr. Emin Bey olduğunda müttefiktir. Krş. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981, Yurt Yayınları, s. 119.

3 Nurettin Paşa ile ilgili en kapsamlı çalışma, Necati Fahri Taş'ın *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler* adlı doktora tezinin genişletilmiş baskısıdır: İstanbul 1997, Nehir Yayınları.

4 Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara 1974, Goluğlu Yayınları, s. 154. Gerçi Falih Rıfkı Atay, Refet Paşa'nın seçilmesinde Atatürk'ün örtük katkısı olduğunu, bunun sebebinin de karşısındaki CHP adayı Sırrı Bey'in (?) partililer tarafından istenmemesi olduğunu söyler. Yani Atatürk'ün, kendi adayı Sırrı Bey'i beğenmeyenlere bir nevi ceza olarak (beterin beteri var ilkesince) Refet Paşa'yı, ondan habersiz bir şekilde tuttuğunu aktarır Atay. Aynı kaynağa göre Refet Paşa, seçildikten sonra Dolmabahçe Sarayı'na gelerek Atatürk'ü ziyaret etmiş ve ona, "Beni kimin seçtiğini biliyorum" demiştir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul 1966, Ak Yayınları, s. 39.

5 Suat Parlar, *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*, 2. baskı, İstanbul 1997, Bibliotek Yayınları.

Cumhuriyet'i kuran sivil irade

Mustafa Kemal de, Trabzon ve Erzurum'daki yerel kuruluşların düzenledikleri Erzurum Kongresi'ne askeri elbiseyle girer, ama delegelerin itirazları üzerine sivil bir elbise edinmek ve bunu giymek zorunda kalır.

BÜLENT TANÖR

"Buhran", Arapçada ateşli hastalık demek; Batı dillerindeki "kriz"i karşılamak üzere Tanzimat'tan sonra icad edilmiş bir terim. Biz de sonradan "bunalmak" fiilinden "bunalım"ı türetmişiz *kriz* ve *buhran*'a karşılık olarak. Yine de, Türkiye bağlamında düşündüğümde yaşadıklarımızın bir "buhran" alameti olması daha makul ve mantıklı geliyor bana.

Türkiye'de rejim tartışmaları ne zaman buhran düzeyine çıksa, hemen başlangıca dönülür ve şu iki iddia kıyasıya çatışır: "Cumhuriyet'i zaten askerler kurdu, rejim askerlerin eseridir, dolayısıyla rejime müdahaleye hakları vardır." Buna karşılık olarak da "Türkiye Cumhuriyeti askerlerce kurulduğu için 'askeri bir cumhuriyet'tir, böyle bir cumhuriyetten hayır gelmez. Biz bugün 'sivil bir Cumhuriyet' kurmalıyız", tezi ortaya atılır.

Sonuçları itibariyle birbirine taban tabana zıt olan her iki tezde de ortak kabul gören nokta, Cumhuriyet'i asker-

lerin kurduğudur. Oysa "Askerler kurdu kötü oldu" demek kadar "Askerler kurdu iyi oldu" demek de bizi yanlış sonuçlara götürebilir.

Tarih hakkında yanlış bilgi üzerine kurulan hatalı yorumların fikir iklimimize yamadığı çoraklığı iyi tespit edersek, hatalarımızın farkına daha iyi varırız sanıyorum. Çok sözü edilen özgürleşmenin ilk şartı, görünenin ardındakini bilmek, bilgisizliğin zihinlerimize örttüğü şalı açmaktır. Öyleyse bir bilene danışalım ve işin esasını, görünmeyen yüzünü birazcık kazıyalım. Bakalım alttan çıkacak portreyi yeterince tanıdık bulacak mısınız?

Yakınlarda kaybettiğimiz, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından Profesör Bülent Tanör, bir konuşmasında Cumhuriyet'in kuruluşunu 1921 Anayasası'na, hatta 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışına kadar geri götürür. Anayasa yapan ve Türkiye Devleti'ni ilan eden birinci meclis, aynı zamanda devletin kurucusudur. Şimdi sıkı durun: Devleti kuran bu mecliste asker üye sayısı topu topu 15'tir. Bütün yetkileri "nefsinde" toplayan bu meclis, hükümet kurduğunda adı TBMM Hükümeti, ordu kurduğunda ise adı TBMM Orduları olmaktadır.

Meclis kurulmadan önce düzenli bir ordu bulunmadığına dikkat çeken Tanör, "Ordu devletten önce gelmemiş, siyasal bir güç olarak devlet orduyu oluşturmuştur" demektedir. Nitekim Mustafa Kemal, başkumandanlık yetkilerini meclisten alana kadar ne kadar zorlandığını *Nutuk*'ta anlatmaktadır. Tanör'e göre Osmanlı-Türk anayasal ve siyasal hayatında, sivil otoritenin askerî alanı bu kadar denetim ve gözetim altında tuttuğu bir başka dönem yaşanmamıştır.

Tanör'ün görüşünce, Cumhuriyet de askerler tarafından değil, sivil otorite olan Meclis tarafından ilan edilmiştir. Nitekim ikinci mecliste asker üye bulunmaması şartı getirilmiş ve asker milletvekillerinden kışlalarına dönmek ya da istifa ederek mecliste kalmak şıklarından birisini seçmeleri istenmiştir. Kurtuluş Savaşı öncesinde Anadolu

ve Rumeli'deki Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, teşkil ettikleri askeri birliklerin başına eşraftan sivil kişileri geçirmişlerdir. Hatta bu sivil komutanların sadece denetlenmesini yeterli görmeyerek, icabında değiştirme yetkisinin mahalli kongrelerde bulunması gerektiğini dile getiren Alaşehir Kongresi'nin Salihli delegesi Zaid Molla gibi din adamlarını da unutmamak gerekir.

Demek ki, diyor Prof. Tanör, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yol, zannedildiği gibi tepeden inme ve asker çizmeleriyle kat edilmiş olmayıp tam tersine aşağıdan yukarıya, sivil karakterli ve temsili demokrasiye dayanılarak gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin "otoriterleşmesi"nin 1925'ten sonra başladığına dikkat çeken Tanör, *otoriterlik* ile *militerlik* arasındaki farkın atlanmaması gerektiğini de belirtir. Tamam, Meclis güdümlüdür ve ülke otoriter bir şekilde yönetilmekte, Tek Parti'nin mutlak egemenliği kurulmaktadır; ama sonuçta rejim askeri bir rejim değil, sivil kurumlara dayanan bir rejimdir. Atatürk, savaştan sonra büyük bir ustalıkla askeri kışlasına sokmuş ve onları Mareşal Fevzi Çakmak'ın "emin elleri"ne teslim etmiştir.

Mustafa Kemal'in daha 1910'da (Meşrutiyet'in ikinci yılında), İttihat ve Terakki Kongresi'nde askeri siyasetten ayırmak gerektiğini söylediğini ifade eden Mete Tunçay ise Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Atatürk'ün orduya bilinçli olarak fazla yatırımlar yapmadığına dikkat çekiyor. Çünkü Atatürk, genç bir subayken yaşadığı II. Meşrutiyet yıllarındaki kargaşadan büyük dersler çıkarmıştır.

Sizi bilmem; ama ben bunları okuyunca hem şaşırdım, hem de hayret ettim nasıl bunca zamandır tersini düşünmeye şartlandırıldığıma!

Not: Prof. Dr. Bülent Tanör'ün konuşması *Türkiye Sorunlarına Çözüm Arayışları* (İstanbul 1995, Boyut Yayınları) adlı kitapta yer almaktadır (s. 17–24). Neşe Düzel'in Mete Tunçay'la konuşması ise *Yeni Yüzyıl*'ın 20 Temmuz 1998 tarihli nüshasında çıkmıştır.

Cumhuriyet Osmanlı'yla barışıyor!

"Osmanlı" kelimesi 1999'da Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü kutlamalarından itibaren sık sık çalınacaktır kulaklarımıza. O yıl, resmi ve gayrı resmi düzeylerde sempozyumlar, kongreler, seminerler ve toplantılar birbiri ardınca gerçekleşti. Sergiler, belgeseller, fotoğraf albümleri ile gözlerimiz de, gönüllerimiz de nasibini aldı bu büyük medeniyetin eserlerinden. Özlediğimiz tablo, 75 yıl sonra adım adım geçti önümüzden: Cumhuriyet, üç çeyrek asır sonra reddettiği bir büyük geleneğe kucağını açtı, barışmak için.

O günlerde Taha Akyol *Milliyet*'teki köşesinde ilginç bir yazı yazmıştı: Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Cezayir gezisinde gazetecilere "Osmanlı'nın kudretine bak! At sırtında Viyana'ya git, 2500 km. kürek çekerek Cezayir'e gel! Gelerek kalma, 300 sene idare et, iz bırak, eser bırak..." demiş.

Cezayir gezisinde coşan Demirel, başka önemli görüşler de dile getirmiş. Mesela, "Osmanlı sömürgeci değildi. Katolik yayılmasına karşı buraya güvenlik sağladı, halkla kaynaştı" demiş. Asıl önemli bulduğum sözleri ise Osmanlı ile Cumhuriyet'in barıştırılmasından duyduğu heyecanı dile getiren aşağıdaki cümleleri:

> Osmanlı ve Cumhuriyet'i birbirine rakip, biri ötekini nakzeder gibi görmek yanlıştır! 700 yıllık bir medeniyeti inkâr ederek nereye varırsın? Osmanlı kültür mirası, geleceğimize engel değil. Osmanlı'yı iyi bilirsek, Cumhuriyet'in değerini daha iyi idrak ederiz...

Bu bir devlet başkanından duymaya nicedir hasret kaldığımız sözler, tam da Osmanlı'nın kurulduğu gün olduğu kabul edilen 27 Ocak 1999 tarihinden bir gün önce ifade edilmiş, dolayısıyla zamanlamasına diyecek yok.

Osmanlı'yı sadece Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisine sıkıştıran kafalarımızdaki ön yargılardan kurtulup "Osmanlı hinterlandı" içindeki bütün devletlerin bu kutlamalara katılmalarını, dolayısıyla Osmanlı'nın her şeyi kendine yontan emperyalist bir güç değil, müşterek bir medeniyet kurduğunu ortaya koyacak bir vizyonu tahakkuk ettirebilirse kutlamalar amacına ulaşmış olacaktır. Aksi halde bu nutuklar birer saman alevinden öteye geçmez.

Barışmak, sadece küskünlüğün giderilmesinden ibaret olamaz. Barıştıktan sonra ne yaptığınız da önemli değil midir? Barış kendi başına bir değer değildir; aynı zamanda onunla neyi başardığınızı da göstermek zorundasınızdır.

Zira Cumhuriyet, bütün aksi yöndeki iddialarına rağmen, Osmanlı'dan kopmamıştı, kopamazdı, kopamayacaktır da.

En iyisi, bu "kopma" söylemini bir kenara bırakmak. Zira birazdan göreceğiniz gibi, isteseniz de kopulmuyor! Yani tarih kolay kolay bırakmıyor yakamızı...

Cumhuriyet, 'büyük devlet' statüsünü Osmanlı'ya borçludur!

Cumhuriyet, İmparatorluğa çok şey borçludur:
İmparatorluk da Cumhuriyet'e çok şey borçludur,
çünkü İmparatorluğun geliştirdiği ama çalışır hale
getiremediği bazı kavram ve kuruluşları,
Cumhuriyet devralıp çalışır hale getirmiştir.

RODERIC H. DAVISON[1]

Artık biliyoruz: Kopuş söylemi ile gerçekten kopmak arasında dağlar kadar fark bulunuyor.

Nedir kopmak? Bir şeyin kendisinden daha büyük bir birimden şiddet yoluyla ayrılması. Yani kopulan birimin kopandan büyük olması gerekir ki, bunu bir kopuş olarak değerlendirebilelim. Öbür türlüsü ancak "kırılma" olurdu; ikiye, üçe, dörde kırılma... Bir de bu gibi durumlarda "dağılma" kelimesini kullanırız ki, onda iradî bir kopuştan ziyade, Sovyetler Birliği'nin durumunda olduğu gibi, söz konusu birimin şu ya da bu sebeple "tecezzi etmesi", parçalarına ayrılması hadisesini kastederiz.

Peki biz Osmanlı'dan koptuk mu sahiden de? Yoksa o dağıldı da dağılan parçalardan biri mi olduk? Yani biz Osmanlı'ya isyan edip ondan ayrılmak istedik de mi koptuk

Yıllardan 1923 veya 1924 olmalı. Yer TBMM. Kürsüde konuşan, Başbakan İsmet İnönü. Fotoğrafın asıl çarpıcı boyutu, İnönü'nün başının üstünde yer alan levhada gizli: Talik yazıyla Şûra ayeti olarak bilinen "Ve emruhum şûrâ beynehum" sözleri okunuyor, yani "Onların işleri aralarında şura iledir" (Şura, 38). Bugünkü nesle serap gibi görünse de, TBMM bir zamanlar bir ayetin gölgesinde yürütürdü çalışmalarını.

yoksa dağıldı da kalan parçalarından birine mi sarıldık ve kurtulduk? Hangisi?

Eğer hakikaten bir kopma vaki olsaydı, yani biz 'Türkler' kalkıp da "Hayır biz artık Osmanlı idaresinde yaşamak istemiyoruz, o iliğimizi kemiğimizi sömürmüştü vs." diyerek isyan bayrağını açmış olsaydık belki hakikaten Osmanlı'dan koptuğumuzu söylemeye hakkımız olurdu.

Ne var ki, tarihin böyle akmadığını hepimiz biliyoruz. Bırakın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı topraklarını ve halifeyi kurtarma hedefini, 1919, 1920, hatta daha da ilerisi Eylül 1921'deki Sakarya zaferine kadar Kuva-yı Milliye'nin hedefi, Saltanat ve Hilafeti kurtarmaktı. Bunu bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yazışma ve konuşmalarından anlayabiliyoruz.

Daha önce verdiğim bir örneği tekrarlamanın tam yeridir: Oliver Baldwin adlı soylu bir İngiliz siyasetçisi 1922 Nisan'ında Erzurum'u ziyaret eder ve bize ilginç görünen ama o vakitler için vukuat-ı âdiyeden sayılmak gereken bir olaya tanık olur. O sırada Erzurum'da Padişah Vahdettin'in doğum yıldönümü kutlanmaktadır. Defterine şunları not düşer Baldwin:

> Padişahın doğum günü şerefine büyük bir merasim düzenlenmişti; askeri birlikler flamalarıyla geçit resmi yapıyor, idarecilerinin (yani Vahdettin'in) iyilikleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın dehası üzerine nutuklar çekiliyordu. Böyle bir merasim alakamı çekti, zira ben 1921 'Kemaliye'sinin son derece cumhuriyetçi olacağını tasavvur etmiştim.

Demek ki 1922 Nisan'ında Erzurum'da, çok değil, beş altı ay sonra hain damgası yiyecek olan Vahdettin'in doğum günü tebrikleri, gönderdiği paşası Mustafa Kemal'de adresini buluyordu! Bu o günler için pek garip görünmeyen ayrıntı, bugünkü 'kopuş' söylemi taraftarları için tamamen anlaşılmaz bir tutumdur.

Demek ki, biz Cumhuriyet'in Osmanlı'dan koptuğu yaygarasıyla yetiştirilen nesilleri, yakın tarihimizde pek

çok sürpriz, biraz da tebessümle beklemektedir. İşte diplomasi tarihinden, gözlerimizi faltaşı gibi açması gereken yeni bir örnek. Bakalım Cumhuriyet gerçekten de Osmanlı'dan kopabilmiş mi?

Hep Cumhuriyet'e Osmanlı'dan borçlar ve harap olmuş bir ülkeden başka miras kalmadığı söylenir ya, miras sahibinin olumlu yönleri görmezden gelinir ısrarla. Mesela Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne büyük bir diplomatik itibar devraldığı göz ardı edilir. Bu gerçekte bir mirastan öte, bir ayrıcalıktı o devirde; ancak imparatorluk varislerine tanınan bir ayrıcalık.

Yılmaz Öztuna'nın "Diplomatik temsil" adlı yazısında[2] yakaladığım bu ayrıntıya göre, Türkiye Cumhuriyeti daha kurulur kurulmaz, o devirde sadece büyük devletlere mahsus olan büyükelçi gönderme hakkını kazanmıştır. Peki nedir bunun anlamı?

1918 yılına, hatta 1945'e kadarki diplomatik teamüle göre yalnızca büyük devletler kendi aralarında büyükelçi (*ambassadeur: sefîr-i kebîr*) teati ederler, diğer devletler birbirlerine ve büyük devletlere ancak ortaelçi, yani "ministre" veya bizim deyişimizle "sefîr" gönderebilirlerdi. Bu uluslararası kural, ancak 1945 yılından sonra ortadan kalkmış ve ortaelçilik kurumu, bazı kritik durumlar haricinde hemen hemen tarihe karışmıştır.

Yine de kullanıldığı durumlar yok değil. Mesela Türkiye Cumhuriyeti, İsrail'i ilk tanıyan devletlerden biri olmuş ama büyükelçi göndermemiş, ortaelçi göndermekle yetinmiştir. TC'nin 1981 yılında Kudüs'ü "ebedî başkent" ilan ettiğindeyse ortaelçisini geri çekerek İsrail'le diplomatik ilişkilerini en alt düzeye indirdiğini biliyoruz. İsrail'e yönelik bu sert tavır, Doğu Kudüs'teki başkonsolosluğumuzu kapatışımızla ciddi bir boyuta taşınmış oluyordu. Durum ancak 1991'de Madrid'de Ortadoğu Barış Süreci başlayınca değişmiş, Türkiye, İsrail'in olumlu tutumu üzerine diplomatik temsilciliğini ancak bu tarihte bü-

yükelçilik düzeyine çıkarmıştı. Buna mukabil ne yapılmıştır? Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ankara temsilciliği büyükelçilik düzeyine yükseltilmiş ve Doğu Kudüs'teki başkonsolosluğumuz yeniden açılmıştır.

Görüldüğü gibi bazı ender durumlarda büyükelçilik yerine ortaelçilik veya daha alt diplomatik temsilcilikler açılması hâlâ söz konusu olabilmektedir.

Ne diyorduk? Evet, 1945'e kadar ancak büyük devletlerin büyükelçi atama hakları vardı. Dikkat edin, bu büyük devletler içinde 1923'e kadar, evet yıkılana kadar Osmanlı Devleti de bulunuyordu. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İspanya, İtalya, ABD ve nihayet 1906'da Japonya büyük devletler arasına katılmışlardı ve aile içinde daha başından beri Osmanlı Devleti de yer alıyordu. Hatta Osmanlı Devleti, bir istisna olarak büyük devletler arasında bulunmayan İran'a ayrıcalık tanımış ve İran'la büyükelçi teati etmişti (bu büyük değilken büyükmüş muamelesi görme ayrıcalığına bir de İsviçre erişmişti, o da Fransa'nın lûtfuyla).

Şimdi bu "büyük devlet" olma ayrıcalığı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e nasıl intikal etmiş, ona bakalım.

Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomatik ilişkiler alanında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan diğer devletler (mesela Bulgaristan veya Yunanistan) gibi sıradan bir ülke muamelesi görmemesi ve daha kurulur kurulmaz diğer 'imparatorluklar' gibi büyük devlet statüsünde diplomatik temsilciler gönderip kabul etmesi, aslında bal gibi Osmanlı'nın devamı olduğunu göstermektedir ve bundan hiçbir Cumhuriyet idarecisinin gocunduğu da söylenemez. Büyük devletlerle diplomatik münasebetler Cumhuriyet döneminde de sanki Osmanlı'dan sonra hiçbir şey değişmemiş gibi devam etmiş ve değiştirilmeyip yerinde kalan diplomatlar bile olmuştur.

Düşünün ki, bu sırada yüz milyonlarca nüfusa malik Çin bile büyük devlet kabul edilmiyor, ortaelçilikle idare

ediyordu. Nitekim Çin, büyük devlet olma şansını ancak İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip bağımsızlığına kavuşan sömürge ülkelerle birlikte kazanabilmiştir.

Şimdi bu bilgiler ışığında yeniden soralım: Biz Osmanlı'dan sahiden koptuk mu?

Ben söylemlerin eylemleri saklamaya, örtmeye yaradığını düşünenlerdenim. Kopmayan kopmuş gibi yapacak ki kopmadığı anlaşılmasın, üstü örtülsün. Osmanlı öncesiyle en kopmaz bağlara sahip Sabetaycı çevrelerin Türkiye'de Osmanlı'dan kopuş söyleminin şampiyonluğunu yapmaları bir tesadüf olabilir mi sizce?

1 Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1974-1923)*, Çeviren: Mehmet Moralı, İstanbul 2003, Alkım Yayınları, s. 332.

2 Yılmaz Öztuna, "Diplomatik temsil", *Tarih Sohbetleri I*, İstanbul 1998, Öztuna Neşriyat, s. 201-204.

Taksim Anıtı'nda iki Sovyet generalinin işi ne?

Beni şaşırtan bir şey de şuydu: Hemen hemen tüm köylüler, ülkedeki işlerin durumu hakkında oldukça doğru düşüncelere sahipler. Rusya hakkında da bir şeyler biliyorlardı. Hepsi de şimdi Rusya'nın onların dostu olduğunu biliyor ve bundan hoşnut gözüküyorlardı. Sık sık onlara yardım için Kızıl Ordu'yu getirip getirmediğimi soruyorlardı.

M. V. FRUNZE

Acaba her gün Taksim Meydanı'ndan geçen yüz binlerce kişiden birisinin olsun dikkatini çekiyor mudur Cumhuriyet Anıtı? Etrafında sevgilileriyle buluşanlar, banklarda oturup sigara tüttürenler, telaşlı adımlarla meydanı kulaçlamaya çalışanlar... Ama anıtı fark eden yok gibi...

Hayatın yaşanan bir parçası olmadıkça anıtların kaderi galiba hep orada öylece durmaktan ibaret oluyor. Belirli gün ve haftalarda önüne çelenk bırakmak ve karşısında saygı duruşunda bulunmak dışında maalesef "yararlanılan", hayatın içine dâhil edilmiş bir anıt değildir Taksim Cumhuriyet Anıtı.

1928'de görkemli bir törenle açılan anıt, aslında büyük bir havuzun içine oturtulacak, iki yanındaki çeşmelerden akıp kurnalara dolacak sular taşarak bu büyük havuza dökülecekmiş. Ünlü İtalyan heykeltraş Pietro Canonica'nın projesi, parasızlıktan tam olarak gerçekleştirilememiş ve anıt, çevresine yapılan devasa binaların arasına gömülmesi ve trafik akslarının ortasında bir "baba" gibi bırakılmasıyla kendisinden beklenen "sembolik merkez" işlevini kaybetmiştir. (Geçerken belirtelim: İsmet İnönü, 1940'larda Gezi Parkı'nın meydana hakim bir noktasına kendi heykelini diktirmek istemiş, kaidesi dikilmiş; ne var ki Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle bu emeline nail olamamıştır. Heykeli bugün Maçka Parkı'nda sergilenmektedir.)

Anıt, iki heykel grubundan meydana gelmektedir. Harbiye cephesinde İstiklal Savaşı'nda, Sıraselviler cephesinde ise Cumhuriyet'in kuruluşunda emeği geçenler figürleştirilmiştir. Sıraselviler cephesinin ön sırasında Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak yer alır. Onların hemen arkasında ise garip simaları ve giyimleri ile iki figür dikkati çeker. Milli bir anıtta yer alması epey tuhaf kaçan bu iki heykel, Kızıl Ordu'nun kurucularından Frunze[1] ile Sovyet orduları başkomutanı Voroşilov'a aittir.

Bugün bize epeyce tuhaf görünen bu durum, 1928 şartlarında gayet normaldi. Zira hem İstiklal Savaşı'nda, hem de Cumhuriyet kurulurken o vakitler "Bolşevikler" denilen Sovyetler Birliği'nden büyük maddi ve manevi destek sağlanmış, 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin kuzey sınırları güvence altına alınmıştır. Bu sıcak ilişkiler Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. yıldönümü törenlerine Mareşal Voroşilov'un katılmasıyla pekişmiştir. Nitekim Atatürk CHP 4. Büyük Kurultayı'nın açış konuşmasında (9 Mart 1935) Türk-Sovyet ilişkilerini şu sözlerle değerlendirmiştir:

> Sovyetlerle dostluğumuz, her zamanki gibi sağlamdır ve içtendir. Kara günlerimizden kalan bu dostluk bağını, Türk milleti unutulmaz değerli bir hatıra bilir... Devletlerimiz, hükümetleriyle ve uluslarıyla, her fırsatta birbirilerine ne kadar inandıklarını ve ne kadar güvendiklerini bütün dünyaya göstermektedirler... Türk-Sovyet dostluğu milletler arası barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır.[2]

1927'de Sovyetler'den tank, top gibi ağır silahlardan oluşan askeri araç ve gereç yardımının gemilerle Tophane Limanı'na getirildiğini de eklersem, sanırım Bolşevik Frunze ve Voroşilov'un Taksim Anıtı'nda ne aradığı açıklık kazanacaktır.

Tarih bilinci, bugüne ve çevremize daha anlamlı gözlüklerle bakmamızı sağlar. Tarih bilgisi ve bilinci sayesinde çevremiz bizimle konuşmaya, diyalog kurmaya başlar. Anlam ve derinlik kazanır.

Atatürk'ün ceket düğmeleri ters!

1928'de açılan Taksim Cumhuriyet Anıtı, yapıldığı yıllarda meydanın tam ortasında bulunuyordu. Ancak 1940'lı yıllarda İstanbul'u gaddarca kesip biçmesiyle ünlenen Belediye Başkanı Lütfi Kırdar tarafından Taksim Kışlası'nın yıkılması ve meydanın bugünkü AKM binasına doğru genişlemesi ile bir kenarda kalmış, hele yakınlarda İstiklal Caddesi'nin trafiğe kapatılmasıyla yama gibi makseme yapışmış, meydanın diğer unsurlarından koparılmıştır.

Dahası, anıt, açıldığı yıllardan başlayarak sanatkârlar tarafından pek beğenilmemiş, donuk ve ruhsuz bulunmuştur. Mesela zamanın ünlü ressamlarından Halil Dikmen, anıtın sadece kaide kısmını beğenmiş ve bu kaidenin ancak üzerine başka bir heykel yapılması halinde işe yarayabileceğini söylemiştir.

İstanbul Taksim Meydanı'nda bulunan Cumhuriyet anıtının Sıraselviler'e bakan cephesi; önde (soldan sağa) İsmet İnönü, Atatürk ve Fevzi Çakmak yer alır. Fevzi Çakmak'ın hemen arkasındaki figür Sovyetler Birliği Genelkurmay Başkanı Voroşilov'a aittir. Frunze'nin heykeli ise İnönü'nün arkasına düşmektedir bu açıdan sadece kasketinin ucu görünmektedir.

Bir de heykelin yapıldığı malzemenin çürüklüğü meselesi var. Daha ilk yıllarından itibaren hava şartları sebebiyle heykelde aşınmalar başlamış ve yer yer çatlaklar oluşmuştur. Kısmen de dökülmeler görülmektedir. Anıtın pembe renkli duvarları, gerekli tedbirler alınmazsa günün birinde yıkılıp gidecektir. Oysa en basitinden bir Osmanlı mezar taşı veya çeşmesi dahi rahatlıkla asırlara meydan okuyabilmektedir.

İlginç bir ayrıntı daha:

Semavi Eyice'nin naklettiğine göre 1985 yılında keskin gözlü bir terzi, heykeli uzun uzadıya inceledikten sonra çeşitli gazetelere mektuplar göndererek anıtın Beyoğlu tarafına bakan yüzündeki Atatürk heykelinin ceketinin düğmelerinin ters yönde yapıldığını keşfetmiştir. Gerçekten de ceketin düğmeleri sağda olacakken solda yapılmıştır. Ama mesela İnönü'nün ceketindeki düğmeler sağda-

dır. Bu vahim hatayı, Pietro Canonica gibi dünyaca ünlü bir heykeltıraşın işlemesi ise başlı başına bir skandaldır aslında.[3] İnanmazsanız gidin, kendiniz görün.

60 küsur yıl kimsenin fark etmediği bu hatayı meslekten bir terzi fark edebilirdi ancak!

1 Frunze'nin 1921-1922 yıllarında yaptığı Türkiye gezisi hatıraları, *Frunze'nin Türkiye Anıları* adıyla yayımlandı: Çeviren: Ahmet Ekeş, Düşün Yayıncılık, İstanbul 1996.

2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, İstanbul 1972, s. 381-383.

3 Semavi Eyice, *Atatürk ve Pietro Canonica*, İstanbul 1986, Eren Yayıncılık, s. 11.

İsmet Özel'den Onuncu Yıl Marşı'na ilginç yorum

1908'de kurtulduk. Olmadı. 1922 Ağustosunda kurtulduk. Hayır, 1923 Ekiminde kurtulduk, daha doğrusu, 1950'de kurtulduk. Fakat asıl 1960 27 Mayısında kurtulduk. Kendimi bildim bileli ömrüm kurtulmakla geçiyor. İnsan bu kadar az zamanda bu kadar defa bronşitten bile kurtulsa göğsünde hayır kalmaz. Lehülhamd biz yine yok geçit törenidir, yok gençlik gösterisidir, tribün tribün dolaşıp durabiliyoruz... Biz kendi kendimizden, kendi kendimiz de bir şeylerden kurtulamıyoruz. Geri dönüp üstünde tepine tepine gölgemizi kovmağa çalışıyoruz.

FALİH RIFKI ATAY[1]

28 Şubat'la beraber verimli bir ticaret başladı sözüm ona pop şarkıcıları arasında. Hatırlarsınız, Çelik adlı pop şarkıcısı Atatürkçülükte kimseyi yanına yaklaştırmazken, meslektaşı Kenan Doğulu da Onuncu Yıl Marşı'nı aranje etmiş ve bir de klip çekmişti. Anlatıldığına göre klipte oynamak için başvuran gönüllüler, birbirleriyle kıyasıya yarışmışlar.

İsmet Özel "Onuncu Yıl Marşı kimi kurtarır?" başlıklı yazısında (*Yeni Şafak*, 10 Eylül 1997) marşın iki güftekârından birisi olan şair Faruk Nafiz Çamlıbel'in, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından diğer Demokrat Partililer gibi süngüy-

le alaşağı edilerek Yassıada'da hapse atıldığını hatırlatıyor ve bence son derece haklı olarak şu yorumu yapıyordu:

> Onuncu Yıl Marşı'nı gözyaşları içinde, hızlanan kalp atışlarıyla söyleyip dinleyenler bu marşı onlara armağan edenlerden birini niçin tevkif ettiler? Bugüne kadar bir [söz] yazarını bile kurtaramamış olan Onuncu Yıl Marşı, bugünden sonra da onu tebcil edenleri neden ve nasıl kurtaracak?

Ardından, lafı İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif'e getiren İsmet Özel, onun da bu sıfatına rağmen Cumhuriyet döneminde ülkeyi terke kadar varan müzayakalara maruz kaldığını hatırlatıyor, böylece İstiklal Marşı şairi olmanın bile rejim karşısında bir garanti teşkil edemediğinin altını çiziyordu.

Sonuçta Türkiye muammalarla gömülü olarak yaşaması arzulanan bir ülke. Fikirler berraklaşmayınca, bilgiler unutulunca, neyin ne olduğu ve neden orada olduğu sorgulanmayınca birileri bu toplu aymazlıktan kârlı çıkıyor. İsmet Özel'in deyişiyle, bulanık suda balık avlamak kolayına geliyor bazılarının.

Bütün bu yorumlardan sonra Faruk Nafiz Çamlıbel'in hicranlı Yassıada şiirlerini *Han Duvarları*'nın neresine asardınız? Ya da Onuncu Yıl Marşı'nın hangi mısraları arasına sıkıştırırdınız? Bir düşünün bakalım.

Not: Onuncu Yıl Marşı'nın bestesi *çalıntı* olabilir mi? Bu iddiayı değerli bir doktor ve bestekâr, aynı zamanda tıp tarihçimiz ve Konya milletvekili Osman Şevki Uludağ dile getirmiştir. Uludağ'ın iddiasına göre marş, Avrupa'nın üçüncü sınıf bestecilerinden "Jan Jak Russo'nun "Köy Kâhini" adlı operasından akord transpozisyonu ile aynen alınmış"tır.[2] Araştırmaya değmez mi? Benden aktarması...

1 Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları*, İstanbul 1963, *Dünya Yayınları*, s. 188-189.

2 Osman Şevki Uludağ, "Bir ordinaryüsümüzün keşfettiği yol", *Musiki Mecmuası*, Sayı:124, 1 Haziran 1958, s. 108.

Salkım Hanım'ın Taneleri ve Varlık Vergisi

Avrupa'da savaşan ülkelerde kamu ve özel sektörün tam bir dayanışma ve işbirliği içinde olduğu dönemde, belki de savaş dışında kaldığı için, Türkiye'de bu iki kesim arasında 1942 yılının Kasım ayında köprüler havaya uçuruldu!

ERDİNÇ TOKGÖZ[1]

Ömrümde ilk defa bir filmin galasına katıldım. Antalya Film Festivali'nde ödüllerin çoğunu silip süpüren *Salkım Hanım'ın Taneleri*'ni merak ediyordum doğrusu. Ayrıca filmin, konusu itibariyle de beni cezbettiğini söylemeliyim. Film, 1940'ların ilk yarısında İstanbullu azınlıkların "çektiklerini" anlatıyor. 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'nun azınlık mensuplarını, özellikle de Ermeni (ve dönme) vatandaşları nasıl perişan ettiği abartılı bir dille vurgulanıyor.

Sinema eleştirmeni olmadığım için *Salkım Hanım'ın Taneleri*'nde sadece Varlık Vergisi'yle ilgili olarak dikkatimi çeken bir iki noktayı işaret etmekle yetineceğim.

Bir kere, Varlık Vergisi yalnızca azınlıklara getirilmiş bir vergi değildi. Evet, yükümlülerin % 70'i İstanbul'dandı ve bu şehirde bulunan yükümlülerin zenginleri azınlık-

lardı. Oysa Vehbi Koç, *Hayat Hikayem* adlı otobiyografisinde kendisinin de 600 bin TL varlık vergisi ödediğini söylemektedir. Filmde sanki tek mağdur olanlar yalnız azınlıklarmış, hatta Ermenilermiş gibi bir hava yayılıyor ki, yanlıştır. Ecnebi tüccarı kadar dönmeler de tâbiydi vergiye. Hatta dönmelere konan vergi, Müslümanların 2 mislini buluyordu.

Filmde Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen azınlıklar Aşkale'ye sürgüne gidiyorlar ve çalışma kampındaki bir asker, kendilerine "haklarını" bildiriyor: "Çalışmanız karşılığında devlet size günde 85 kuruş verecek, bunun 60 kuruşu yemeğe kesilecek, geriye kalan 25 kuruş, vergi borcunuzdan düşülecektir!" Oysa Mahmut Goloğlu'nun *Milli Şef Dönemi* adlı eserinde,[2] Aşkale sürgünlerine 2,5 lira yevmiye hesaplandığı, bunun yarısının (1,25 TL) harcamalara kesildiği, geriye kalanının ise vergi borcundan düşüldüğü belirtiliyor (s. 177).

Zuhul eseri değilse eğer, filme esas teşkil eden romanın yazarı Yılmaz Karakoyunlu'nun rakamlarla oynadığı ortada. Sanatta "yalan"ın belli bir yeri var elbette. Ancak hem toplam hesaplanan parayı üçte birine düşürmek, hem de vergiye mahsup edilen miktarı yarı yarıyadan dörtte bire indirmek, Karakoyunlu gibi 'iddialı' bir tarihçiye yakışmadı doğrusu.

Unutmayalım ki, Varlık Vergisi, zamanın bürokratlarını da vicdanen rahatsız etmiştir. Nitekim İstanbul Defterdarı Faik Ökte, sonradan "Varlık Vergisi piç bir vergidir. Cumhuriyet mali tarihinin yüz kızartıcı bir sayfasıdır" deme cesaretini gösterecektir.

Mahmut Goloğlu'nun işaret ettiği gibi, aynı yıllarda Almanya'da Nazilerin Yahudilere ve diğer azınlıklara uyguladığı baskı ve zulüm politikalarının bir uzantısıydı aslında bu kanun. Fakat filmde dikkat ettim, neredeyse Yahudiler hiç devrede yoktu. Oysa biliyoruz ki, Varlık Vergisi mağdurları arasında Yahudi tüccarlar daha fazla göze çarpıyordu (Goloğlu, *age*, s. 177).

Nitekim Yılmaz Karakoyunlu'nun romanında Yahudi olan kahraman Lui, Etyen Mahçupyan'ın yazdığı senaryoda Ermeni Leon'a çevrilmişti. Bu garip operasyon medyada tartışılınca senarist evlere şenlik bir cevap vermiş: "Çünkü Yahudi cemaatinden bu filme destek sağlanamadı, sinagogda ve mezarlıkta geçecek olan sahnelere izin alınamadı."

Bir Varlık Vergisi uzmanı olan Ayhan Aktar da, eleştirel cevabında, "Peki, bu filme Ermeni cemaati de destek vermeseydi de, örneğin Süryaniler veya Yehova Şahitleri yardım etseydi ne olacaktı? O zaman, Varlık Vergisi 'Süryanileri veya Yahova Şahitlerini ezmek için çıkarılmış bir vergi' olarak mı sunulacaktı? Filimde azınlıklardan bir tek Musevi Moiz var, hiç Rum da yok! Bu işlerden hiç anlamayan birisi, filmi görüp kolayca 'Bu vergi Ermenileri ezmek için çıkarılmış herhalde' sonucuna varabilir" demektedir haklı olarak.

Ancak unutulmaması gereken noktalar da var. Mesela Milli Mücadele sırasında Anadolu halkından Tekâlif-i Milliye adlı, % 40 oranında ağır vergiler alınmıştı. Ancak İstanbul ve İzmir, işgal altında bulunduğu için bu vergiyi ödemeden Cumhuriyet dönemine girmişti. Velhasıl, fedakârlık sırası İstanbul ve İzmir'e gelmişti!

Son olarak şunu söylemeliyim ki, filmin senaryosu, bir tepki mantığı üzerine kurulmamalıydı. Malum, o yılların Türkçü söylemi, azınlık tüccarlarını haris, cimri, pinti, istifçi, fırsatçı, milletin kanını emen asalak tipler olarak vasıflandırmıştır. Türk tüccarlar ise dürüst ve hakkı yenmiş "temiz" Anadolu sermayesini temsil ediyordu onların gözünde.

Salkım Hanım'ın Taneleri ise bunun tam tersini ortaya koyuyor. Gözü paradan ve itibardan başka bir şeyi görmeyen uyanık, "aç", hatta katil Niğdeli tüccar ve onun karşısında melaike gibi bir Ermeni manifaturacı. Senaristin, devrin Türkçü eserlerindeki denklemi tersine çevirmekle yetinmiş olduğu açık.

Ne garip: Yine bir uçtan öbürüne fırlatılıyoruz. Arada olmak, trajik bir konumda kalmak sanki haram bize! Ya siyah, ya beyaz! Başka renk bilmediğimiz için ortaya çıkan hikâye, Şerif Mardin'in de dediği gibi bir "melodram"dan öteye gidemiyor maalesef.

Yine de, yakın tarihimizin kara ve karanlık bir sayfasını gündeme getirdiği ve İnönü dönemini eleştirme cesaretini gösterebildiği için *Salkım Hanım'ın Taneleri*'nin hayırlı bir iş başardığı kanaatindeyim.

Söz açılmışken Varlık Vergisi'yle ilgili bazı ilginç noktaları hatırlatalım.

Varlık Vergisi'nin karanlık yüzü

Toplumsal Tarih dergisinde yayımlanmış olan Ayhan Aktar'ın titiz yazısı[3] Varlık Vergisi üzerinde yeniden düşünmenizi gerektirecek verilerle yüklü.

11 Kasım 1942–15 Mart 1944 tarihleri arasında İstanbul ve İzmir ağırlıklı olarak uygulanmış olan Varlık Vergisi, gayrimüslim azınlıklar aleyhine ayrımcı bir politikanın uzantısıydı. 1939'dan 1942'ye kadar seferberlik ilan eden ve 1 milyon insanı silah altına alan hükümet, bu kadar kalabalık bir aktif nüfusun tarımsal üretimden hızla çekilmesi yüzünden üretimin düşmesine, dolayısıyla vergilerin azalmasına sebebiyet vermiştir. Pek bilinmez; ama bu 3 yıllık süre içinde enflasyon oranı toplamda yüzde 350'yi bulmuştur. (ekmekte yüzde 284, ette yüzde 336, şekerde yüzde 1107). Bu, son yıllarda yaşadığımızdan da ağır bir enflasyon oranı demektir (yılda yüzde 100'ün üzerinde).

Ayhan Aktar'a göre, "Ankara yönetiminin beceriksizliği sonucu ortaya çıkan bu enflasyonist ortamdan çıkış çareleri aranırken, olağanüstü savaş kazançlarını vergilendirme fikri gündeme gelir. İşte Varlık Vergisi böyle olağanüstü konjonktürde hazırlanan bir ekonomik tedbirler paketi içinde yer alır."

Dolayısıyla "vurguncu Yahudi" tipiyle karikatürize edilen dönemin istifçi ve karaborsacıları, aslında hükümetin uyguladığı yanlış ekonomi politikalarının ürünüdür. Lakin kendi hatalarından başkalarını sorumlu tutmakta üstüne yoktur hükümetimizin. Tıpkı önce nutuklar atarak açtıkları İmam-Hatip Liselerini, hikmet-i hükümetlerine zarar vereceklerini düşündükleri noktada tarumar etmelerinde ve neredeyse rejimin kökünü kurutacak bir tür yeniçeri ocağı telakki etmelerinde görüldüğü gibi, Varlık Vergisi'nden kendi eseri olan enflasyonist ortamdan palazlanan azınlık tüccarlarını temizlemek için yararlanmış, bütçe açığının bu kanunla kapatılması yoluna başvurmuştur.

Kanunu, piyasadan "yabancıları temizlemek" amacıyla çıkardıklarını bizzat Başbakan Şükrü Saraçoğlu CHP grubunda yaptığı konuşmada (9 Kasım 1942) açıkça dile getirecektir:

> Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.

Vergisini ödeyemeyen azınlıklar Aşkale dışında Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine gönderilmiş, bir kısmı ise Sirkeci Garı içindeki bir "toplama kampı"nda sıralarını beklemişler, bu müddet zarfında borcunu ödeyen 640 kişi, Aşkale'ye gitmekten son anda kurtulmuştur.[4]

Bir diğer ilginç not ise mükellefin vergisini ödeyememesi durumunda yakın aile fertlerinin sahip oldukları malların haczedilmesi uygulamasıdır. Bu uygulamalar sırasında Beyoğlu'ndaki Serkldoryan veya Eminönü'ndeki Sümerbank binası gibi dev binalar haraç mezat satılmış, bunların bir kısmını devlet bankaları, geri kalanları ise "Türk müteşebbisler" satın almıştır.

Devletin diş geçiremediği bir azınlık burjuvazisinin tasfiyesi ve yerine kendi kurallarına tabi olacak "uslu" bir müteşebbis sınıfın geçirilmesi yönündeki İttihatçıların başlattığı "Türkleştirme" projesinin devamıdır aslında Varlık Vergisi Kanunu.

Ne var ki, tek taraflı bakmamak gerekir bu olaya da. Nitekim Varlık Vergisi'ni Ocak 1940'da çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile 1944'de çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi arasına yerleştirdiğimizde, tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyan ve vergilendiren devletin, ihtimamını Milli Mücadele yıllarını pazarlanarak geçirmiş burjuvaziden esirgemesini bekleyemeyiz herhalde.[5]

İşin garibi, 1943'te yürürlükten kaldırılmasına rağmen bu uygulamalar, gerek NATO'ya girişimizde, gerekse "demokrasi cephesinde yer alma" teşebbüslerimizde hep yüzümüze vurulmuş ve Türkiye, anti-semitist suçlamaları karşısında 1948'de kurulan İsrail'i ilk tanıyan ülkeler zincirine katılmak zorunda hissetmiştir kendisini. Aktar'ın deyişiyle "Ankara hükümeti, bu davranışı ile Varlık Vergisi uygulamasının Türkiye hakkında Batı âleminde yaratmış olduğu "Yahudi karşıtı" imajı silmeye çalışıyordu."

Toplumsal Tarih dergisinin aynı sayısındaki bir başka yazıdan (Gülay Dinçel, "Üç kuşak sanayici bir Ermeni ailesi") Aşkale'ye ilk sürgüne giden kişinin Mihran Yarman adlı bir Ermeni sanayici olduğunu öğreniyoruz. Aşkale sürgünlerinin orada kaldıkları süre içinde devamlı çalışmadıkları, savaşın seyri değiştikten sonra boş boş beklетildikleri, dahası, 1924 Anayasası'nı hazırlayanlardan ve Türk Ocakları'nın İzmir şubesinde yöneticilik yapmış olan 80 yaşındaki Gad Franko'nun da Aşkale sürgünlerinden olduğu aynı yazıdan defterime düştüğüm ilginç notlardan. Franko, kendisine kesilen yüksek vergiyi ödemek için Karaköy'deki 400 bin lira eden Bahtiyar Hanı'nın tapusunu teslim ettiği halde nakit ödeme yapmadığı için tutuklanmıştı.[6]

Gad Franko örneği çok da sürpriz olmadı benim için. Yukarıda değindiğimiz gibi 28 Şubat'tan sonra "Cumhuriyet Marşı" yapılmak istenen Onuncu Yıl Marşı'nın şairi Faruk Nafiz Çamlıbel de 27 Mayıs darbesinden sonra apar topar tutuklanıp Yassıada'da hapse atılmamış mıydı? Anayasa yapmak da cezadan kurtaramamıştır sahibini.

Urfalılar boşuna dememişler, "Yaşa yaşa, gör temaşa" diye!

1 Erdinç Tokgöz, "Devletçiliğin duraklama yılları (1935-1945)", *Tarih Çevresi*, Mayıs-Haziran 2000, s. 41.

2 Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara 1974, Goloğlu Yayınları, s. 177.

3 Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi sırasında gayrimenkul satışları: İstanbul tapu kayıtlarının analizi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 69, Eylül 1999. Aynı yazarın *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (İstanbul 2000, İletişim Yayınları) adlı kitabına da bakınız.

4 Aşkale'ye gönderilen Yahudilerden Jenny Bahar'ın mektupları, vergi mükelleflerinin Aşkale'deki hayatı hakkında bazı ipuçları vermektedir. Bkz. Nurten Yalçın, "Aşkale'den mektup var!" *Popüler Tarih*, sayı: 7, Aralık 2000, s. 60-65.

5 Bkz. Korkud Boratav, "Türk İktisad tarihi-2", *Tarih Çevresi*, Eylül-Ekim 2000, s. 35-36.

6 Sinan Onur, "CHP mârifetlerinden Varlık Vergisi fâciası." *Büyük Gazete*, Sayı: 42, 9 Şubat 1977, s.15.

Teneffüs

Beethoven'in büstü

Söz azınlıklardan açılmışken ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil eden 6–7 Eylül 1955 olaylarını hatırlamamak olmazdı.

Mehmet Barlas'ın anlattığına göre, azınlık dükkânlarına ve evlerine yönelik bu yağma ve kundaklamalar sırasında, yine azınlık vatandaşa ait bir dükkâna hiç kimsenin dokunmadığı dikkat çekmiş. Dükkânın önüne gelen yağmacılar vitrinine bakıp sert bir uyarı almışçasına onu atlayarak hemen yandaki dükkâna geçiyorlarmış.

Olaylar bitip de sükûnet sağlandıktan sonra dükkânın sapasağlam yerinde durduğunu görenler merakla yaklaşmışlar vitrinine ve işin sırrını ancak o zaman anlamışlar. Dükkânın vitrininde bir Beethoven büstü duruyormuş! Gece karanlığında bu büstü Atatürk büstü zanneden eylemciler, sahibini Türk zannedip kılına bile dokunamamışlar dükkânın!

Yüzlerce yıllık bir arada yaşamışlığın koruyamadığı kardeşliği bir büstün korumasına ağlamalı mıyız, yoksa gülmeli mi? Siz karar verin!

Harf İnkılâbı ve 'aydın' duruşu: Fuat Köprülü'nün trajedisi

> Latin alfabesinin kabulü, Türk inkılabının, Gazi inkılabının bir safhasıdır. Bununla Türk milleti şimdiye kadar içerisinde bulunduğu Asya kadrosundan çıkıyor. Bağlı bulunduğu maziden ebediyen ayrılıyor.
>
> CELAL NURİ (İLERİ), *İkdam*, 7 Mayıs 1928

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in 9 Ağustos 1928 günü İstanbul Sarayburnu Parkı'ndaki çalgılı gazinoda yaptığı ünlü konuşma, "Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz" sözleriyle başlıyordu. Gazi'ye göre, bin yıldır kullanılmakta olan Arap elifbası, "anlaşılmayan" ve "anlayamadığımız" işaretleri sebebiyle kafalarımızı asırlardır bir "demir çerçeve" içinde tutmuştu. Artık bu "demir çerçeve"den, hatta "zincirler"den bir an önce kurtulmasını bilmeliydik.

Gazi Mustafa Kemal'in nutkunun geri kalan kısmı, yeni 'Türk' harflerinin çok çabuk öğrenileceğini ve mevcut cehaletin bu suretle 'bir iki yıl içinde' kolaylıkla hakkından gelineceğini vurgulamaya ayrılmış ve "Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün alem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir" sözleriyle noktalanmıştı.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın düzenlediği bu şenlikte, ilginç bir şekilde, "Şark"tan (muhtemelen Mısır'dan) gelmiş olan musiki heyetlerinin icra ettiği ve özellikle Münireti'l-Mehdiyye Hanım'ın okuduğu "gamlı" parçalardan

sonra verilen söz konusu Sarayburnu nutku, aslında en az 70 yıllık mazisi olan bir sürecin[1] ve Cumhuriyet'le birlikte içine girilen yoğun bir tartışma döneminin son halkasından başka bir şey değildi.[2]

Nihayet 1 Kasım 1928'de, Cemil Meriç'in deyişiyle, bir gecede kütüphanelerimizi "tuğla yığınına" çeviren veya Celal Nuri'nin özenle seçtiği kelimelerle söyleyecek olursak, kütüphaneleri birer "müze"ye döndüren[3] Harf İnkılâbı'nın resmi startı verilmiş oldu.

Bu karardan kısa bir süre sonra son ana kadar inatla direnen ve en azından Latin harflerine zecrî bir yönelişle değil, makul bir sürede ve yumuşak bir süreçte geçilmesini savunan İsmet İnönü gibiler dahi artık yeni (asrî) harflerin en yılmaz bekçileri olmuş, çıkmışlardı. Bazıları ise ayak diremekte devam ediyorlardı.

Kimler mi?

Mesela Köprülüzade Mehmed Fuad ya da Soyadı Kanunu'dan sonraki adıyla söylersek, Mehmet Fuat Köprülü...

"Bu inkılab şekilperestliktir"

İstanbul Türk Ocağı şubesinin 2 Teşrinisani (Kasım) 1926 tarihinde Darülfünun müderrislerinden Şekib Bey'in (Mustafa Şekip Tunç) *Akşam* gazetesinde neşrolunan ve gençliği galeyana getiren bir yazısı vesilesiyle "Türkçemiz" hakkında bir sohbet toplantısına davet ettiği "müderris" Köprülüzade Fuad Bey, konferansında harf meselesini ilerlemenin mutlak şartı haline getirenlerin yanıldığını tam bir ilim adamına yakışan soğukkanlılık içerisinde açık açık şöyle dile getirmişti:

> Evvelâ hiçbir kimse harf meselesinin bir milletin medenî tekâmülünde mühim ve hayatî bir mesele olduğunu iddia edemez. Böyle bir şey kat'iyyen varid değildir. Her millette olduğu gibi *bizde de basit düşünenler, basit görenler çoktur.* Avrupa medeniyeti dairesine girdikten

sonra neden harflerimiz Avrupaî olmasın? diyorlar. Avrupaî olmak için harflerinizi değiştirmeye kalkıyorlar.

Bu kadar kesin ve keskin bir dille konuşan Köprülüzade Fuad Bey'e göre, Latin harfleri Türkçeyi ifadeye uygun değildir. Esasen bir milletin harflerini değiştirmesi, kültür itibariyle çok düşkün ve aşağı vaziyette olması şartıyla caiz görülebilir. Biz böyle bir durumda mıyız ki, buna gerek duyulmaktadır? Evet, 14 yıl önce (bu hesapça 1912'de) Arnavutlar Latin harflerini kabul etmişlerdi ama, insaf edilsin, kendimizi henüz okuma yazma bilmeyen ve "medenî hayatları" olmayan bir milletle nasıl mukayese ederiz?

Köprülüzade'nin yıldırımları sayfanın üzerine peş peşe düşmeye devam etmektedir:

> Hâlbuki harsı, an'anesi olan bir millet için harf tebeddülü imkânsız bir meseledir. Esasen benim kanaatimce harf değiştirmek fikri bile iptidaî ve harstan mahrum bir kavim olduğumuzu teslim etmek demektir. İptidaî milletler istedikleri gibi yeni bir elifba alabilirler. Fakat kültür sahibi milletlerden en ufak bir kelimenin imlâsını değiştirmek bile imkânsızdır. Çünkü onda *asırların hatırası* mevcuttur.[4]

Bu sert çıkışın, Cumhuriyet'in 4. yılı içerisinde yapıldığına ve yukarıdaki sözlerin Türkiye'nin Harf İnkılabı yolunda dolu dizgin ilerlediği bir ortamda sarf edildiğine dikkat edilsin.

Köprülüzade Mehmed Fuad Bey, 1926 sonlarında başladığı itirazlarını, Latin harflerinin kabulünden yaklaşık 3,5 ay sonra bile ısrarla sürdürüyordu. 9 Şubat 1929 tarihli "Hıristiyanlaşma hadisesi ve kültür buhranı" başlıklı, devrin şartları göz önünde tutulduğunda hakikaten 'cür'etkâr' sayılabilecek, hakiki bir ilim ve tefekkür adamının öngörüsünü olduğu kadar istikbal endişelerini de bir ayna gibi yansıtan, dahası, bugün içine düştüğümüz durumla da hemen tamamen doğrulanmış olan yazısında şu sert (ve aslında çizmeyi epeyce aşan!) eleştirilerde bulunuyordu Darülfünun'un en genç profesörü:

> Çağdaş Avrupa cemiyetlerinin müesseselerini, kıymetlerini –aradaki sosyal şartların çatışması sebebiyle yalnız "şeklî" bir surette- almaya çalıştık. *"İnkılaplarımızı tamamlamak için artık Arap harflerini de atarak Latin harflerini almak" isteyenler, işte bu şekilperestliğin en açık birer nümunesidirler.* Onlar, bu şekilde, "Ortaçağın son bakıyyesinden" de kurtularak "tamamiyle çağdaş" bir duruma geleceğimizi ümid ediyorlar. Düşünmüyorlar ki, bizi Avrupa'dan ayıran en bariz fark, "zihniyet" ve "mantık" farkıdır.

1929'un reform histerisinin hakim olduğu sancılı ortamında kendisinde Gazi Mustafa Kemal'e kafa tutacak bir güç vehmeden bu genç ve istikbali parlak "müderris", düşünme ve çalışma usullerimizi Avrupalılaştırmadıktan, iktisadî hayatımızı Ortaçağ zihniyetinden kurtarmadıktan sonra istediğimiz kadar harfleri değiştirelim, çağdaş bir toplum olmayı başaramayacağımızı, oturaklı laflarla ve tumturaklı bir mantıkla ortaya koyarak iltihaba durmuş bir yarayı cerh etmektedir.

Aslına bakılırsa, Köprülü'nün derdi, hâlihazırda cereyan eden 'üstyapı inkılâpları' sonucunda ülkemizin gelecekte ödemesinin kaçınılmaz olduğu *kültür buhranı*dır. Bu kültür buhranının gelişini haber verdiği satırlar ise cidden etkileyicidir:

> Ecdadından kalan sanat âbidelerini yıkıp geniş caddeler açmak isteyen belediye reislerimizi, millî tarihini ve millî edebiyatını bilmemekle iftihar eden aydınlarımızı, medenî tarihimizin bakıyyelerini saklayan kütüphanelerimizi hafife alarak onların ortadan kaldırılmasını isteyen mütefekkirlerimizi, millî mazimizi sadece bir pislik ve rezalet halitasından ibaret gösteren tarihçilerimizi, çocuklarını yabancı kültür çevrelerinde okutup eğitmeyi bir medeniyet gereği sayan milliyetperverlerimizi gördükçe, ne derin ve korkunç bir "kültür buhranı" karşısında bulunduğumuzu anlamamak imkânsızdır.[5]

Nereden nereye?

Yukarıdaki net tavrıyla "İnkılâplara karşı" olduğunu ortaya koyan Köprülüzade Fuad Bey'i[6], Bay Fuat Köprülü'ye intikalin şafağında ilginç bir 'zihinsel dönüşüm'(!) geçirmiş olarak göreceğiz. O artık Halkevleri dergisi olarak çıkan *Ülkü*'nün başındaki adamdır ve takvimler Eylül 1938'i gösterirken, dergisinde kendi imzasıyla "Alfabe inkîlâbı" (imla aslında da böyle!) başlıklı bir yazısı yayımlanır.

Tam 9,5 yıl önce şiddetle karşı çıktığı "Latin harfleri"nin adı, bu kısa yazıda artık çağa ayak uydurmuş ve "Türk harfleri" olmuştur! Harf inkılâbının 10. yıldönümü vesilesiyle yazılmış olan bu 2 sayfalık yazıda Köprülü adeta tanınmaz bir kılıkla çıkar karşımıza; daha doğrusu, üç boyutlu derinliğini ve kendi sesini yitirmiş bir yüzle:

> Türk harflerini kabul ettiğimiz büyük günün onuncu yıldönümü! Türkler'in kültür tarihinde bu kadar azametli, bu kadar şümullü bir dönüm noktası daha var mıdır? Bilemeyiz

diye söze başlayan Köprülü, 1926 ve 1929'daki tumturaklı iddialarını adeta tamamen 'unutmuş görünerek' (onun gibi cins bir kafanın bu kadar unutkan olabileceğini düşünmek dahi istemiyorum!), Arap harflerinin Türk dilini ifadeye katiyyen uygun olmadığını dile getirmek ihtiyacını duyar.

Belli ki, bir özür dileme yazısıdır bu. Mesela, "Atatürk bu büyük inkılabı yaparken acaba ne gibi düşüncelerle hareket ediyordu?" diye klasına hiç yakışmayan 'çanak' bir sorar ve satır aralarında Atatürk'ün düşüncelerini, kendisi de dâhil bazılarının "sonradan yavaş yavaş anlayabildik"lerini itiraf eder.

"Biz", der, bu inkılâpla "Orta zaman şark kültüründen silkinip muasır garp kültürü dairesine girmek iradesini göstermiş oluyorduk." *Kültür buhranı* gibi önceki yazısın-

da gündeme getirdiği Türkiye'nin çok temel ve hayatî bir probleminin üzerinden bilerek atlayan Köprülü, bu yeni yazısında şu hayret verici satırları döktürmekte herhangi bir beis görmemiş gibidir:

> İşte, BAŞHOCAMIZ ATATÜRK'ün bu inkılâbı yaparken ve milletine millî, mükemmel bir alfabe hediye ederken ne kadar şümullü ve ne kadar derin düşünmüş olduğunu, hayat, on seneden beri ispat etti: tatbikat, umulduğundan daha büyük bir muvaffakiyet gösterdi. Kısa bir zaman için sahifelerini azaltan gâzeteler, sayıları azalan mecmua ve kitaplar, az bir müddet sonra daha büyük bir inkişafa mazhar oldular. Okuma yazma öğrenmek çok kolaylaştı. Hülasâ kültür hayatının her sahasında eskisiyle ölçülemeyecek bir ilerleme hasıl oldu... Alfabe inkılâbı... memleketin kültür hayatında muazzam hamleler doğurmuş, çok feyizli, müsbet neticeler vermiştir.[7]

Ağzına susturucu takılan aydın

Bu Fuat Köprülü'de dikkatimi çeken asıl nokta şu oldu: 1929'da, eskiden savunduğu ne kadar *ilke* ve *esas* varsa hemen hepsini unutmuş görünen *bu* Köprülü, 1926'da, hatta Şubat 1929'da gündeme getirdiği ve memleketin içine düşeceğinden endişe ettiği "büyük ve korkunç kültür buhranı"ndan da habersiz gibidir. Hatta bu yazının yalnız muhtevası değil, üslubu da Köprülü'nünkinden çok, *Ülkü* dergisinin kurucusu ve Atatürk'ten daha hızlı bir Kemalist kesilen Recep Peker'inkini andırmaktadır!

Acaba? Yok canım, o kadarını da düşünmek istemiyorum koca Köprülü için.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden hocam olan Ömer Faruk Akün, Fuat Köprülü'nün, bir gece resmi otomobille gelenlerce konağından alınıp bir yerlere götürüldüğüne –aynı mahallede oturdukları için- bizzat şahit olduğunu anlatmıştı. İşte Akün hocaya göre, o gece Köp-

rülü, Latin harflerinin aslında "millî Türk harfleri" olduğuna ikna edilmiş olmalıydı. Zira o geceden sonra bir daha Latin harflerine karşı çıkmayacak ve "Alfabe inkılâbı"nın lehine –biraz geç kalsa da- yazılar kaleme almaya koyulacaktı. Onun "Türk tarih tezi" konusunda ikna edilmesinin de Dolmabahçe Sarayı'ndaki ünlü sohbetlerde bir gece boyu sürdüğünü bilenler biliyor. (Mesela babası Tevfik Remzi Kazancıgil'in arkadaşı olan Köprülü'yü yakinen tanıyan Prof. Aykut Kazancıgil.)

Noktayı bir diken tarlasının ortasına koyduğumun bilincindeyim elbette:

"Müderris Köprülüzade Mehmed Fuad Bey"in "Profesör Fuat Köprülü"ye dönüşme serüveninin adımlarına dikkatle bakınca, Niyazi Berkes'in 1945–1950 arası fikir ortamı için öne sürdüğü şu ağır ithamların kökeninin, belki biraz genişletilerek, 1920'lerin sonlarına kadar geri götürülebileceğini düşünüyorum. Aydınlarının beyinlerine olmasa bile, ağızlarına susturucu takmış bir politikanın kültüre vuracağı darbe, ancak bu kadar net ve sert anlatılabilir de ondan:

> Atatürkçülüğün, aydın kütlesi arasında ne kadar yüzeyde, ne kadar takma kaldığını görmek, o zamanın ıstırabını çekenlerin acısını büsbütün derinleştirmiştir. O zamanın aydınları, bugünkü aydınların gösterdiği canlılığı gösterebilmiş olsaydı Türk toplumsal ve siyasi düşünüşü gelişebilecek, siyasi hayata şuur ve fikir katılabilecekti. [8]

1 Geoffrey Lewis bu sürecin Ahmed Cevdet'in 1851'deki çabalarına kadar uzandığına dikkat çeker ama bu bilgi için herhangi bir kaynak zikretmez. Bkz. *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*, Çeviren: Mehmet Fatih Uslu, İstanbul 2004, Gelenek Yayıncılık, s. 44.

2 Tuğrul Şavkay, *Dil Devrimi*, İstanbul 2002, Gelenek Yayıncılık, s. 39 vd. Gazi Mustafa Kemal'in Sarayburnu konuşması ve orada Bolu mebusu Falih Rıfkı'ya (Atay) okuttuğu nutkun tam metni için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Ağustos 1928. Bu haberin yeni harflerle bir neşri için bkz. *Yakın Tarihimiz*, tarih ve yer yok, cilt 4, s. 62-63. Ayrıca bkz. *Ülkü*, Sayı: 67, Eylül 1938, s. 69-70; Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, cilt

1, İstanbul 1987, Cem Yayınevi, s. 232.

3 "Fikir kuraklığı", *İkdam*, 25 Eylül 1929'dan aktaran: Hüseyin Yorulmaz (Hazırlayan), *Türkiye Nasıl Laikleştirildi?*, İstanbul 1991, Çıdam Yayınları, s. 414.

4 "Ocaklar şuûnu", *Türk Yurdu*, Sayı: 184-23, Teşrinisani (Kasım) 1926 (yeni harflerle neşri için bkz. *Türk Yurdu*, cilt 11 (18), 1926, Ankara 2001, TUTİBAY Yayınları, s. 230-232, italikler bana aittir – M.A.). Bu konuşma metni *Türk Yurdu*'nda haber olarak çıktıktan bir ay sonra *Millî Mecmua*'da daha kısa bir makale olarak yeniden yayınlanır: "Harf mes'elesi", *Millî Mecmua*, 1 Kânunuevvel (Aralık) 1926. Metin yeni harflerle birkaç kere neşredilmiştir. Mesela bkz. *Sebil*, 26 Mart 1976, s. 15; Hazırlayan: Hüseyin Yorulmaz, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları*, İstanbul 1995, Kitabevi Yayınları, s. 233-236.

5 "Hıristiyanlaşma hadisesi ve kültür buhranı", *Hayat*, 9 Şubat 1929; metnin yeni harflerle neşri için bkz. Yorulmaz (Hazırlayan), *Türkiye Nasıl Laikleştirildi?*, s. 358 (metnin, kamuoyunun dikkatini 'din' ve gelenek üzerine çeken Bursalı iki kız öğrencinin Bursa Amerikan Kız Koleji'nde, Hıristiyanlığı kabulünden sonra gerilen ortamda kaleme alındığına dikkat edilmelidir). Kolej hakkında geniş bilgi şurada bulunabilir: Mehmet Altun, "Bursa Amerikan Kız Koleji", *Toplumsal Tarih*, sayı: 113, Mayıs 2003, s. 26-32.

6 Mesela 1933 Üniversite Reformu'nda Türkiye'ye gelen Philipp Schwartz, Köprülü için "(H)emen hemen bütün Kemalist reformlara karşıydı. Susardı... Bu da yapabileceği en iyi şeydi" değerlendirmesinde bulunur. Aktaran: Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Çevirenler: Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul 1999, Kabalcı Yayınevi, s. 342. Mehmet Kaplan da Köprülü'nün Türkçülük konusundaki görüş değiştirme sebepleri üzerinde durmuştur. Bkz. *Kültür ve Dil*, 11. baskı, İstanbul 1998, Dergâh Yayınları, s. 99.

7 Fuat Köprülü, "Alfabe inkılâbı", *Ülkü*, Sayı: 67, Eylül 1938, s. 2. Bu yazı daha sonra şu derlemede yeniden yayınlanmıştır: *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, II, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Ankara, 1981, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 96-98.

8 Niyazi Berkes, *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, İstanbul 1965, Yön Yayınları, s. 134-136. Berkes'in bu metnini aktaran ve aynı akibete uğramış bir başka düşünür bağlamında yorumlayan bir yazı için bkz. Kurtuluş Kayalı, "Hilmi Ziya Ülken, Dil-Tarih hocaları ve 1948 tasfiyesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 63, Mart 1989, s. 56.

Gerçek İsmet İnönü

Atatürk'ün ahbapları, İsmet Paşa'yı öteden beri sevmezlerdi. Mazbut bir aile babası olan İnönü'nün, Çankaya ve Dolmabahçe'deki bu sefahat düşkünü ve çoğunlukla ahlâksız adamlarla çok az ilgisi vardı. Bu adamlar sadece iki şey paşinde koşarlardı: Para ve mevki. İnönü de onların bu iki şeyi elde etmelerine engel oluyordu.

LORD KİNROSS

[Ben İnönü'ye oy vermemiştim.] Gel zaman, git zaman İnönü öldü. Damadı bir koltuğun altında bir defter bulundu diye. O defter içindeki olanları ki, İnönü'nün el yazısı iledir, Hürriyet gazetesinde neşretti. Orada gördüm ki, kendisi de "İttifakla seçildim" diyor. Merak ettim, tutanakları aradım. Baktım, tutanakta da öyle. Yani düşünün, nasıl değiştiriyor tutanakları... O kadar kendini beğenmiş yahut da beğenilmek istiyor ki, bir muhalife dahi tahammül etmiyor.

YUSUF HİKMET BAYUR

Bir İsmet İnönü muhabbetidir gidiyor. Kitaplar, yazılar, anma toplantıları derken, üstüne üstlük CNN'de bir İnönü Belgeseli. İnönü Vakfı tarafından Can Dündar ve ekibine ısmarlanmış tek yönlü bir sözde belgesel bu. Seyrettikten sonra İsmet İnönü efsanesinin ebedileştirilmesi için hazırlanmış bir propaganda çalışması izlenimi bıraktı üzerimde.

Lozan Konferansı'nın ilk bölümünde Lord Curzon, İsmet Paşa'ya, Musul konusundaki anlaşmazlıkları halletmezlerse konferansı terk edeceği tehdidini savurmuş, güya Paşa da ona, tereddüt etmeden, "Siz bilirsiniz" demiştir bu mitolojik belgesele göre. Oysa Lozan'da Türk murahhas heyetinin müşavirliğini ve Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğini de yapmış olan Yusuf Hikmet Bayur, Afet İnan'ın kızı Arı İnan'a verdiği bir mülakatta aynen şunları söylemektedir:

> Lord Curzon treni hazırlattı Londra'ya, yani inkıta (kesilme) olacak. İnönü o vakit İngilizlerin isteklerine razı oldu... Zannetti ki Lord Curzon kalır. Hâlbuki Lord Curzon bu kararı aldı, kendini korudu, gene gitti. Musul karşılıksız verilmiş oldu. Panik halinde yaptı bunu İnönü. Böyle yapacağımıza, evet size veriyoruz; ama şu şartlarla, hudut şu olacaktır, bütün vilayet değil, petrol şu olacaktır (gibi) birçok şartlar koyacaktık... Sırf gitmesin diye Curzon, o anda İsmet Paşa bunu yaptı.[1]

Belgeselin Lord Curzon'a posta koyan İnönü'sü ile Bayur'un panikleyen İnönü'sü o kadar taban tabana zıt kişilikler ki!

Bir başka önemli nokta da, Atatürk ile İnönü arasında 1937'de patlak veren anlaşmazlık ve İnönü'nün Atatürk'ün emriyle Heybeliada'da göz hapsine alınması. Belgeselde bu hadisenin iç yüzünden maalesef tek kelime bahis yok. Oysa çok önemli bir noktadır gerçek İnönü portresinin çıkarılması bakımından.

Hadisenin aslı şudur:

İsviçre'deki Nyon Konferansı'na gönderilen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a Atatürk ayrı, İnönü ayrı direktifler vermiş, bu da dışarıda hükümetin itibarını sarsmıştı. Sonunda Atatürk'ün dediği olmuş ve Türkiye, İngiltere'nin İspanya'ya uyguladığı ablukaya katılmıştır. Bunun üzerine İnönü, Atatürk'ün yüzüne karşı, kendisinin atlanarak ba-

Atatürk, İsmet İnönü ve Latife Hanım aynı karede.

kanlarıyla direkt temas kurulmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve *memleketi sarhoş masasından idare ettiğinden* yakınmıştır. ("Bu memleket daha ne kadar bir sarhoş masasından idare edilecek?") Bu, son derece ağır bir suçlamadır. Nitekim ertesi gün başvekilliğe Celal Bayar getirilmiş, İnönü ise Heybeliada'ya gönderilmiş ve ölene kadar bir daha Atatürk ile görüşememiştir.[2]

İyi de bir devlet adamının hayatındaki bu derece kritik bir dönüm noktasının iç yüzünü anlatmayacak da neyi anlatacaktır bir belgesel?

Ne yalan söyleyeyim, belgeseli sadece Mehmet Ali Birand'ın mirası olan sağlam tekniğinden ötürü izledim. Fakat Birand modelini aşmak için hemen hiçbir kıpırtı yoktu Dündar'ın yaptıklarında.

Yeri gelmişken birkaç kelam da Metin Heper'in kitabı için edeyim. Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan yeni çıkan *İs-*

met İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi adlı çalışmasında Heper, bir sosyal bilimci titizliği ile hazırlamış kitabını;[3] fakat o da İnönü'yü ustaca temize çıkarmaya çalışmaktan alıkoyamamış kendisini. Eser, İnönü'nün çok okuyup araştıran tarafı gibi siyasî kişiliğinin gölgesinde kalmış insanî yönlerine dikkat çekmekte başarılı. Ancak Atatürk-İnönü çizgisini kırılmamış, düz bir çizgi gibi gösterme gayreti, kitabın ideolojisini yeterince ele veriyor.

Mesela daha önce tartıştığımız Varlık Vergisi'nin esamisi okunmuyor kitapta. Sanki bu verginin konulmasında İnönü'nün hiçbir dahli yokmuş gibi davranılmış. Oysa kitabın muhtelif yerlerinde İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde yürütmenin de fiilen başında olduğu ifade ediliyor ki, esasen doğru olan da budur.

Yine Heper, İnönü'nün "İslam'ın siyasi amaçlarla kullanılmaması"na, irticaya karşı son derece dikkatli olduğunu (s. 92) ve Demokrat Partilileri dini, siyasete alet ettikleri için "en sert bir biçimde" eleştirdiğini söylüyor. Oysa pekâlâ biliniyor ki, İnönü devri, Atatürk dönemine kıyasla, siyasetin dini kendisine alet etmeye başladığı dönemdir (özellikle 1940'ların ortalarına doğru). Ortodoks Atatürkçüler, onun döneminde namaz kılıp oruç tutan bazı bürokratların ortaya çıktığından hala yakınırlar.

Hatta Hikmet Bayur, 1939'un hemen başlarında seçim bölgesine gittiğinde her mahallede bir Kur'an kursunun açılmış olduğunu hayretle gördüğünü anlatır Arı İnan'a. İlahiyat Fakültesi'ni, İmam-Hatip Liselerini açan, bu okullara fıkıh derslerini koyduran İnönü'dür ona göre. Bunların DP'ye misilleme olarak siyasî maksatlarla yapıldığını söyleyen Bayur, durumu zamanın İçişleri Bakanı Recep Peker'e şikâyet ettiğinde onun "Emir yüksek yerden" anlamında "Ne yapayım?" dediğini nakleder.

Velhasıl, yakın tarihimizin bu çok tartışılan "yalnız adam"ının para ve pulların üzerine kendi resmini bastırmaktan Taksim Meydanı'na heykelini diktirmeye, Ata-

türk zamanında küstürülmüş ne kadar paşa varsa (Kâzım Karabekir dâhil) siyasete sokmaktan kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine karşı çıkmaya kadar yığınla aydınlatılmaya muhtaç yönü varken, yapılacak iş yeni efsaneler üretmek olmamalıdır kesinlikle.

Az kalsın unutuyordum. Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarında muhalefeti üstlenen gazetecisi Arif Oruç bir gün gazetesi *Yarın*'da Taksim Meydanı'ndaki AKM'den Ayaspaşa'ya kadar inen büyük Müslüman mezarlığını İnönü'nün ortadan kaldırıp araziyi yakınlarının üstüne geçirdiğini yazmış ve baskılar sonucunda gazetesini aldığı gibi Bulgaristan'a kaçmak zorunda kalmıştı. Bu ciddi iddiadan yine tek kelime bahis yoktur kitapta.

Gerçekten de daha Atatürk'ün sağlığında, 1933 yılında yapılan bu yolsuzlukların hesabı sorulacak mıdır? Yani yeni bir Arif Oruç çıkacak mıdır tarihçiler arasından?[4]

1 Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul 1997, Çağdaş Yayınları, s. 316-317.

2 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, İstanbul 2003, Birinci Bölüm. İnönü'nün hatıralarının bir kısmı şu ufak kitapta toplanmıştır: Abdi İpekçi, *İnönü, Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul 1981, Cem Yayınevi. Burada İnönü harf inkılabına neden karşı çıktığını da anlatmaktadır (s. 43-45).

3 Metin Heper, *İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi*, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

4 Hazırlayan: Mete Tunçay, *Arif Oruç'un Yarını (1933)*, İstanbul 1991, İletişim Yayınları, s. 97. (metin için yana bakınız.) Aynı yolsuzluğun izini Fehmi Koru da sürmüştür. Bkz. *Taha Kıvanç'ın Not Defteri*, Ankara 1996, Moro Yayınları, s. 215 vd.

Ömer İnönü'nün cep harçlığıyla yaptırdığı apartman!

... Ayaspaşa kabristanını (Ayaspaşa ahfadından mühim bir zata) verdiren Başvekil İsmet Paşa idi. Koca kabristanı alır almaz, selvileri kestirip mezar taşlarını söktüren mezarlık sahibi, kabristan arsasını yüz binlerce liraya hükûmet rüesâsına [ileri gelenlerine] satmış, kendisi de Mısır'a savuşmuştu. Kabristanın senedini eline alır almaz dahi, İsmet Paşa'nın Hanımefendilerine bir apartmanlık [yerceğiz] hediye etmişti. Hanımefendinin apartmanı [beleşten gelen] arsa üzerine kurulmuştu. Ki, arsanın kıymeti elli bin lira tahmin ediliyor. Apartman, Başvekil Paşanın mahdumları küçük Ömer [İnönü] beyefendinin [cep harçlıklarından] tasarruf edilen [200] küsur bin lira ile vücuda getirilmiştir. Halk Fırkası Erkânı, her gün pederleri tarafından verilen beş on kuruşu çabuk [200] bin lira halinde arttırmağa muvaffak olan küçük Ömer Bey'in; mahalle mekteplerinde peynir ekmek bulamayıp da Hilâl-i Ahmer [Kızılay] tarafından kendilerine haftada iki defa birer dilim ekmek peynir tevzi' edilen Türk çocuklarına [tasarruf nümûne-i imtisali] olacağı söyleniyor.

Asıl garip olan cihet de şuradadır: Kabristanı elde eden zat sıvıştıktan, hanımefendi ile diğer zevat her biri [Perapalas oteli] kadar apartmanlar kurdurup her dairesini iki yüz elli üç yüz liraya kiraya verdikten sonra, bizzat Başvekil Paşa [Ayas Paşa sahtekârlığının] serîan tahkikini ve sahtekârların zahire [yurt dışına] ihracını emretmiştir. Bu işle uğraşan müstakil bir heyetin bir seneden beri tahkikatı bitirememesinin sebebi, tabiî kendiliğinden anlaşılıyor!?

Arif Oruç, *Broşür No: 5.*

Mete Tunçay, *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)*, s. 97-98.

III
VAHDETTİN HAİN MİYDİ?

Bunları unutun, dedi, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, paşa, devleti kurtarabilirsin!

Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından 15 Mayıs 1919'daki veda ziyaretinde Sultan Vahdettin'in söylediği sözler.

Vahdettin hain miydi?

Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum. Taht-ı saltanatın kuş tüyünden minderleri üzerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilmiyor, millete de malumat verilemiyor.

SULTAN VAHDETTİN

Bugünlerde misafirlerinin üzerine serin gölgelerini salan asır-dîde ağaçlarıyla meşhur Yıldız Parkı'nın içerisinde Malta Köşkü'nün küçük bir odasındayız. 16 Kasım 1922 tarihinde bu şirin köşk, en kâbus dolu gecelerinden birini yaşamaktadır.

Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahdettin (doğrusu "Vahîdüddin") o gün İngilizlerin İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington'a bir mektup yazarak İstanbul'da hayatını tehlikede gördüğü için sığınma talebinde bulunmuş, "Bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âhare", yani bir başka yere naklini istemiştir. İmza yerinde "Padişah" değil, yalnızca "Halife-i Müslimîn Mehmed Vahdettin" yazısı okunmaktadır. Çünkü saltanat, 15 gün önce Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılmış ve Osmanoğulları üzerinde yalnızca Hilafet makamı bırakılmış, bu da TBMM'nin meşru hakkı sayılarak "Türkiye Devleti makâm-ı Hilâfetin istinadgâhıdır" hükmünü içeren önerge-

nin 6. maddesiyle kanunlaşmıştır. İşin garibi, bir Osmanlı saltanat selamlama teamülü olan 101 pare top atışıyla kutlanmıştır saltanatın kaldırılışı! (Vahdettin'in saltanatın kaldırılması kararını sessizce kabullendiğini, 4 Kasım'da istifa eden Tevfik Paşa hükümeti yerine yeni bir atama yapmamasından anlayabiliyoruz.)

İlginç bir tevafuk eseri olarak o akşam Mevlid kandilidir ve bu rastlaşma uğur telakki edilip o akşam ile ertesi gün resmi bayram ilan edilmiştir. (Yani Saltanatın kaldırılması bayramı bile dinî bir vesileyle kutlanmıştır!)

623 yıllık, okumakla bitmeyecek büyük bir destanı arkasında bırakan son padişah Vahdettin, Malta Köşkü'nün bu ıssız odasında uykusuz bir gece geçirmeye hazırlanmaktadır. Yanında sadece oğlu Şehzade Ertuğrul Efendi, sertabibi Reşad Paşa ve musahip Hayreddin Ağa vardır.[1] Atalarını düşünür, Fatih'i, Yavuz'u, Kanuni'yi; bir de bugünü... Ağabeyi Sultan II. Abdülhamid'in imparatorluğun sınırlarını sıkı sıkıya tutan kudretli elini hatırlar, özler, öper. Bir Osmanlı padişahının bu acınası duruma düşmesinin, düşmanı olan İngilizlere iltica talebinde bulunmasının çökertici ağırlığını dakika dakika bir zehir gibi içer.

Elinin altındaki Hazineden yanına tek kuruş almadığı gibi, henüz 4 aylıkken kaybettiği babası Abdülmecid'den kalma elmaslı sorguç ve som altından bir çekmeceyi makbuz karşılığında Hazine-i Hassa müdürüne teslim eder. Yanına, Sultanlık tahsisatı olan 50 bin liradan (veya 20 bin Sterlinden) başka bir para almadan ertesi sabah İngilizlerin gönderdiği otomobillerle Malta Köşkü'nden Dolmabahçe Sarayı'na geçer, oradan da İngiliz donanmasına ait bir istimbotla Malaya zırhlısına. Malta adasında göreceğizdir onu. Sonra Mekke, San Remo ve son durağı olan Şam'da...

1926'da San Remo'da sefalet ve borç içerisinde vefat ettiğinde Gazi Mustafa Kemal Adana'dadır. Roma Büyükelçiliği bir telgrafla ölüm haberini ulaştırır kendisine. Murat Bardakçı'nın *Şahbaba*'sına göre Gazi, "Çok na-

Veliahd Vahdettin Efendi, 1917 Aralık ayında Almanya'da iken. Hemen arkasında yaveri Mustafa Kemal Paşa'nın başı görülüyor. Aynı karede görüldükleri tek fotoğraf bu olsa gerek.

muslu bir adam öldü" demiştir, "İsteseydi Topkapı Sarayı'nın bütün cevahirini götürür ve öyle bir ordu kurup dönerdi ki..."[2]

Tarihteki en köklü devlet tecrübelerinin birini yaşatan bir hanedanın torunu olan Vahdettin, bulunduğu mevkinin gerektirdiği sorumluluğu daima müdrikti. Hiçbir zaman bir karşı ihtilal düşünmedi, bu tekliflerle kendisine gelenleri hep geri çevirdi. Hatta Mekke'deyken Hilafeti devralmak arzusuyla kıvranan Şerif Hüseyin'in görkemli bir karşılama töreni hazırlayıp kendisini siyasetine alet edeceğini fark eder etmez, İtalya'ya dönmüş ve muhtemelen kalsaydı sahip olabileceği bazı maddî ödülleri elinin tersiyle geri çevirmeyi bilmişti.

Osmanlıydı ve Osmanlı olmanın ağırlığını, o en güç dönemlerinde bile asla unutmamıştı. İngilizlere sığındığı halde onların siyasetine oyuncak olmaması bile yeter de artar bunu ispat için.

Niye kaçtı?

Vahdettin hakkında o gündür bu gündür en çok sorulan soru, ister istemez neden vatanını bırakıp İngilizlere sığındığı meselesinde odaklanmaktadır. Gerçekten de ce-

vaplanması çok zor bir sorudur bu. Hele Osmanlılık şuurundan bahsediyorsak...

Her şeyden önce o karanlık günlerin koordinatlarını zihnimizde iyice tespit etmemiz gerekir. Birincisi, yukarıda belirttiğimiz gibi, Saltanat 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından kaldırılmış ve Vahdettin'in üzerinde yalnız Halifelik makamı kalmıştır; yani 'kaçarken' padişah olarak kaçmış değildir.

İkincisi, 5 Kasım akşamı İsmet Paşa ve heyeti trenle Lozan'a hareket etmiştir. Dahası, İngiltere, Fransa ve İtalya barış görüşmelerine Osmanlı hükümetinin de katılmasını istemektedirler. Hatta bu isteklerini Sadrazam Tevfik Paşa'ya da bildirmişlerdir. Ancak Milli Mücadele'ye yakınlığı ile tanınan Sadrazam Tevfik Paşa hakşinas davranıp Ankara hükümetine de haber vermiş, görüşmelere beraberce katılınmasını teklif etmiştir. Düşünün, bu teklif dahi ortamı gerginleştirmiş, savaşı kazanan Ankara hükümeti, İstanbul'un bu işe ortak edilmesini asla hazmedememiştir. TBMM "kızgın ve asabî"dir Rauf Orbay'ın deyişiyle.

Her şeye rağmen, artık yalnız Halife de olsa Vahdettin'in tarafını tutanlar ile muzaffer Ankara hükümeti yanlıları arasındaki uçurum gitgide büyümektedir.

İşte 15 Kasım'da Vahdettin'in aldığını öğrendiğimiz üzücü vatanı terk kararının arkasındaki siyasî zemin özetle budur. Vahdettin'in yurdu terk ettiği haberi Meclis'teki bu kızgın ortama bir buz bombası gibi düşmüştür.

Bu durumda sormak gerekmez mi: Vahdettin 'Ben bu işte yokum' diyerek çekip gitmekle Ankara'nın işini kolaylaştırmamış mıdır? Eğer kalsaydı, muhtemelen Lozan'da işler daha da karışmayacak ve zaten bocalayan diplomasimizin elleri daha fazla bağlanmayacak mıydı? Nitekim kaçtığının hemen ertesi günü (18 Kasım 1922) Veliahd Abdülmecid Efendi TBMM tarafından halife seçilmemiş midir?

Konyalı Mehmed Vehbi Efendi tarafından 'hal' (hilafetten indirme) fetvası verilen Vahdettin'in gitmesi; muhakkak ki Ankara'nın işini kolaylaştırmış, Lozan müzakerelerinde elini alabildiğine rahatlatmıştır. Vahdettin ise Ankara'nın işini kolaylaştırma çabasının takdir edilmeyişine tepki gösterdiği bir konuşmasında sonraları şu anlamlı cümleleri söylemiştir:

> Facialara ve olaylara kalkan olamadı isem de, paratoner vazifesi gördüm. Bütün musibetleri üzerime çektim, kendimi feda ederek vatanı kurtarmaya çalıştım.

Bu mudur ihanet?

Şimdi Vahdettin'in hainliği iddiasını birkaç başlık halinde cevaplandıralım:

Vahdettin Sevr'i kesinlikle imzalamamıştır.

Bu mudur ihanet?

Mütarekenin koyu karanlığında İstanbul'dan bir ümit ışığı göremeyince yüzünü Anadolu'ya çeviren ve bunun için planlar yapan birçok vatansever gibi Vahdettin'in hem İngilizleri idare eden, hem de aynı zamanda bir Anadolu mücadelesinin başlatılmasını temine çalışan ikili bir politika izlediğini, yani takiyye yaptığını nasıl görmezden geliriz? Üstelik bizzat Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920 günü TBMM'de yaptığı konuşmada padişahın İngilizlerin zoruyla kendilerini hain ilan ettirip yakalama emrini verdiğini söylerken nasıl olur da bu ikili oynama taktiğine gözümüzü kapatabiliriz? (Bkz. Gizli Zabıtlar.)

İşte bir tanıklık: Rauf Orbay anlatıyor. Yani dillere destan Hamidiye Kahramanımız ve ilk başbakanımız:

> Bu arada Mustafa Kemal, Padişah tarafından sık fasılalarla ve hemen hemen her Cuma selamlığından sonra kabul ediliyor, kararlarımız istikametinde telkinlere devam ediyordu. Vahdettin'in kumandanlar arasında, veli-

ahdlığı günlerinde beraberinde yaptığı Almanya seyahatinin müsbet intibaları sebebiyle de en yakından tanıdığı ve şahsına itimad ettiği [kişi,] Mustafa Kemal'di.

Rauf Orbay'ın bahsettiği meşhur Cuma selamlıkları, 16 Mayıs 1919 tarihine kadar devam etmiş, 15 Mayıs'ta Vahdettin'le baş başa görüşen Mustafa Kemal, ertesi gün de Cumadan sonra padişah tarafından yeniden kabul edilmiş ve görüşme sonrasında da vedalaşmışlardı.

Ertesi sabah bakanlarla da vedalaşan Mustafa Kemal'i İçişleri Bakanı Mehmed Ali Bey uğurlamış ve kendisine örtülü ödenekten 1000 altını, makbuz karşılığında teslim etmişti. Yani Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan kırık dökük ve pusulası bozuk Bandırma vapuruyla kaçarak gittiği kesinlikle doğru değildir. Olamazdı da zaten. Nitekim Boğaz'daki İngiliz gemileri arasından geçmesi, ancak Harbiye Nazırı'nın mührü ve hemen aynı gün Vahdettin'in imzasıyla, dahası 5 Mayıs'ta resmi gazetede yayınlanmasıyla, yani resmî izinler dâhilinde mümkün olabilmiş, İngiliz yetkililerin onayı da dahi alınmıştı.

Bu mudur ihanet?

1919 başlarında İstanbul, tam bir işsiz Osmanlı generalleri temerküz kampı gibidir. Bu kadar tecrübeli ve yetenekli paşanın İstanbul'da toplanmış olması, her an imha edilmeleri tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden İstanbul'da bulunarak mücadele etmelerindense Anadolu'ya geçerek görünüşte pasif de olsa bir göreve atanmaları yeğ tutulmuştur. Nitekim Kâzım Karabekir 19 Nisan 1919'da Trabzon'a çıkmış, Ali Fuad Paşa Konya'ya gitmiş ve Milli Mücadele'nin ilk ateşlerini yakmışlardır.

Ancak başsız kalan bu hareketi derleyip toparlayacak, aynı zamanda siyasî ve örgütçü yeteneklere de sahip olan tartışılmaz bir isim aranmaktadır. İşte Mustafa Kemal Paşa'nın ismi böyle bir zeminde ortaya çıkmış, kendisine sunulan listede bir zamanlar yaveri olan Mustafa Kemal'in ismini gören Vahdettin kesin kararını vermiş ve 9.

Ordu Müfettişliği göreviyle, İngilizlerin gözünü boyamak için de asayişi sağlamak bahanesiyle gönderildiğine dair işlemler için gereken girişimlerde bulunmuştur. (Damadı ve Milli Mücadele'ye katılan tek hanedan mensubu olan Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Okday, Vahdettin'in Mustafa Kemal'e olan teveccühünü, "*Benim nâmağlup kumandanım*" sözüyle ortaya koyduğunu nakleder.)

Sonuçta Kızkulesi'nde demirlemiş bekleyen Bandırma vapuruyla Mustafa Kemal ve emrindeki 18 subay Samsun'a hareket edebilmişlerdir. (Miralay Refet Bele'nin ismi İngilizlere nedense bildirilmemiştir ama Samsun'a ayak basanların arasında o da vardır.)

Bu mudur hainlik?

Vahdettin'in, Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye söylediği şu sözlerle noktalayalım bu bölümü:

> Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum; taht-ı saltanatın kuş tüyünden minderleri üzerine oturup gömülmedim! Bunlardan kimseye bahsedilemiyor, millete de malumat verilemiyor. Elbette bir gün tarih bu hakayıkı [hakikatleri] yazar.

Sayın Bülent Ecevit'in 2005 yazını hararetlendiren *Zaman* gazetesinde yayınlanan açıklaması, hakikatlerin dilinin çözülmeye başladığını gösteriyor.

1 Leyla Açba, *Bir Çerkez Prensesinin Harem Hatıraları*, Hazırlayan: Harun Açba, İstanbul 2004, L&M Yayınları, s. 144.

2. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2. Baskı, İstanbul 2006, İnkılap Kitabevi, s. 413.

3 İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul 1994, Sebil Yayınevi, s. 330 ve 348, dipnot 1.

4 Gazi Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'le görüşmelerini TBMM dahil pek çok yerde anlatmıştır. Bunlardan Falih Rıfkı Atay'ın nakli, herhalde hakikate en mutabık olanlardan biridir: *Atatürk'ün Hâtıraları, 1914-1919*, Ankara 1965, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Atatürk Vahdettin'le yaptığı son görüşmeyi, 1930'larda baş başa bir görüşme yaptığı ABD Elçisi Sherrill'e de anlatmış, hatta kendi eliyle, huzura kabul edildiği odanın durumunu yansıtan bir kroki de çizmiştir. Kitabımızda da yer alan bu aslı renkli kroki için bkz. Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918: Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul 2000, Boyut Kitapları, s. 323.

5 Kâzım Karabekir'in Vahdettin'le görüşmeleri için bkz. [Cemal Kutay,] "Karabekir'in Sultan Vahidüddin'i son ziyaretinin bakir safhaları", *Tarih Konuşuyor*, Sayı: 13, Şubat 1965, s. 1035-1041.

6 Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, cilt: 3, İstanbul 1992, Kazancı Yayınları, s. 171 vd.

7 [Cemal Kutay,] "Vahidüddin'in Fevzi Paşa ile son konuşması", *Tarih Konuşuyor*, Sayı: 12, Ocak 1965, s. 938-946. Fevzi Paşa'nın Meclis'teki konuşmasından, o yıllarda Meclis'te zabıt kâtibi olarak çalışan Mahir İz de söz etmektedir. Bkz. Yılların İzi, 2. baskı, İstanbul 1990, Kitabevi, s. 87-88.

Vahdettin Kurtuluş Savaşı'na karşı mıydı?

"Vahdettin hain miydi?" sorularının sağanaklaşmasından da belli ki, Turgut Özakman'ın yazdığı ve 300. baskısı ve 700 bin tirajıyla ilginç bir rekora imza atan *Şu Çılgın Türkler* adlı kitap epeyce akıl karıştırmış. Şimdilik Sultan Vahdettin ile Milli Mücadele'nin lider kadrosu arasındaki ilişkiye dair ilginç bir olaya kısaca değinmiş olayım.

Mustafa Kemal[3], Kâzım[4] ve Fevzi paşalar[5] ile Rauf Bey'in[6] Nisan 1919-Nisan 1920 arasında Cuma selamlıklarından sonra Sultan Vahdettin'le baş başa yaptıkları görüşmelerde neler konuştukları bilinmeden bu konuda nasıl kesin bir karar verilebilir ki? Burada dikkatinizi, 1920'ye kadar İstanbul'da kalmış olan Fevzi (Çakmak) Paşa'nın 27 Nisan 1920'de, yani açılışından sadece 4 gün sonra TBMM'de Mustafa Kemal'in davet ve ısrarıyla yaptığı konuşmaya çekmek istiyorum.

Bu konuşmada Meclis'e Padişah Vahdettin'in selamını getiren Osmanlı Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Sultan'ın kendisine, "*Aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz*" dediğini aktarmıştır. Daha da ilginci, Fevzi Paşa'nın Meclis kürsüsünden, Vahdettin'in Milli Mücadele aleyhine verilen fetvayı İngiliz süngüsü altında imzaladığını anlattığı zaman milletvekillerinden en ufak bir tepki gelmemesi, aksine tasdik edildiğine dair "*Şüphesiz, şüphesiz*" seslerinin duyulmasıdır![7]

Yani 1920 Nisan'ında TBMM, Vahdettin'in kendilerini ihanetle itham eden fetvasını ciddiye dahi almıyordu. Fetvanın ciddiye alınması için 1922 sonlarını beklemek gerekecektir!

Son olarak hatırlatalım ki, Vahdettin'in asker damadı -Ulviye Sultan'ın kocası olan İsmail Hakkı (Okday) Ankara'ya gittiğinde Mustafa Kemal Paşa kendisini gayet sıcak karşılamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal, Sultan II. Abdülhamid'in topçu subayı olan oğlu Abdürrahim Efendi'den sık sık bahsetmiştir. Konumuz bakımından asıl önemlisi de, ilk sorusunun, "Padişah'tan [Vahdettin'den] ve babanızdan (Sadrazam Tevfik Paşa'dan) ne [haber] getirdiniz?" olmasıdır. (Okday, *age*, s. 420.)

Vahdettin casus muydu?

Gerçekte Müdafa-i Hukuk hareketi kısmen Osmanlı hükümetince düzenlenmiş ve yürütülmüştür.

HEATHCOTE SMITH
(İngilizlerin baş istihbaratçılarından)[1]

Büyük gazetecilik olayı: Vahdettin Büyük Taarruz'u bile İngilizler'e bildirmiş! Belgeleri İngiltere Devlet Arşivleri'nin izniyle yayınlıyoruz.

Haftalık dergisinin kapağından alındı bu spotlar. Okuyunca görüyorsunuz ki, Maltepe Üniversitesi'nden bir Yardımcı Doçent'le (Orhan Çekiç) yapılan konuşmaya dayanıyor "büyük gazetecilik olayı"mız. İlginç bir rastlantı eseri, derginin aynı sayısının arka kapağını çevirince, aynı akademisyenin yeni çıkan kitabının tam sayfa ilanıyla burun buruna geliyor ve bu haberin aslında bir kitap tanıtım kampanyasının parçası olduğunu fark ediyorsunuz. Zira nasıl oluyorsa oluyor, röportajı yapan kişi ile *Haftalık* dergisinin kitap sayfasını hazırlayan zât aynı kişi çıkıyor! İkisinin adı da Hakan Turpçu! Röportajın yine aynı yayın grubunun gazetesi olan *Vatan*'da 24 Ağustos

2005 tarihinde haber yapılması da bu kampanyanın bir parçası olmalı. Keza aynı haberin 23 Ağustos 2005 günü Emin Çölaşan'ın *Hürriyet*'teki sütünlarında guguklaması da... Zira Çölaşan'la yapılan ve sunturlu laflarına genişçe verilen röportaj da "tesadüfen" aynı derginin sayfalarında yerini almış durumda.

"Büyük gazetecilik olayı"nın biçimsel bağlantıları yeterince ilginç ama bu bölümü makul bir hacimde tutabilmek için artık içeriğe ilişkin noktalara girmemiz lazım.

Önce haberin sunuluş şekline bakalım:

Emin Çölaşan, "Vahdettin hain mi? Hain, üstelik casus" başlığını koymuş *Hürriyet*'teki yazısına. Besbelli Bülent Ecevit'in açıklamaları onu fena halde germiş olmalı ki balıklama atlamış habere. Hem özetlemiş, hem de dergide röportajı çıkan Orhan Çekiç'le bir telefon görüşmesi yaparak haberdeki bilgileri teyid etmek ihtiyacını duymuş. Sonunda hükmünü bastırmış: Vahdettin yalnız hain değil, casustur da. *Vatan* gazetesinin haberi ise *Haftalık*'taki yazının kısaltılmış halinden ibaret. Başlık, casusluğun resmen tescili anlamına gelecek şekilde atılmış: "Vahdettin İngilizlere nasıl casusluk yaptı?"

Gelelim dergideki habercilik başarısına.

Yazıya göre 16 Mart 1922 tarihinde TBMM Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey "Anadolu'da daha fazla kan dökülmeden barış yollarını aramak" üzere Londra'ya gitmiş ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'la görüşmüştür. Gün boyu devam eden görüşmelerden herhangi bir olumlu netice alınamamış ve heyet Ankara'ya geri dönmüştür.

Haberimizdeki flaşın patladığı nokta ise şurası: Ankara heyeti Londra'ya gitmeden önce Sadrazam Tevfik Paşa ve Vahdettin'le görüşerek Fransa ve İngiltere'ye karşı ağız birliği etmenin yolunu aramak için bir süre İstanbul'da kalmıştır.

İşte tam bu sırada, Yusuf Kemal Bey'in valizindeki bazı belgeler, Vahdettin'in casusları tarafından çalınmış ve fotoğrafları alındıktan sonra 'çaktırmadan' yerine bırakılmıştır. Sonra bu fotoğraflar İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne ulaştırılmış, o da tercüme ettirerek okuyup içeriklerini İngiliz Dışişleri'ne bir raporla bildirmiştir. Dolayısıyla Ankara heyeti Lord Curzon'la görüşmeye gittiğinde çantalarındaki "gizli" belgelerde yazılanlar karşı tarafça önceden biliniyormuş. Ankara hükümetinin kozları, Vahdettin eliyle İngilizlere teslim edilmiş, bir başka deyişle.

İşte müthiş casusluk olayının özeti bu.

Çarpıtılan görüşme olayı

Haberde bu çerçevede sunulan olayların nasıl başarılı bir çarpıtma ameliyesinden geçirildiğini görmek için bir parça dikkat yeterli olacak.

Bilme, anlama ve bağlamına oturtma: Tarihçilik mesleğini bir kahraman ve hain üretme fabrikası olmaktan çıkartan modern (ve postmodern) tarihçiliğin olmazsa olmaz ilkeleridir bunlar.

Şimdi olayların akışını tek taraflı değil, gerçekliğin tek bir açıdan tam olarak görülemeyeceği ilkesinden hareketle çok taraflı ve tarihteki seslerin kendilerinin konuşmalarına izin verici bir şekilde ele almaya çalışalım.

Nutuk'ta Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'ya gitmeden önce İstanbul'a uğrayıp Vahdettin'le görüşmesi ve padişahın TBMM'yi tanımasının istendiği açıkça belirtiliyor. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, İstanbul hükümetinin Başbakanı Tevfik Paşa ve Dışişleri Bakanı Ahmed İzzet Paşa, Yusuf Kemal Bey'i oyalayıp aldatmışlar, İzzet Paşa'yı, ondan önce gizlice Paris ve Londra'ya göndermişler ve anlaşılan, İzzet Paşa'nın çabaları sonucunda Ankara heyetinin yaptığı görüşmeler başarısızlığa uğramıştır.

Oysa daha soğukkanlı bir okuma yaparsak göreceğiz ki, olayların seyri başka türlüdür. Sakarya zaferinden sonra Anadolu hareketinin gücünü ilk fark eden Batılı ülke Fransa olmuş ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı'nın bu son bakiyyesinin paylaşımında İngiltere'yi yalnız başına bırakmıştı. Bunda, Osmanlı'yı parçalama planlarında İngilizlerin arslan payını kapmaları kadar, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın başının Almanya ile fena halde dertte olması ve İngiltere'nin harp sonunda Fransa'nın can düşmanı Almanya ile iyi ilişkiler geliştirme yönündeki "ikili" siyasetinin ortaya çıkması da can alıcı bir rol oynamıştır.

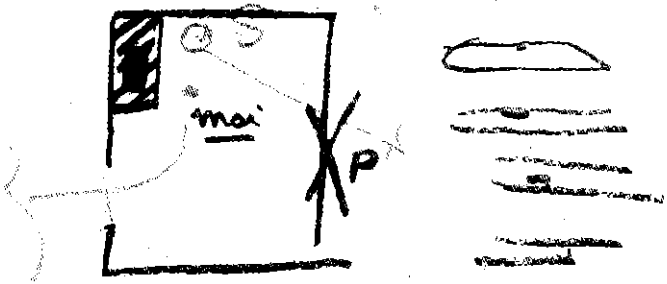
Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa'nın politikasında meydana gelen bu ani ve sert dönüş (onu İtalya takip edecektir), İngiltere'yi Sevr Antlaşması'nı gözden geçirmeye zorlamış ve Anadolu'daki millî hareketle İstanbul hükümetinin işbirliğine gitmelerini zorlamıştır. Çünkü son gelişmelerle Sovyetler Birliği ile giriştikleri nüfuz mücadelesinde İngilizlerin Ankara'yı Ruslara kaptırmalarına ramak kalmıştır. Sovyetlerin mali ve teknik desteğini arkasına alan Ankara, İngiltere'yi Misak-i Milli'yi kabule zorlamak ve Yunanistan'ın arkasından desteğini çekmesi için Sovyetler kozunu devreye sokmuş ve bu koz, ne yalan söylemeli, işe yaramıştı.

Sakarya zaferinden sonra barış görüşmeleri teklifleri diplomatik çevreleri halelerken, meşruiyet zeminini sağlamlaştırmak isteyen Ankara, yeni bir diplomatik hamle ile İstanbul'la işbirliği yapmak ve Halife-Padişahın, yani Vahdettin'in de desteğini arkasına almak ihtiyacını duymuştu.

İşte Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ziyareti bu bakımdan büyük önem arz ediyordu.

Burada bir parantez açarak şunu söylemem lazım ki, Vahdettin'in bir İngiliz zırhlısına binerek kaçtığını söyleyenler, devrin şartlarını görmezden gelmektedirler. O

Sultan

Why Capital Moved Inland

Typical diagram of interviews drawn by Mustafa Kemal while describing them t me. This one is with the Sultan just before Kemal started for Samsun in May 1919. Red *S* indicates Sultan (seated beside table with red book on it) with Mustaf Kemal facing him (*moi*). Red line from Sultan through *P* (pengere is Turkish fo window) indicates that all the while the Sultan speaks he is looking out of the window at the Allied fleet (marked by four small blue boats) lying anchored in the Bosphorus off the Palace. These boats were drawn after a pause for the question, "What do yo suppose the Sultan was looking at out the Palace window?" This proves necessit of moving capital inland.

Atatürk, 1919 Mayısı'nda Samsun'a hareketinden önce Vahdettin tarafından kabul edildiğinde dikkatini çeken nokta, Dolmabahçe Sarayı'nda buluştukları odanın penceresinden düşman gemilerinin toplarının görünmesiydi. 1930'larda Amerikan elçisi Sherrili ile görüşmesinde başkentin neden Ankara'ya taşındığını anlatırken bu krokiyi çizmiştir. S sultanı, Moi kendisini, P pencereyi gösteriyor.

Orhan Koloğlu'nun *Aydınlarımızın Bunalım Yılı: 1918* adlı kitabından alınmıştır (İstanbul 2000, Boyut Kitapları, s. 323).

yıllarda abluka altında olan Osmanlı topraklarında seyahat etmek, ya Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişinde olduğu gibi, İngiliz kuvvetlerinden mutlaka izin almak şartıyla mümkündü, ya da bizzat İngiliz tren ve gemilerine binmek suretiyle. Nitekim Yusuf Kemal Bey de 15 Şubat 1922'de İngilizlerin hazırladığı "özel bir trenle" İstanbul'a gidebilmişti.

Ertesi günü Sadrazam Tevfik Paşa ve Ahmed İzzet Paşa ile görüşen Ankara heyeti, İstanbul hükümetinden ne istediyse koparmış, Vahdettin'le de görüştükten sonra Paris ve Londra'nın yolunu tutmuştur.

Burada açıklık getirilmesi gereken husus, İzzet Paşa'nın Paris ve Londra'ya gideceğinin bir sır olmayıp aylar öncesinden bilindiği, hatta Yusuf Kemal Bey'e Lord Curzon'la randevusunun bizzat İzzet Paşa tarafından alındığıdır. Nitekim dergide bahsedilen 16 Mart tarihli görüşmede yalnız Ankara hükümeti temsilcileri değil, İstanbul hükümeti temsilcileri de bulunmuş ve her iki Türk heyeti de bağımsızlık yönünde bastırmışsa da, Curzon'un önce mütareke diye tutturması üzerine görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.

Görüldüğü gibi, olaylar hem *Nutuk*'tan, hem de *Haftalık*'taki haberde yansıtılandan farklı bir şekilde gelişmiştir. Lord Curzon'la randevuyu ayarlayan ve hemen her noktada Ankara ile tam bir mutabakat halinde bulunan Vahdettin'in hangi akla hizmetle Yusuf Kemal Bey'in çantasındaki bilgileri karşı tarafa ulaştırmış olabileceği sorusu yeterince anlamlıdır. Nihayet belgelere bakıldığında bunların ne işe yarayacağı da şüphelidir. Zira İngiliz istihbaratı üzerinde yapılan araştırmalar, İngilizlerin çok daha ileri noktadaki bilgilere sahip olduklarını gösteriyor. Yani bu bilgiler, onlar için kıymet-i harbiyesi olmayan malumu ilâmlardan ibaretti.

Peki bu belgeler neden Public Record Office'de muhafaza edilmiştir?

İstihbaratçıların iyi bildiği bir şey varsa, o da gerçek belge ile sahtesini ayırd etmektir. İstihbarat servislerine yığınla belge akar; ama nitelikli istihbaratçı bunların hangisinin gerçek, hangisinin yanıltma amaçlı olduğunu iyi bilir. Nitekim çalındığı söylenen belgeleri rapor eden Komiser, bu belgelerin sağlam (mevsuk) olduğuna dair hiç bir garanti veremeyeceğini belirtmek ihtiyacını duymuş, sadece "imkânsız görünmüyor" gibisinden garip bir not düşmüştür. İngiliz Yüksek Komiseri'nin dahi sağlamlığına garanti veremeyeceğini belirttiği bu raporu Vahdettin'in casusluğunu ifşa eden "büyük gazetecilik olayı" kılığında sunanlar, ona bir İngiliz'den daha İngiliz olarak baktıklarını kanıtlamış olmuyorlar mı?

1 İstihbaratçı Heathcote Smith, 3-24 Temmuz 1919 tarihlerinde Karadeniz'de yaptığı gezi sonuçlarını içeren raporunda başka önemli noktalara da değinmektedir. Mesela: "Gerçi kabinenin 1-2 üyesi - belki Ali Kemal Bey gibi- buna [Müdafaa-i Hukuk Örgütü'ne] karşı olabilir. Fakat sözü geçenler bunun örgütlenmesini istemişlerdir. Resmen bundan haberli olmak istemiyorlar, bir yandan da el altından teşvik ediyorlar. Blöfleri görüldüğünde, olguyu görmezlikten gelmek için hâlâ tipik bir Türk girişimi yapılmaktadır. Bugün Türk Hükümeti (İstanbul'u kastediyor elbette, yıl 1919'dur) ile Müdafaa-i Hukuk Örgütü, esas itibariyle aynı şeydirler."

Aktaran: Akşin, *age*, s. 417, dipnot 277.

Vahdettin, Ecevit ve tarihin evine dönüşü

Padişah'ın izni ile İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, işgal altındaki İstanbul'dan çıkış vizesinin İngiliz imzası taşıması neyi kanıtlar?

UĞUR MUMCU, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1991

Demek her şeyin bir vakti, zamanı varmış. Demek tarih bir kere yazılınca bütün defterler kapanmıyormuş. Ve demek bir kıvılcım, dikkatleri o zamana kadar bakılmamış puslu bir noktaya yöneltiyor ve tarihin metrûk açıları ancak böylelikle silkiniyormuş tozdan, örümcek ağından, karanlıktan...

Sayın Bülent Ecevit'in başlattığı "Vahdettin tartışması"ndan söz ediyorum. Pandora'nın şimdiye kadar açılmasına cesaret edilememiş kutularından birisi daha açıldı ve bu defa, "Tartıştırmayız" diyen taifenin hakikat karşısında ne denli acze düştüğü ayan beyan görülmüş oldu. Daha doğrusu, küller altındaki bir hakikatin, nasıl bir canlı hışırtıyla aramıza karışmakta olduğuna şahitlik etti cümle âlem.

Aslında "Vahdettin tartışması"nı başlatmak, 1991'in 19 Mayıs'ında, o vakitler Fehmi Koru'nun yönetiminde çıkan

Zaman gazetesine nasip olmuştu. Araştırmacı yazar Vehbi Vakkasoğlu, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun'a çıktığı Bandırma vapurunun, ders kitaplarında yazıldığı gibi kırık dökük bir gemi olmadığı iddiasını ortaya atmış ve bu haber, kamuoyunda ateşli bir tartışmanın fitilini yakmıştı. Buna mukabil Uğur Mumcu *Cumhuriyet*'te çıkan 20 Mayıs 1991 tarihli yazısında, yabancı kaynaklardan yararlanarak bu haberin orijinal olmadığını, konunun evvel eski bilindiğini iddia etmiş ve kafaları iyice karıştırmıştı. Fehmi Koru ise 22 Mayıs 1991 tarihli yazısında, Mumcu'ya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Padişah tarafından gönderildiği ve İstanbul'dan İngiliz vizesiyle çıktığı madem sır değildi, neden daha önce yazmadınız?" sorusunu yöneltmişti haklı olarak.[1]

Peki ne oldu da, aradan geçen 14 yılda saflar yeniden şekillendi? '28 Şubat'ın azizliği' diyeceksiniz, biliyorum. Vahdettin'in hain olduğuna değil, "hain olarak kabul edilmesinin faydasına" inanan Süleyman Demirel'in bir zamanlar neler söylediğini, tek cümleyle hatırlayalım mı? İşte *Köprü* dergisinin Mart 1987 tarihli sayısındaki röportajından bir cümle:

> Şayet Kur'ân kursları veya din eğitimi bu kanuna ters düşüyorsa, yanlış olan din eğitimi değildir; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur.

Gözlerimize inanamasak da, bundan 19 yıl önce Demirel, Tevhid-i Tedrisat'ın din eğitimi lehine değiştirilmesini, eğer değişecek –ve yanlış- bir şey varsa bunun din eğitimi değil, kanun olduğunu savunmaktadır! Yine aynı yıllarda Demirel, TC'nin bir "İslam Cumhuriyeti" olarak kurulduğunu ve laikliğin yanlış uygulamalarına rağmen bir İslam Cumhuriyeti olma vasfını koruduğunu söyleme cüretini gösterebiliyordu *Köprü* dergisine.

Ben bu konuda Bülent Ecevit'in daha tutarlı bir çizgi izlediğini, 1970'lerden itibaren, Atatürk'ün kurduğu partinin,

CHP'nin başında olduğu yıllarda dahi, katı Kemalistler ve şabloncu zihniyetle mücadele ettiğini, Cumhuriyet devrimlerinin birer üstyapı devrimi olduğunu, bu yüzden de birçok yapısal sorunun Osmanlı'dan beri aynen devam ettiğini, asıl yapılması gerekenin, halkın inanç ve sağduyusuyla oynamadan, Cumhuriyet'in yeterince uzanamadığı altyapı devrimlerini gerçekleştirmek olduğunu haykırmıştı. (Ancak Ecevit'in Sultan II. Abdülhamid'den aynı insaflı bakışı esirgediğini de biliyoruz. Ecevit Abdülhamid'in Tunus'u, Fransa'ya armağan ettiğini, ekonomi ve maliyeyi yabancı denetimine teslim ettiğini, büyük bir donanmayı Haliç'e çürütüp bağımsızlığı tehlikeye düşürdüğünü yazmıştı vaktiyle. [3]

Bu yüzden Ecevit'in Sultan Vahdettin hakkındaki hükümleri sürpriz olmadı benim için. Onu tanıyanlar için de olmamak gerekirdi. Lâkin hafızaları o kadar Şubat Soğuğu'na maruz kalmıştı ki, değişenin kendileri olduğunu, Ecevit'in bir zamanlar sadece ismini koymadan söylediklerini bugün siyaseten rahatlamış olarak adıyla sanıyla dile getirdiğini fark edememişlerdi. Tabii ki, 1970'lerin kavga gürültü ortamında, tarihine saygılı muhafazakâr kesimlerin, Ecevit'in Vahdettin'le olan hısımlığını duyacak halleri yoktu, Ecevit'in de duyuracak hali.

Şimdi özlenen konuşma ortamı bir parça yakalandı bence. Habermas'ın sözünü ettiği "iletişimsel eylem" için olumlu bir vasat üzerindeyiz; en azından yakın tarihimiz adına memnun olabiliriz. Bu tartışma, hiçbir şeyin kapısını açmadıysa, tabu zannedilen, ama herkesin, 'Birisi çıksa da şunları dile getirse' dediği asırlık bir kördüğüme doğru ilk ciddi hamle oldu.

Aynı şekilde 1940'larda Sultan II. Abdülhamid'in 'iyi' olduğunu savunmak dahi cesaret isterdi. Gördüğümüz gibi, bugün bu engel aşıldı, karşıt düşünceler de seslerini duyurabilecekleri imkâna kavuşmuş oldu. Aynı şey, Vahdettin için neden mümkün olmasın?

Demek ki, tarihte hainler üretmek kolay görünse de, hakikatin önündeki perdeyi uzun süre kapalı tutmak mümkün olamıyor.

Bu arada Vahdettin-Atatürk ilişkisiyle ilgili yeni bilgiler de ortaya çıkıyor. Milli Mücadele'den itibaren Atatürk'ün Hususi Kalem Müdürü ve Umumi Kâtibi olarak görev yapan Hasan Rıza Soyak'ın hatıralarında geçer. 1925 yılı olmalı. Çankaya'ya, Atatürk'ün Mısır'dan tanıştığı eski bir Osmanlı paşasının mektubu gelir. Mektupta, San Remo'da Vahdettin'i ziyaret ettiği, konuşmaları sırasında onun sıkıntıda olduğunu anladığı belirtilmekte ve Gazi'den yardımda bulunması rica edilmekteymiş.

Mektup kendisine okunurken Gazi'nin gözleri dolmuştur. "Gördün mü dünyanın halini çocuk" demiştir Soyak'a, "nerede o haşmet, nerede o azamet, nerede o saltanat. Şimdi hepsinin yerinde yeller esiyor. Hiçbir şeye güvenilemez. Bundan dolayı hayatta daima çok ölçülü olmak lazımdır."

Sonra Vahdettin'e "Nasıl yardım edilebilir?" diye düşünmüş ve kendisinin şahsî servetinin bulunmadığını, hazinenin de fakir olduğunu söyleyerek sürgündeki Vahdettin'e "devlet hazinesinden yardıma hakkımız yok" demiştir. Diğer taraftan Vahdettin'in "hataları" yüzünden şehit düşenlerin geride yüz binlerce yardıma muhtaç çocuk bıraktığını, onların yardıma Vahdettin'den daha fazla muhtaç olduklarını belirtmiştir. Çocukların nafakalarından kesilerek bir eski sultana para yollanmasının yakışık almayacağına dikkat çeken Atatürk'ün, bu konuşma sırasında Vahdettin'in "ihanet"inden hiç söz etmemesi ve olaya siyasî hata şeklinde yaklaşması ise epeyce ilginçtir.

Tarih normalleştikçe, perdesini açacaktır. Emin olun.

1 Bu tartışma hakkında geniş bilgi için bkz. Fehmi Koru, *Taha Kıvanç'ın Not Defteri*, Ankara 1996, Moro Yayınları, s. 195-207.

2 Bkz. "Bülent Ecevit *Nokta*'ya yazdı: Gericilik Osmanlıcılık'tan kaynaklanıyor", *Nokta*, 13 Ekim 1985, Sayı: 40, s. 20.

Vahdettin Milli Mücadele'yi desteklemiş olsaydı sürgüne gönderilmeyecek miydi?

> 11 Nisan 1919 Cuma günü padişaha arz-ı veda için selamlığa gittim ve huzura kabul olundum... Vahdettin iltifat ve dua etti. Büyük bir korku içinde kıvranıyordu. Sözlerim iyi tesir etti fakat uzun görüşmeden endişe ile: "Fazla görüşmek münasip değil, Cuma selamlığıdır. Fakat fikrinizi takdir ediyorum" dediler.
>
> KÂZIM KARABEKİR,[1]

Ağızlarda bir sakız: Vahdettin İngiliz yanlısıydı, işbirlikçiydi, hatta casustu. Neden? Çünkü Milli Mücadele'yi desteklememiş, İngilizlerle açıktan açığa işbirliği yapmış, hatta onlara el altından Ankara hükümetinin bilgi ve belgelerini sızdırmıştır.

Bu mantıktan gidersek şu sonuca ulaşmamız pekâlâ mümkündür: Eğer Vahdettin Milli Mücadele'yi desteklemiş olsaydı, padişah ve halife olarak yerinde kalacak, böylece kendisi başta olmak üzere hanedan üye ve mensupları yurt dışına sürülmeyeceklerdi.

Bu kargaları bile kahkahadan kırdıracak iddia, onlarca yıldır ciddi ciddi dillendiriliyor, Cumhuriyet'in günah ke-

çisi haline getirilen Sultan Vahdettin, bu beylerin istediği tarzda hareket etseydi baş tacı edilecekmiş gibi bir hava yayılıyor etrafa.

Oysa tarihin sayfalarını karıştırdığımızda kazın ayağının hiç de böyle olmadığını, Milli Mücadele'ye destek çıkan (mesela Şehzade Ömer Faruk Efendi, Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere her şeyi göze alarak Samsun'a gitmiş ama bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle İnebolu'dan geri döndürülmüştü), hatta Milli Mücadele lehine casusluk yapan hanedan üyelerinin bile herhangi bir istisna getirilmeden yurt dışına sürüldüklerini öğreniyor ve bu iddianın, bir iddia olmaktan çok bir bahane ve savaş baltası olarak imal edildiğini fark ediyoruz.

Bir Şehzade/General

Sultan V. Murad'ın torunu olan Şehzade Osman Fuad Efendi, 24 Şubat 1895'te Ortaköy'de doğmuş, askerlik mesleğini tercih ederek generalliğe kadar yükselmeyi başarmıştır. 1911'de İtalyanların Trablusgarb'a hücumu sonucunda Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa Derne'ye gitmiş ve direnişi örgütlemeye girişmişlerdi. Savaş sırasında Şehzade Osman Fuad Paşa da, "icabında merkezi tanımayarak müstakil hareket etmek selahiyetini haiz olmak üzere" grup komutanı olarak bir Alman denizaltı gemisiyle Derne'ye gönderilmişti.

Osman Fuad Paşa, burada Mustafa Kemal ve Enver Paşalarla beraber milis kuvvetleri örgütleyerek bir mücadeleye girmişse de, 1912'de Balkan Harbi'nin başlaması üzerine hükümetin Trablusgarb'ı düşmana teslim ederek geri çekilme emrini aldığını görüyoruz. Tam 18 bin kişilik kuvvetlerini İtalyanlara teslim etmek istemeyen Ferik (Tümgeneral) Osman Fuad, merkezin emrini dinlemeyerek çöle doğru çekilmiş ve kuvvetlerini Tunus'a geçirmişti. Ancak merkezden gelen ikinci bir emirde Trablusgarb'ın İtalyanlara bırakıldığı belirtilince geri dönmüş

olan Osman Fuad Efendi Napoli'ye götürülmüş, burada 8 ay kadar esir kaldıktan sonra İstanbul'a avdet etmişti. (Libya'daki bu başarılarından dolayı bilahare Şeyh Sunûsî'nin kendisine Libya'nın kuruluşunda devlet başkanlığı makamını teklif ettiğini biliyoruz.[2])

Birinci Dünya Savaşı'nda Şehzade Osman Fuad Efendi'yi bu defa Süveyş cephesinde görüyoruz. Bu görevi başındayken, stratejik bir görüşme yapmak için gittiği Almanya'dan dönüşte, bindiği denizaltı gemisi İngilizlerin hücumuna uğrayınca başından yaralanmıştı. Ameliyat olduktan sonra 1915'de tayini Sina cephesine çıktı. Süveyş cephesinde savaştı ama başarısız olunca Halep'e çekildi. Burada başındaki yaranın yeniden iltihaplanması üzerine ameliyat olmak için Almanya'ya gönderildi. Dönüşte İstanbul Merkez Komutanı'yken görev icabı Roma'ya gitmişti.

Nihayet bir gün ajanslar Osmanlı hanedanının sürgüne yollanacağı haberini geçtiler. İçinde kendi ismini de okudu Osman Fuad Efendi; yıkılmıştı. O zaten yurt dışındaydı! Ve yurda giremeden sınır dışı edilen hanedan üyelerinden biri olarak tarihe geçti.

Memleketi için yıllarca hizmet veren ve bu uğurda "gâzilik" rütbesine nail olan bir general, sırf hanedandan diye sınır dışı edilmişti işte. O günlerde askerî bir kurye, kendisine özel bir mektup ulaştırdı. Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan geliyordu mektup: "Çok esef ederim, ana vatan dışında kalışınız için. İstisna yapamadım. Kanun umumi idi" diyordu. Trablusgarb'da beraber çarpıştıkları Mustafa Kemal, silah arkadaşı için kanunda bir istisna getiremediğini bildiriyor, ondan anlayış bekliyordu. Oysa aynı Osman Fuad Efendi için İngilizler 1918 mütarekesine hususi bir madde koydurmuşlar ve Vahdettin'den onun Trablusgarb'dan geri dönmesini temin etmesini istemişlerdi.[3]

General/Şehzade Osman Fuad Efendi, 1973 yılında sefalet içinde yaşadığı üçüncü sınıf bir otel odasında has-

Şehzade Osman Fuad Efendi'nin kuzeni Ömer Faruk Efendi de profesyonel bir askerdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Verdun cephesinde savaşmıştı. (Bu, Almanya ile Fransa arasında cereyan eden bir savaştı.) Ömer Faruk Efendi, Kurtuluş Savaşı'na katılmak için gizlice Samsun'a gitmiş; ancak Mustafa Kemal'in emriyle İnebolu'dan gerisin geri İstanbul'a döndürülmüştü.

talanmış ve bir hastane odasında yalnız başına ölünce Paris'te Bobini Mezarlığı'na defnedilmiştir. Vatan hasretiyle son nefesini vermeye hazırlandığı bu acılı günlerde TBMM, Osmanoğulları'nın Türkiye'ye girişini serbest bırakacak kanunu çıkarmak üzereydi. Maalesef kanunun çıktığını göremedi. İşin garipliği şurada ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, kanunu, onun ölümünden sadece bir gün önce çıkarmıştı (18 Mayıs 1973). Ama o sırada Osman Fuad Efendi'nin bundan ne haberi oldu, ne de yanında ona haber verecek kimsesi vardı.[4]

Ya Fehime Sultan?

Yıllardan 1920, aylardan Nisan'dır. Milli Mücadele'nin başlarında Ankara'nın gizli istihbarat teşkilatı, sarayın neler düşündüğünü ciddi ciddi merak etmektedir. İçeriden bilgi sızdıracak bir köstebek arayışı sürmektedir. Sonunda çırağ edilmiş (yani evlendirilerek saraydan çıkarılmış) bir cariye vasıtasıyla V. Murad'ın kızlarından Fehime Sultan'a ulaşılır.

Altunizade semtindeki bir köşkte gerçekleşen buluşma, Fehime Sultan'ın özellikle Vahdettin'e ve hanedan mensuplarına yönelik sert eleştirileri, onları gaflet, hatta ihanetle suçlamaları ve Milli Mücadele lehine söyledikleriyle bambaşka bir çehreye bürünür. Ankara'nın istihbarat elemanları şaşkına dönmüştür.

Fehime Sultan'ın Damat Ferid Paşa'ya duyduğu öfke, onu tam 2 saat bülbül gibi konuşturmuş, bildiği ve gördüğü bütün "mel'anetleri"ni sayıp dökmüştür. Ayrıca sarayın içindeki tasavvur ve teşebbüsleri de anlatmıştır kendilerine. Dahası, İstanbul'daki Millîci gruplardan da haberdar olduğunu, isim isim sayarak belirtmiş ve istihbaratçılara şok üzerine şok yaşatmıştır. Güya bu isimleri ilgililerden başka kimse bilmemekteymiş!

Bir sonraki buluşmada Fehime Sultan İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen adamların isimlerini ve gittikleri şe-

hirleri not ettirmiş, kimlerle işbirliği yaptıklarını, hangi amaçla gittiklerini de belirtmekten geri kalmamıştır. Ayrılırken de şu sözleri sarfemiştir büyük bir kararlılıkla: "Bugünden itibaren benliğini, tıpkı sizler gibi aziz milletimizin selamet ve saadetine adamış bir fedai addediyorum kendimi."

Ankara'da Nazım Bey isimli bir milletvekilinin aslında sarayın adamı olduğunu, bu adama para gönderilerek bir Komünist Partisi (*Halk İştirakiyyun Fırkası*) kurdurulacağından bahisle bağlantılarını açıklayarak tedbir alınmasını isteyen de Fehime Sultan'dan başkası değildir. Hatta bu işte kuryelik yapan şahsın fotoğrafını, çeşitli şifreli yazışmaları, mektupları vs. istihbaratçılara teslim ettiğini de biliyoruz. (Verdiği haberler arasında sonradan Yugoslavya devlet başkanı olan Mareşal Tito'nun, İstanbul'da işgal kuvvetlerinde vazifeli iken Anadolu'ya geçtiği gibi ilginç bilgiler de vardı. Tabii aktardıkları ne kadar hakikati yansıttığı, istihbaratçıların karar vereceği bir meseledir.[5])

Ezcümle, Fehime Sultan, gizli bilgileri Mustafa Kemal'in adamlarının önüne sermiş ve Milli Mücadele hareketi için muamma olan sarayın içini bir ayna gibi aksettirmişti kendilerine.

Peki sonuç ne oldu dersiniz?

Anadolu hareketi lehine casusluk yapan ve "kahraman" ilan edilmesi gereken bu hanım sultana da herhangi bir istisna getirilmemiş ve diğerleri gibi yurt dışına çıkarılmıştır. Son günlerini sefalet içinde geçiren Fehime Sultan, 1929 yılında Nice'de veremden vefat etmiş, ölmeden önce de vatanımıza hitaben açık bir mektup kaleme almıştı. Bu mektubun bile Türkiye'de yayınına izin verilmemiş olduğunu söyleyeyim de varın gerisini siz düşünün.[6]

Örnekler önümüzde: Vahdettin Milli Mücadele'ye taraftar olsaydı bile sonuç değişmeyecek, bir süre sonra yeni rejim tarafından yurt dışına sürgüne yollanacaktı. Atatürk'ün silah arkadaşı Osman Fuad Efendi ve Milli Mücadele lehine köstebeklik yapan Fehime Sultan'ın durumları başka türlüsünü düşünmemize izin vermiyor çünkü.

1 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul 1995, Emre Yayınları, s. 38-39.

2 [Cemal Kutay], "Birinci Dünya Harbinde savaş boylarında Osmanlı şehzadeleri", *Tarih Konuşuyor*, Sayı: 8, Eylül 1964, s. 609. Osman Fuad Efendi'nin Trablusgarb macerası şu çalışmada özetlenmiştir: Metin Ayışığı, "Trablusgarb Harbi ve harpte bir Osmanlı şehzadesi: Osman Fuad Efendi", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 34, Ocak 1997, s. 42-45. Osman Fuad Efendi'nin bir de gizli Fenerbahçe Spor Kulübü Başkanlığı vardır. Bkz. Murat Bardakçı, "Fener'e hanedan'dan başkan", *Hürriyet*, 27 Eylül 1998. Aynı zamanda kendisi 1954-1973 yıllarında Hanedanın 41. reisliğini yürütmüştü.

3 Kutay, agy, s. 612.

4 Osman Fuad Efendi hakkında burada verilen bilgiler büyük ölçüde Kadir Mısıroğlu'nun *Osmanoğulları'nın Dramı* adlı kitabına dayanmaktadır: İstanbul 1977, Sebil Yayınları, s. 271-278.

5 Bu bilgiler, kendisinin de gizli istihbaratçı olduğu anlaşılan Razi Yalkın'ın *Tarih Dünyası* adlı dergide 3 sayı üst üste yayınlanan ve üçüncü bölümün sonuna "Devamı var" ibaresi konulduğu halde nedense aniden kesilen "Muhterem casuslar" adlı yazı dizisinden alınmıştır (Sayı: 12, 1 Ekim 1950, s. 519-521; Sayı: 13, 15 Ekim 1950, s. 539-542 ve Sayı: 14, 1 Kasım 1950, s. 613-614).

6 "[Fehime Sultan] Vatanımıza hitaben bir açık mektup yazmıştı, ama maalesef Türkiye'de neşredilmesine izin verilmedi. Diğer lisanlarda neşredildiyse de, Türkçe olarak yalnız o zaman Mısır'da basılan bir Türkçe gazetede neşredilmiş idi. Bu hitabesi pek acıklıdır. Vatanına ne kadar hasret kaldığını gösterir. Vatansız bir halde, ailemizin her ferdi, değişik memleketlerde kendi tarzında bir hayat geçiriyorlardı. Bîçare Fehime Sultan müzâyaka içerisinde gözünü hayata kapamıştır." Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, Hazırlayan: Osman Selaheddin Osmanoğlu, 2. baskı, İstanbul 2005, Yapı Kredi Yayınları, s. 199.

Mustafa Kemal–Vahdettin tartışmasında son nokta: İşte o telgraf!

> Hilafetpenah efendimiz milli ordunun amal ve maksadlarının her türlü şaibe-i tarafgir ve fikr-i ihtirastan uzak, yalnız selamet-i mülk ve milleti temine matuf olduğundan esasen evvelce kani olduklarını ferman buyurdular.
>
> Vahdettin'in Mustafa Kemal'in telgrafına cevabı (12 Ekim 1919)

Savunduğumuz tez belli: Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz işgali altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya gidişinde Sultan Vahdettin belirleyici bir rol oynadı ve yalnız ilk düğmeye basan adam olmakla yetinmeyip yıllar içinde de (en azından 1921'e kadar) örtülü desteği devam etti.

1919-1920'lerin ortamını anlamanın yolu, doğrudan doğruya o günlerin orijinal metinlerine eğilmekten geçiyor. Şunun bunun hatıratından gizli notlar veya filanca kişi Fevzi Çakmak'ın eşinden duymuştu vs. gibi sağ kulağı sol elle gösterme tekniklerine başvurmak değil, bizzat resmi belge ve yayınlardan yararlanmak ve sağlamlığı herkesçe teslim edilen metinleri yeniden okumak gerekiyor bunun için. Bu amaçla 24 Nisan 1920 tarihli TBMM tutanaklarındaki konuşmalar ile Sivas Kongresi sırasında

bizzat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Başkan Mustafa Kemal'in çıkardığı ve hatta yazılar kaleme aldığı *İrâde-i Millîye* gazetesine başvuracağım.

Kaynaklar resmî, konuşan ve yazan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu veya kurucuları. Bundan daha 'kesin' hangi belge olabilir? Öyleyse buyurun beraber bakalım o günlere.

14 Eylül 1919'da Sivas'ta çıkmaya başlayan ve 3 Aralık 1922'de basılan 254. sayıya kadar yayınına devam etmiş olan *İrâde-i Milliye* gazetesi, daha sonra Ankara'da çıkacak olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin de öncüsü olmuştur.[1] Milli Mücadele'nin ilk yayın organı olması hasebiyle apayrı bir dikkatle incelenmesi gereken bu gazetenin henüz tam bir koleksiyonunun dahi yapılamamış olması, İnkılâp tarihimizin hep eksikli yazılmasının nedenlerinden biridir. Bildiğim kadarıyla birisi Alman (H. Unbehaun), diğeri bir akademisyen, üçüncüsü de amatör bir televizyoncu olmak üzere 3 kişi tarafından araştırılan bu önemli gazete hakkında şimdiye doğru dürüst bilimsel bir çalışma yapılmamış olması bilim camiamız açısından teessüf vericidir.

İhmal, evet. Bu devletin Milli Kütüphanesi bu derece hayatî önemi haiz bir gazetenin koleksiyonunu barındırmayacak da, neyi barındıracaktır Allah aşkına, söyler misiniz? Türk Tarih Kurumu, şu kadar İnkılâp tarihçilerimiz, Atatürkçü düşünce derneklerimiz, İnkılap Tarihi Enstitülerimiz 87 yıl sonra dahi Milli Mücadele basınımızın bu öncü gazetesi hakkında neden bir duvar gibi suskundurlar?

Ben biraz kasıtlı bir ihmal olduğunu düşünüyorum. Milli Mücadele'nin ilk yıllarındaki, resmi teze aykırı düşen kimi can sıkıcı ayrıntıların dikkatlerden saklanması içindir bu ihmal.[2]

İşte size bu gazeteden seçtiğim birkaç cümle (sayı: 4, 28 Eylül 1919). İmza: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi.

> Padişahımız [Vahdettin] Anadolu harekâtının tamamıyla meşru olduğunu ilan ederek cereyan-ı mevcudu lütfen teşvik etmekte ve hatta iştirak-i hümayunlarıyla da takviye buyurmaktadırlar.

Allah Allah, kafamız çorba kazanına dönmüş de bizim mi haberimiz yok! Vahdettin bir beyanname yayınlıyor, Anadolu kamuoyuyla beraber duygulandığını, milletle beraber olacağını söylüyor ve bu beyanname, en büyük yankıyı, 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde düzenlenen Sivas Kongresi'nin buğusu henüz üzerinde tüterken Mustafa Kemal tarafından çıkartılan gazetede yapıyor, dahası, düğün bayram kutlanıyor. Oysa bize, o zaman yayınladığı bir beyanname ile Milli hareketi destekleyen padişahın "vatan haini" olduğu öğretiliyor(du). *İrâde-i Milliye*'lere baktığınızda orada "hain" konumuna padişahın değil, Damat Ferit Paşa'nın oturtulmuş olduğunu görürsünüz. Demek ki hainlik de şartlara göre değişebiliyormuş!

Size bir telgraftan söz edeceğim. Bu telgraf, Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Vahdettin'e çekilmiş ve TBMM'nin açılışının ertesi günü, yani 24 Nisan 1920'de Meclis kürsüsünden bizzat Başkan Mustafa Kemal tarafından okunmuştur. Telgraf Vahdettin'e, sadeleştirerek söylersek "Büyük milletin ve kutsal hilâfetin biricik ve gerçek dayanağı bulunan yüce saltanatınızı Allah kötülüklerden korusun" hitabıyla başlamakta ve 6,5 asırlık şan ve şerefi büyük hanedanın yüce tarihini kurtarmaktan söz etmektedir!

Ne var ki, bunlar, şimdi aktaracaklarımın yanında hiç kalır. Asıl, telgrafın bir cümlesi var ki, Necip Fazıl'dan beri bir sürü insanı meşgul etmiş ve etmektedir.[3] Nedir bu "şah" cümle?

Mustafa Kemal Meclis'te diyor ki: "*Dil-hâh-ı milkdârilerinden mülhem azim ve iman ile vazife-i âcizânemde müdavim bulunuyorum.*" (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 1, Ankara 1940, s. 9.) Bu cümlenin günümüz Türkçesindeki

حوضه‌دن ، مصطفی کمال پاشا حضرتلری ، طرفندن ذات شاهانه‌یه کشیده ایدیلان عریضهٔ تلغرافیه

مابین همایون ملوکانه باش کتابت جلیله‌سی واسطه‌سیله عتبهٔ همایونه جناب پادشاهی یه

بیوك ملتك ومقدس خلافتك عماد صحیح وبکانه‌سی بولنان سلطنت همایونلرینی جناب حق مصون آفات بیورسون .

شوکتپناهم : مملکتك بوکون اوغرادیغی آفات تضییق وتهلکهٔ اتلام قارشوسنده انجق ذات همایونلری یاشیده اخلاق اوزره ملی مقدس بر قدرمك صحیهٔ موجودیتی وطنی واستقلال دولت وملتی وخاندان سلیل شانکزك الی یحق عصرلق مجدل تاریخی قورتارمه‌یدیر .

هر طرفجه بو اجتهاد وقناعت یکتادر . صدرك حضور شاهانه‌لرنده شرفصدور بیورولدیغنده ازمیر ولیهٔ مولتمه‌سندن یك عزیزمن اولان قلب همایونلرینی بر نقطهٔ نهایه عائد الباماتی بو آنده دخی حافظه آرای انتباهمدر . القای ملکداریلرن ملهم عزم یمان ایله وظیفهٔ عاجزانه‌مده مداوم بولنوزم .

ارادهٔ ملوکانه‌لری وجه مصرنطق یا اقولکری دائما مهمان اولورده شو بروایجاباتی عرض وتطبیق ایتمکدیم شو بر یی طرفنده همان تکمل اناطولی شاهانه‌لرینت ولایاتی الویه وقضالرینه و حدود بویلرینه قدر افکار و آمال ملیه وتکمیل قوماندانلرك وطبقات مأمورلرینك حسیات واجرأتنه وقوف وثموذ حاصل ایتدم .

بالنتیجه بلا بر صورتده تحقق ایدیورکه ملت باشدن اشاغی اریاقی اولوب استقلال ملت و دولتی وحقوق عالیهٔ سلطنت وخلافتی تأمینه ایجون قوی بر عزم وایمان ایله مجهز بولنیور .

استانبولده ایکن ملتك بوقدر توتلی وآز وقتده قازکلردن بودرجه متیقظ اولدیغنی تخیل ایمه‌مشدم .

شوکتپناهم : بو اوصاف و وضعیتده وذات اقدس همایونلرینه روابطی لاتزال اولان ملت نجیبه‌لرینك تمامیله استعداد ویالقابله بتون مقاصدیله ملی ووجدانی قوته مظاهرت اولدیغی . بوکا خط همایونلری عموم ملتك عزم وجلادتی اویاندرمشدر . یالکز شایان دقت وتأثردرکه بونلرینه اناطولی خاقی بوکونکی حساس دوره‌ده اسانبولده جاری تخالف و مغایرت افکاردن واستراحات فتکاردن پك متأذی بولنیورلر . فی الحقیقه استانبولك سلطنت مفهیم اخلاق وتوندن استفاده‌ی سایه احتمال دولت وملتك اعلا

İrâde-i Milliye gazetesinin 28 Eylül 1919 tarihli nüshasının 4. sayfasında yayınlanan "ilkâ-i milkdârîleri" terkibi okunuyor.

karşılığı kelimesi kelimesine şudur: "Mülkün sahibinin (padişahın) arzularından ilham aldığım azim ve imanla aciz görevime devam ediyorum."

Peki kendisine nereden gelmiş bu ilham? Onu da yukarıda kendisi açıklıyor zaten:

> İstanbul'dan son olarak ayrılacağım gün bu şerefe kavuşmuştum. Bu sırada Yüce Şahsınız Boğaziçinde bulunan İngiliz donanmasının saraya yönelik toplarını göstererek, "Görüyorsun" dediniz. "Ben artık memleket ve milletin, nasıl kurtarılması gerekeceği hususunda kararsızlığa düşüyorum" ve ellerinizi kaldırarak, "*İnşaallah millet akıllanır ve uyanır, bu üzücü durumdan gerek beni ve gerekse kendisini kurtarır*" buyurdunuz.

İşte Vahdettin'in Mustafa Kemal'e ilham veren sözleri. Kim söylüyor? Mustafa Kemal Paşa. Nerede? TBMM'de. Ne zaman? 23 Nisan'ın hemen ertesi günü. Gizli oturumda mı söylüyor? Hayır, açık oturumda. O zaman? Demek ki, en azından 1919-1920 aralığında bizim hain-kahraman servisi başka türlü çalışmaktaydı.

İrâde-i Milliye'den sırf malumat olsun diye bahsetmediğimi anlamışsınızdır. Meclisin huzurunda okunmasından 8 ay önce *İrâde-i Milliye*'nin ilk sayısında yayınlanan bu telgrafın metninde bir tek kelime farklıdır ve bu kelime, yukarıdaki tabloyu, yani Vahdettin'in Milli Mücadele'yi başlatmaktaki kararlılığını en berrak şekilde ortaya koymaktadır. Gazetede çıkan metin aynen şöyledir: "*İlkâ-i milk-dârilerinden mülhem azm-i iman ile vazife-i âcizanemde müdâvim bulunurum.*" Dikkat edileceği gibi Meclis'te okunan metindeki ilk kelime olan "dilhâh" (gönül isteği) kelimesi yerinde "ilkâ" kelimesini görüyoruz. Peki "ilkâ" nedir?

Şemseddin Sami'nin *Kâmus-ı Türkî*'sine bakalım mı:

> Ko(y)ma, bırakma, atma. Kayığı denize ilkâ etmek. Ateş, nifak ilkâ etmek. Çoğulu: İlkâât: Muzır sözlerle zihin çevir-

me, iğfal, ifsad: Bir takım ilkââta kapıldılar: İlkâât-ı bedhahâne.

Yani Mustafa Kemal bu telgrafta Vahdettin'den ilham almakla kalmıyor, neredeyse bir kayığın denize indirilmesi gibi, kızaktan indirilerek Anadolu'ya gönderiliyor. Bunu da bizzat Mustafa Kemal, kendi gazetesi olan *İrâde-i Milliye*'de yayınlattığı telgrafta yazıyor.

Telgraftaki bu kelimenin *TBMM Zabıtları*'nda nasıl değiştirildiğini ben de merak ediyorum. Varsa bir bilen, çıkıp söylesin.

1 Milli Mücadele'nin çekirdeği olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sözcüsü *İrâde-i Milliye* gazetesi üzerine yapılan tek kayda değer çalışma, Osmanlıcası yetersiz olan ve bu yüzden pek çok okuma hatasıyla basılan Aytül Tamer'in yüksek lisans tezidir: *İrade-i Milliye: Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organı*, Ankara 2004, TÜSTAV Yayınları, 248 sayfa. Nitekim *İrade-i Milliye*'nin çıkarılması, Sivas Kongresi'nde tartışılmış ve İsmail Hami (Danişmend) gazeteyle ilgilenmesi için görevlendirilmiştir. Ancak sonradan gazete ile Mustafa Kemal'in yollarının ayrıldığını ve 1920'den itibaren Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin çıkmaya başladığını görüyoruz. Bkz. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul 2006, Pozitif Yayınları, s. 114.

2 Ankara'da bulunan İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün kütüphane kataloğunda *İrâde-i Milliye*'nin 1-151. sayılarının var olduğunu tespit edip mikrofilm veya fotokopilerini almaya gittiğimizde acı bir sürprizle karşılaştık. Zira katalogda var gösterilen 151 sayıdan ancak 37 sayısı, o da ancak 1-41. sayılar arası (bir kaç eksikle) mevcuttu! Anlaşılan gizli bir el, bu 110 sayıyı kütüphaneden uçurmuştu! Diğer kütüphanelerde de benzeri bir uçurma operasyonu düzenlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Milli Kütüphane'de sadece 1 (bir) sayısı mevcuttur (27. sayı). Koca kütüphane ve 1 sayı! *İrâde-i Milliye* nüshalarını toplama konusundaki ümitlerimiz, özel koleksiyonlara veya yurt dışı arşivlerine kalmış gözükmektedir. Nitekim Chicago Üniversitesi arşivinde 68, 74 (?), 84, 95, 118, 134 ve 254 numaralı sayılar Tamer tarafından tespit edilmiştir. (bkz. s. 13, dipnot 3).

3 Necip Fazıl Kısakürek, *Vatan Haini Değil, Büyük Vatan Dostu Vahideddin*, İstanbul 1968, Toker Yayınları, s. 184.

Vahdettin'in millete beyannamesi

> Ben devleti tehlikeden vikaye [korumak] için bilhassa harb-i umumiye iştirakimizdeki ifratların acısını tattıktan sonra siyaset-i hariciyede muarızlarımın tabiri vechile korkarak, yani itidal ve ihtiyat ile hareket ettim; daha doğrusu, vakit kazanmak için, icab eder ise kendimi feda etmeye karar verdim.
>
> *Vahdettin'in İslam alemine beyannamesinden*
>
> (Mart 1923)

George Orwell'in *1984*'ünü okuyanlar vesikaların istenilirse nasıl değiştirilebildiğine, belgelere nasıl yalan söyletilebildiğine dair çarpıcı örnekleri hatırlayacaklardır. Bir önceki yazıda sözünü ettiğimiz telgraf da bu örneklerden biriydi. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan Sultan Vahdettin'e çektiği telgrafın içinden gizli bir el bir kelimeyi ("ilkâ") çıkartmış ve yerine bir başka kelimeyi ("dilhâh") koymuştu. Birincisinde Vahdettin'in Mustafa Kemal'i Milli Mücadele'ye göndermenin ötesinde bu fikre zorladığı anlaşılıyor, ikincisinde ise Vahdettin'in gönlünden Milli Mücadele'yi geçirdiği anlaşılıyordu. (Hoş bunu da kabul etmiyorduk ya yakınlara kadar!) Anlayacağınız, daha yakışıklı görünmesi için(!) tarihin çehresine nazikçe rötuş yapılmıştı.

Tarihin yüzünü ne kadar boyarsanız boyayın, nafile! Günün birinde boyalar bir yerinden dökülmeye başlar. İşte Sivas Kongresi günlerinde çıkmaya başlayan ve Milli Mücadele'nin Anadolu'daki ilk resmi yayın organı olan *İrâde-i Millîye* gazetesinin koleksiyonu, tam da resmi tarihin yüzüne sürülen kat kat boyayı kazıyacak metinlerden oluşuyor. Yayını 14 Eylül 1919'dan 3 Aralık 1922'ye kadar 254 sayı devam eden bu gazetenin bırakın yayınlanmasını, daha bütün sayılarını bile bir araya getirebilmiş değiliz. Hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlayan Aytül Tamer, ancak 47 nüshasını inceleyebilmiş ki, 7 nüshanın Türkiye kütüphanelerinde değil de, yalnızca Chicago Üniversitesi arşivinde bulunuyor olması bile Cumhuriyet tarihimizi yeterince ciddiye almadığımızı göstermiyor mu? (Baksanıza, mesleğinin pirlerinden Prof. Sina Akşin *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* adlı 'bilimsel' incelemesinde *İrâde-i Milliye*'den haberdar dahi değildir! Düşünün gerisini.)

Velhasıl *İrâde-i Milliye* koleksiyonuna gidildiğinde, 1919-1922 yıllarının manzarası çok başka bir yüzle karşımıza çıkmaktadır. Bizzat Mustafa Kemal'in yazılarında bile Vahdettin "hain" ilan edilmiş değildir. Mesela gazetenin 28 Eylül 1919 tarihli nüshasında çıkan "Padişahımız ne emrediyor, hükümet ne yapıyor?" başlıklı makale, son derece ilginç verilerle doludur.

Vahdettin 20 Eylül'de bir beyanname yayınlayarak Anadolu hareketiyle İstanbul hükümetinin arasını bulmaya çalışmış, taraflara savaş baltalarını gömme çağrısı yapmıştı. Atatürk'ün *Nutuk*'un sonuna da aldığı bu pek dikkat çekmeyen beyannamede Vahdettin, "halkla hükümet arasında muhalefet varmış gibi gösterilerek Avrupa kamuoyunun aleyhimize dönmesi"ni amaçlayanlar olduğunu söylemekte, 6,5 asırdan beri Avrupa dengesinde önemli bir faktör olan devletimizin bütünlüğünü ve Osmanlı milletinin haysiyetli konumunu garantileyecek bir barışı yakınlaştırması için Allah'a dua etmekteydi.

۲۸ ایلول — ارادهٔ ملیه — ۲ صحیفه

ملت دعواسی

افغانستان وانكلتره محاربه‌سی

قونیه ولایتی

مستخبرات

آنقره والیسی

طرابزون والیسی

آمریقا هیئتی

İrâde-i Milliye'nin 28 Eylül 1919 tarihli nüshasının 2. sayfası. Sağ sütunda Sivas'a gelen Amerikan heyetine dair kısa bir habere yer ayrıldığı dikkat çekiyor.

İşte bu beyanname, Sivas Kongresi'nden yeni çıkmış olan Milli Mücadele hareketine heyecan pompalamış, adeta coşturmuştu. Bundan kısa bir süre önce, ileride Halife olacak olan Veliahd Abdülmecid Efendi de Milli Mücadele'nin yanında olduğuna dair bir "lâyiha" kaleme almış ve bu da gazetenin 3. sayısında yayınlanmıştı. Böylece Sadrazam Damad Ferid Paşa karşısında hem Padişahı, hem de Veliahdı yanına çektiğini düşünen Anadolu hareketi, bütün toplarını Damad Ferid Paşa'ya karşı ateşlemeye başlamıştı. İşte o yazıdan birkaç satır:

> Davamızın meşruiyetine karşı bir lutf-i ilahi olarak bugün de tekmil Anadolu efkâr-ı umumiyesine [kamuoyuna] padişahımızın da aynı hissiyat ile mütehassis [aynı duygularla duygulanmış] ve milletle beraber olduğunu ispat edecek bir beyanname-i hümayuna destres olduk [kavuştuk]. Filvaki zât-ı hazret-i hilafet-penâhi, bundan evvel de şeref-müsûle nâil olan bir ecnebi muhabirine vâki olup bütün cihan matbuatına in'ikâs eden [dünya basınına yansıyan] beyânat-ı mülûkânelerinde, "MİLLETLE BERABER OLDUKLARINI" ve "MİLLETİN MUKADDESATINI MÜDAFAA İÇİN PENÇELEŞMEYE AMADE BULUNDUĞUNU" söyleyerek hareket-i milliyeyi lütfen takdir etmiş ve HATTA CEREYANIN [HAREKETİN] BAŞINDA BULUNDUKLARINI zımnen ilan buyurmuş olmakla beraber hükümet-i hâzıranın seyyiâtından [Ferid Paşa hükümetinin kötülüklerinden] bahs etmemişlerdi. Son beyannâme-i hümayun ise hemen kâmilen [tamamen] bu mesele hakkındaki nokta-i nazar-ı şahaneyi [Vahdettin'in bakış açısını] millete tebşir etmek [müjdelemek] itibariyle umumun ibret ve minnetini tahrik edecek bir vesika-i tarihiyye addolunabilir [tarihî vesika olarak kabul edilebilir].

Habere göre Vahdettin'in 20 Eylül'de yayınladığı beyanname, milli hareket tarafından bir ilahi lütuf gibi karşılanmış, padişahın da milletle beraber ve onun yanında olduğunu cümle âleme ispat etmiş, toplamda Anadolu'nun elini kuvvetlendirmişti. Aslında bir yabancı gaze-

teciye verdiği demeçte Vahdettin bu fikirlerini daha önce de ifade etmiştir. Hatta milletle beraber olduğunu söylemekle yetinmemiş, *millet ve vatan uğrunda düşmanlarla pençeleşmeye de hazır olduğunu* ifade ile millî hareketi "lütfen" takdir etmiştir. Fakat eldeki beyanname, padişahın desteğine ihtiyaç duyan Anadolu hareketi için tam bir doping etkisi yapmışa benzemektedir. Bu beyannameyle artık herkes padişaha minnet duyar hale gelmiştir.

İyi ama kim okur, kim dinler bu sözleri? Varsa yoksa Vahdettin haindi, casustu, şuydu, buydu. Bunları söyleyenler kendi açılarından resmi tarihin yüzüne bir kat daha astar vuruyor olabilirler. Onlara kızabilirsiniz de. Ancak burada çuvaldızı biraz da kendimize batırmamız gerekiyor.

Peki biz Vahdettin'in hain olmadığına inananlar, ne yaptık? Onun söylev ve demeçlerini yayınlamak aklımıza geldi mi hiç? Beyannamesi *Nutuk*'ta tam metin olarak yer aldığı halde gidip oradan da olsa hiç okuduk mu? İttihatçıların elinde payimal olan tahtını tekrar fethedilmek için ne tür operasyonlara giriştiğini, dizginleri nasıl eline almaya çalıştığını, Meclis-i Mebusan'ı neden kapattığını, Cuma selamlıklarında cephelerden dönen generallerle neler konuştuğunu (çünkü bir tek orada İngiliz entelijansiyasının takibinden uzak hissediyordu kendisini) ve nihayet Mustafa Kemal Paşa'ya hangi "ilkâ"larda bulunduğunu ortaya çıkartacak bir çaba içerisine girdik mi şimdiye kadar?

Birilerine kızmak kolay. "Bir şey" yapmaktır asıl zor olan. İşte size bir teklif: Gelin şu *İrâde-i Milliye* nüshalarını toplama işinde fakire yardımcı olun. Bir grup oluşturup bunları aynen yeni harflere aktaralım ve bir finansör bularak yayınlayalım!

Var mısınız?[1]

1 Geçen yıl *Zaman* gazetesinden yaptığım bu çağrıya 20 civarında gönüllü cevap vermişti. Fakat gönüllüler daha çok metinlerin çevrilmesine gönüllüydü, nüshaların bulunmasına değil. Önce nüshaları tamamlamamız gerekiyordu oysa. Kendi imkânlarımla 40 civarında sayıya ulaştım. Buradan tekrar sesleniyorum: Herkes çevresine bakınsın. Belki de yakınımızda bir yerdedir aradığımız nüshalar!

Vahdettin'in projesi

Vahdettin, sivil ve askeri idarenin feci gidişinin farkında idi. Bâbıâlîce hazırlanan cülus hattı müsveddesine ilave edilmek üzere bizzat kaleme aldığı aşağıdaki on maddelik not, memleketin o günkü durumu hakkında yeni padişahın görüşünü bildirmektedir:

1. Âdab-ı hakikiyye-i İslamiyye ve vekar-u haysiyet-i Osmaniyenin muhafazasına ihtimam kılınması. (*Hakiki İslam adabının ve Osmanlı vakar ve haysiyetinin korunmasına özen gösterilmesi.*)
2. Tevzi-i adalet ve takrir-ü emr-i inzibat hususunda tezyid-i mesai ve gayret edilmesi. (*Adaletin dağıtılması ve güvenlik işlerinin kararlaştırılması hususunda çok çalışılıp gayret gösterilmesi.*)
3. Galay-ı es'âr sebebiyle ahalinin dûçar olduğu ihtiyaç ve zaruretin def'i için tedâbir-i seria ve müessire ittihaz olunması. (*Fiyatların yüksekliği sebebiyle halkın içine düştüğü fakr u zaruretin ortadan kaldırılması için hızla ve etkin tedbirler alınması.)*
4. İstihsalât-ı memleketin tezyîdi esbabının istikmâl kılınması (*Ülkede üretiminin artırılması için gerekenlerin tamamlanması.*)
5. Mücrimin-i siyasiyyeden mahbus veya muvakkatten menfi bulunanların afvı. (*Siyasi suçlardan hapse düşmüşlerin veya geçici olarak sürgüne gönderilenlerin affı.*)
6. Cerâim-i âdiye eshâbından sülüsân-ı müddet-i cezâiyelerini ikmal edenlerin ıtlâkı. (*Adi suçlulardan ceza sürelerinin üçte birini tamamlayanların salıverilmesi.*)
7. Menâtık-ı harbiyyeden mâada mahallelerde muâmele-i örfiyye icrâsından sarf-ı nazâr ile umur-u cezâiyyenin mahâkime sevki. (*Savaş bölgeleri haricinde kalan yerlerde sıkıyönetim uygulamasından vazgeçilerek ceza işlerinin mahkemelere sevk edilmesi.)*

8. Hukuk-ı umumiyyeye müteallik olup kuvve-i teşriiyyenin tasdikine vâbeste bulunan kararnamelerin ve umur-u maliyyeye müteallik mukarreratın akab-ı içtimada hemen heyet-i teşriiyyeye tebliğ kılınması. (*Genel haklara yönelik olup yasama kuvvetinin onayına bağlı bulunan kararnamelerin ve mali işlere yönelik kararların oturumlardan hemen sonra yasama heyetine tebliği.*)
9. Memurînin ve müstahdem-i devletin evsaf-ı kânuniyeyi haiz erbâb-ı iffet ve istikâmetten intihâbına itina olunması. (*Memurların ve devlet görevlilerinin kanuni vasıfları haiz, iffetli ve istikamet sahibi olmalarına özen gösterilmesi.*)
10. Memurînin esbâb-ı kânuniye mevcut olmadıkça azil ve tebdilleri cihetine gidilmemesi. (*Memurların kanuni sebepler olmadıkça görevden alınmaları ve değiştirilmeleri yönüne gidilmemesi.*)[1]

Yukarıdaki maddeleri analiz edecek olursak görürüz ki:

1. madde: ahlak ve edeb ile Osmanlı ve Müslüman olmanın gereklerini vurgulamakta,
2. madde: klasik Osmanlı saltanat vurgusu olan adaletin temini ve güvenliğin sağlanması hususları üzerinde durmakta,
3. madde: hayat pahalılığı (enflasyon) karşısında halkın içine düştüğü fakirliğin ortadan kaldırılması için tedbirler alınmasını istemekte,
4. madde: ekonomiyle ilgili olup üretim artışının önündeki engellerin kaldırılmasını ve üretimin desteklenmesini arzulamakta,

1 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, Selek Yayınları, s. 22-23

5. madde: siyasi suçlulara ve sürgünlere affı gündeme getirmekte,
6. madde: belli bir süre cezasını çeken adi suçlulara erken salıverme imkânı tanımakta,
7. madde: savaş yıllarında uygulanmış olan sıkıyönetimin ve olağanüstü mahkemelerin kaldırılarak sivil mahkemelerin devreye sokulmasını emretmekte,
8. madde: yasama gücünün, yani meclisin daha etkin çalışmasına atıfta bulunmakta,
9. madde: memurların dürüst ve iffetli olmalarını şart koşmakta,
10. madde: memurların keyfi bir şekilde görevinden alınmasına ve değiştirilmesine karşı çıkmaktadır.

Dolayısıyla Sultan Vahdettin'in cülus hattının müsveddesine eklediği bu on maddelik program, kendi içinde bir bütünlük taşımakta ve onun tahta çıktığı 1919 Temmuz'undaki iyi niyet, azim ve kararlılığını belgelemektedir. Program, ahlak, adalet, hayat pahalılığı, üretim, siyasi ve adi suçlulara af, sivil mahkemeler, meclisin çalıştırılması, memurların dürüstlüğü ve memurlara uygulanan keyfi muamelenin yerini hukuka bırakması gibi enteresan başlıklara sahiptir ve dikkatle incelenmelidir.

Vahdettin ve Mustafa Kemal sürekliliği (1919–1922)

Tarih kitaplarını iyice arasanız, 1 Şubat 1921'de "Libya Şeyhi" [Ahmed es-Sunusî] idaresinde Sivas'ta bir İslâm Kongresi toplandığını öğrenirsiniz.

METE TUNÇAY[1]

30 Ekim 1918'de İtilaf devletleriyle imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından Damad Ferid Paşa, yayınladığı bir bildiride, Sultan Vahdettin'i kastederek, "Padişah'ın kalbi, halkının kalbiyle beraber titremektedir" diyordu. Yeni padişah Vahdettin'in popülaritesi, halk arasındaki itibarı yükselişteydi. Çünkü memleketin başına musallat olan İttihatçı ekibe düşmandı. Osmanlı Devleti'ni, hak etmediği halde ağır bir yenilgi ile çıktığı Birinci Dünya Savaşı'na soktukları için İttihatçıları kamuoyuyla beraber o da suçlu buluyordu. (Unutmayalım ki, Mustafa Kemal Paşa da, İttihatçılara karşıydı; bu, birleştikleri noktalardan bir başkasıydı.)

Nitekim Mustafa Kemal 1919'dan itibaren yayınladığı bildirilerinde Sultan ve Halife'nin şahsını hedef almamış, tam tersine, onu korumak ve düşmanın zincirlerinden kurtarmak için çabaladıklarını ilan etmiş, eleştirilerini da-

Vahdettin'in Anadolu hareketine yakınlaşma çabalarından bir sayfa: Londra Konferansı'yla ilgili olarak Sadrazam Tevfik Paşa ve Mustafa Kemal Paşa el sıkışıyor. (*Tercüman-ı Hakikat* gazetesi).

ha çok hükümete ve özellikle de Damat Ferit Paşa'ya yöneltmişti. Hatta 24 Nisan 1920 tarihinde, yani TBMM'nin açılışının ertesi günü Mecliste yaptığı konuşmada, "Halifenin kutsal şahsiyeti"nden söz edince, meşhur Bakü Kongresi'nde Sovyet yöneticisi Zinoviev tarafından "monarşistlik"le suçlanmış, şiddetli bir eleştiriye maruz kalmıştı.

Vahdettin'in tahttan indirilmesi teklifi ilk defa 25 Eylül 1920 tarihinde gündeme gelmişti; lakin bu teklife karşı çıkanlardan ilki, yine Mustafa Kemal olmuştu. Gerekçesi de, üzerinde yalnız Halife sıfatı kalan birisi uğruna milletin savaşmayacağıdır!

Ocak 1921'e geldiğimizde, Ankara'da demokrasi ilkesine dayalı geçici anayasa tasvip edilince Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a bir öneride bulundu ve bir hatt-ı hümayun çıkararak TBMM'yi tanımasını istedi; aksi halde tahtın meşruiyeti tehlikeye düşecekti (*Nutuk*, cilt II, Ankara 1934, s. 90). Vahdettin bu öneriyi kabul etmese de, ismi 1922 Ka-

sım'ına, yani İstanbul'u kendi ayaklarıyla terk edinceye kadar Cuma hutbelerinde okunmaya devam etmişti.

Oliver Baldwin adlı soylu bir İngiliz siyasetçisi, 1922 Nisan'ında Erzurum'u ziyareti sırasında bize şaşırtıcı görünen ama o devrin atmosferi düşünüldüğünde vukuat-ı âdiyeden sayılmak gereken bir olaya şahitlik etmişti. Erzurum'da Vahdettin'in doğum yıldönümü kutlanmaktadır. Şunları yazar Baldwin:

> Padişahın doğum günü şerefine büyük bir merasim düzenlenmişti; askeri birlikler flamalarıyla geçit resmi yapıyor, idarecilerinin (yani Vahdettin'in) iyilikleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın dehası üzerine nutuklar çekiliyordu. Böyle bir merasim alakamı çekti, zira ben 1921 'Kemaliye'sinin son derece cumhuriyetçi olacağını tasavvur etmiştim.

Şuna da dikkat edilmelidir ki, Mustafa Kemal, Temmuz 1919'da, Erzurum'a ulaştıktan bir gün sonra Vahdettin'in cülus (tahta çıkış) yıldönümü kutlamaları yapılıyordur ve bizzat resmi memurlar ile sivil görevlilerin tebriklerini kabul etmiştir. Kimin adına dersiniz? Tabii Padişah Efendimiz adına!

Alman araştırmacı Gotthard Jaschke'nin 50 yıl önce İngilizce yayınlanmış olan bir makalesinden[2] derledim yukarıda okuduğunuz bilgileri. Benim gibi şaşırtıcı ve ilginç buldunuz mu bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa, o da, Cumhuriyet'in "erken" tarihinin, henüz çok-taraflı olarak, yani olayın taraflarının bakış açıları ve konumları dikkate alınarak yazılmamış olduğudur. Bu tarihi yazma zamanının, geç de olsa geldiğini söyleyebiliriz şimdilik. Yazıldıkça bize keskin bir kopuş olarak tasvir edilen Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti eklemlenmesinde bakalım daha ne tür çarpıcı süreklilikler bulacağız?

1 Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, İstanbul 1983, Alan Yayıncılık, s. 105-106.

2 Gotthard Jaschke, "The moral decline of the Ottoman dynasty", Cambridge'de 23 Ağustos 1954'de düzenlenen 23. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'ne sunulan tebliğ.

Sultan Vahdettin'in orkestrası Atatürk'e kaçmıştı!

> Yeni Türkiye Hükümeti, yıkılan Osmanlı İmparatorluğunun yerine kâim olup onun millî sınırları dahilinde yegâne vârisidir.
>
> Mustafa Kemal'in Rıza Nur' a yazdırdığı 6 maddelik önergenin 3. maddesi (20 Temmuz 1922)

Türkiye'de bir üniversitede okuyan Türkmenistanlı öğrenci Parahat Recebov İnkılap Tarihi derslerinden yakınıyor mektubunda. 'Bu dersleri anlatanlar Osmanlı'ya neden düşmanca bakıyorlar? Anlamıyorum' diye, dışarıdan bir gözle hayret ettiği bu meselenin düğümünü gevşetmemi istiyor benden.

Şunu söyleyebilirim rahatlıkla: Osmanlı'dan koptuğumuzu bir türlü içimize sindiremiyoruz. Bunun "olabilemeyeceğine" inanıyoruz bütün kalbimizle. İnanıyoruz ama gelin görün ki, okul kitaplarında öbür söylemle baş başa kalıyoruz. İster istemez bir çatlak açılıyor beynimizde. Şizofren kişilikler olup çıkıyoruz sonra.

Pek sık olmasa da, bazı okullara konuşma yapmak için gidiyorum. Dinliyorlar. Tabii tezlerim kafalarını karıştırınca, soru-cevap bölümünde bir feryad figandır gidiyor.

Hiç unutmuyorum, bir defasında, hem de tarih öğretmenlerinin huzurunda, "Ben bana okulda öğretilen tarihe inanmıyorum" demişti bir kız öğrenci.

İnsanları neden böyle yarım beyinli veya özürlü olmaya zorluyoruz? İnanmadıkları, lakin sırf sınıfı geçmek için öğrendikleri, sonra da hafızalarından jiletle temizledikleri bir bilgi, kimin ne işine yarayacaktır? O zaman bu dersi okutmaktan murad nedir? Aynı durumu fizik veya coğrafya dersleri için bir düşünün bakalım. Bir öğrenci kalksın ve "Ben hocamın öğrettiği fiziğe inanmıyorum, bana gerçek fiziği öğreten kitaplar tavsiye edin" desin. Böyle bir pespayelik olabilir mi? Ama oluyor.

Biz, bize öğretilen tarihin yalan olduğuna inanan ama gerçek tarihin bir yerlere gizlenmiş olduğu yönünde bir tarih tasavvuru (imajı) sunmuş oluyoruz topluma. Ve dimağı böylesine şaşılaştırılmış bir toplumdan kendine güvenen, geleceğe emin adımlarla yürüyen ideal nesillerin çıkmasını umuyoruz. Hem çocukları 80 yıllık bir tarihin içine sıkıştıralım, hem de onlardan bu ülkenin büyük adamları olmasını bekleyelim. Nerede o bolluk efendi!

Her neyse, bakın "hüzn-i umumi"miz nasıl kalemimin önüne cazip asfaltlar döküyor ve onu genel konuşmanın kolaycılığına kapılandırıyor. Ama gelin, biz öyle yapmayalım ve hafızanıza yeni bilgileri raptiyeleyerek söylediklerimizi kalıcı hale getirelim.

Delikanlı soruyor: Peki, örnek verin Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan kopmadığına? Hafızamın aklı karışıyor. O kadar çok ki! Hangisini vereyim? Ben de diyorum ki, bu sefer hiç girmediğimiz bir alandan, musikiden getirelim örneğimizi.

Hem de kimden?

Kıyıda köşede kalmış kılıç artığı olay ve kişilerden değil, TC'nin klasik müzik alanındaki medar-ı iftiharı Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'ndan ve bağımsızlığımızın türküsü olan İstiklal Marşımızın bestecisi Osman

Zeki Üngör'den. Buyurun, bakalım Osmanlı'dan kopmuş muyuz kopmamış mıyız hep beraber görelim.

Öncelikle şu tespiti yapalım: Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Muzika-yı Hümayun'dan, yani saray bandosu ve orkestrasından doğmuştur. Yıldız Sarayı'nda, vaktiyle II. Mahmud'un kurduğu, Sultan Abdülmecid'in desteklediği, Abdülaziz'in biraz ihmalinden sonra II. Abdülhamid tarafından yeniden yapılandırılan ve padişahların kendi ceplerinden (hazine-i hassâ deniliyordu buna) finanse ettikleri saray bandosu ve orkestrası, zannedildiği gibi sadece marş çalmaz, aynı zamanda klasik Batı müziğinin en müşkil eserlerini dahi icra ederdi. Hatta Yıldız Sarayı'na gelen yabancı konuklara Sultan II. Abdülhamid'in arzusuyla Beethoven, Wagner, Verdi gibi büyük Batılı bestecilerin eserlerini icra ettiklerini biliyoruz.

İşte bu saray bandosu ve orkestrası, rüştünü ispatlamak için 1917 yılında bir Avrupa turnesine çıkmış ve müziğin başkentleri sayılan Viyana, Berlin, Prag gibi şehirlerde klasik Batı müziği konserleri vermişti. Aynı orkestra İstanbul halkına da her hafta klasik Batı müziği konseri dinletiyordu.

Demek ki, bizim müzikte Batı'ya açılmamızın Cumhuriyet'le bir alakası yok. O kadar yok ki, klasik Batı müziğiyle ilişkimizin Cumhuriyet döneminde tenzil-i rütbe ettiğini dahi söyleyebiliriz. Zira Abdülmecid döneminde bazı ünlü bestecilerin eserlerinin galası dahi İstanbul'da yapılırdı. Cumhuriyet döneminde yeni bestelerin ancak epeyce bayatladıktan sonra ve ikinci, üçüncü sınıf sanatkârlar eliyle geldiğini söylememe gerek yok herhalde.

Velhasıl, 1922'ye geldiğimizde Vahdettin'in Muzika-yı Hümayun'unun başında, sonradan İstiklal Marşımızın bestecisi olacak Osman Zeki Üngör vardır. Üngör'ün de katıldığı beste yarışmasında Ali Rifat (Çağatay) Bey'in bestesi resmi marş olarak kabul edilir. Ancak Osman Zeki Bey'in Ankara'ya davet edilmesiyle şans kapıları açılacaktır.

1925'te Darü'l-Elhan alafranga ve alaturka talebe ve muallimleri bir arada.

Gazi Mustafa Kemal, nasıl Osmanlı ordusunun seçkin paşalarını İstanbul'dan birer birer yanına çekmişse, bir hâkimiyet sembolü olarak Osmanlı saray bandosunu da artık Ankara'da görmek istemektedir.

Osman Zeki Bey önce gizli bir görüşme yapar Ankara'da. Sultan'ın bu teması duymasından "hayli korkmakta"dır.[1] Dile kolay! 150 kişilik koca orkestrayı alet edevatıyla, üstelik işgal altındaki bir şehirden kaçırmak hiç kolay bir iş değildir.

Osman Zeki Bey önce 5 kişilik bir piyanist heyetini yollar Ankara'ya, sonra da kendisi gider. Ardından telgrafla yeni başkente çağırır arkadaşlarını. Kaçırma planı hazırdır: Gizlice Haydarpaşa'daki istasyona taşınan levazımat tam 4 vagonu doldurmaktadır. Orkestranın Ankara'daki ilk durakları, istasyonun ambarı olur. Ve hemen kolları sıvayarak, yeni başkentin bağrında ilk senfonik konseri verirler. Tarih 11 Mart 1924'dür. Yer, Milli Sinema'dır. Ve burada Gazi Mustafa Kemal bir jest yaparak İstiklal Marşı'nın Osman Zeki Bey'in bestesiyle çalınmasını ister.

İşte 82 yıldır çalınan İstiklal Marşı, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayındaki müzik okulunda tahsil görmüş (hatta Üngör, yeteneğini keşfeden kişinin Sultan Abdülhamid olduğunu söyler[2]), Vahdettin'in orkestra şefliğini yapmış, son Halife Abdülmecid'in orkestrasını yönetmiş bir müzisyenin eseridir. Ve onun gayretiyle yine saray orkestrası, yani Muzika-yı Hümayun, Ankara'da bereketli bir doğum yapmış ve gövdesinden, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın yanısıra, Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası ve Cumhurbaşkanlığı Fasıl Heyeti vücuda gelmiştir. Saray orkestrası bir batında üç çocuk doğurmuştur anlayacağınız!

Böylece Osmanlı sarayında asırlardır varlığını sürdüren bu köklü müzik okulu, Cumhuriyet müziğini mezun vermiştir.

Türkmenistanlı Parahat'ın sorusunu bu bilgilerden sonra bir daha düşünün isterseniz: Kopan bir şey görüyor musunuz?

1 Gönül Paçacı, "Cumhuriyet'in sesli serüveni", *Cumhuriyet'in Sesleri*, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yayınları, s. 14.

2 Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, cilt II (2. Kısım), İstanbul 1976, MEB Kitapları, s. 362.

IV
KÜLLER ALTINDA YAKIN TARİH

Her çağ erkenden solmaya başlar ve herhangi bir işaretin belirleyeceğinden daha uzun sürer.

JOHN LUKACS
Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu,
Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 1995,
Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, s. 342.

İzmir'i kim yaktı?

> Türklerin bir yangının patlak vermesine karşı düzenli uyarılar noktasında ağır bir şekilde ve suçlanacak derecede ihmalkâr davrandıklarını herkes biliyor, fakat ne Türk askerlerinin, ne de Türk sivillerin şehri kasten yaktıkları veya onu tahrip etmek istedikleri yönünde hiçbir kanıta rastlamadım.
>
> MARK O. PRENTISS, Amerikalı diplomat

Bu yazıyı İzmir, Çeşme'den yazıyorum. Hani şu 1770 yılında Rus filosunun donanmamızı imha ettiği körfezden esen imbat ciğerlerime doluyor, uzatmaları oynayan tatilime kavisler çizdiriyor. Neden buradayım? Yani takvim yapraklarına göre 15 Eylül'de fakiri buraya çeken şey neydi? Ben de bilmiyorum tam olarak. Rus Çarlığı için Akdeniz'e girişin sembolü olan Petersburg'daki Çeşme anıtı çevresinde geçen keşifli günlerime bir nazire mi?

Bildiğim bir şey varsa, bu günün ve bu yerin beni çağırdığı. Önümdeki not, olan biteni açıklıyor: Son Yunan askeri Çeşme'den ayrıldığı sırada takvimler 16 Eylül'ü gösteriyordu. 1922 yılının 16 Eylül'ü hangi güne denk geliyormuş diye bakıyorum, elimdeki ajanda Cumartesi diyor. 2006 yılının 16 Eylül'ü de Cumartesi değil mi?

Çeşme kumlarına peş peşe vuran köpüklü dalgalar beni alıp ta 84 yıl öncesine götürüyor. Uzun zamandır yazmayı planladığım İzmir yangını yazısı, bu son Yunan askerinin çekildiği kıyılara ve tam da onların çekildiği güne nasipmiş demek. Tarihle bu kadar iç içe yaşayınca sürprizlere de hazırlıklı olmak gerekiyor anlaşılan.

İzmir yangını meselesi bundan 12 yıl önce (1994) Washington'a kadar uzanmış, Temsilciler Meclisi'nde Rum yanlısı 3 üye, "İzmir soykırımı"nı imzaya açmışlardı. Fark etmişsinizdir muhakkak, geçenlerde AB'den gelen "Pontus şartı" aynı noktaya göz kırpıyordu. Amaç, İzmir yangını üzerinden, Etyen Mahçupyan'ın deyişiyle Türkiye'nin "burnuna yeni bir halka" geçirmek[1]. Ancak ben Mahçupyan'ın bu yazısının biraz aceleye getirilmiş olduğunu söyleyeceğim. Çünkü bu halkayı burnumuza takacak kadar yetenekli olmadığımızı(!) düşünüyorum. Malum, halka, ayıların burnuna sahipleri tarafından takılır, kendileri tarafından değil!

İzmir'i Türkler yakmıştı!

Şöyle diyor yazısının son paragrafında Mahçupyan:

> Türkiye bugün bile hâlâ tarihi tarihçilere bırakma cesaretine sahip değil. Sadece Ermeni meselesinde değil, bütün yakın tarih açısından devletin koyduğu resmi anlayışı kıskançlıkla koruyan bir anlayışımız var. Nihayet samimiyetin bizzat tarihsel olgular karşısında da gösterilmesi lazım...

Buraya kadar anlaşamayacağımız bir durum yok. Ancak paragrafın bundan sonrası, aniden ve ciddi bir şekilde irtifa kaybediyor. Mahçupyan'ın İzmir yangınıyla ilgili iddiaları ise şunlar:

> Örneğin İzmir'i yakanların Yunanlılar olmadığını, yangının onlar gittikten 4 gün sonra başladığını ve nedense sadece Rum ve Ermeni mahallelerini yaktığını söylemek

"Bir zamanların güzel sokaklarını oluşturan şu boş "kabuk" halindeki yapı iskeleti, gelip geçenler için büyük bir tehlike yarattığından mutlaka [havaya] uçurulmaları gerekiyor." (Grace Ellison)

gerekiyor. Çünkü bunları bütün dünya biliyor ve herkesin bildiğini inkar ederken, başkalarından 'doğru' davranış beklemenin hiçbir inandırıcılığı olmuyor. O zaman da kendi elimizle kendi burnumuza malum halkayı takıyor, ipini de herkesin kullanımı için ortalığa sunmuş oluyoruz.

Şimdi Mahçupyan'ın iddialarını teker teker çözmeye çalışalım.

1. İzmir'i yakanlar Yunanlılar değil, Türklerdir. Çünkü yangın, Yunanlıların gidişinden 4 gün sonra başlamıştır.
2. Nedense sadece Rum ve Ermeni mahalleleri yanmıştır, bu da yangını Türklerin çıkardığını kanıtlar.
3. Bunları (nasıl oluyorsa) "bütün dünya" biliyor, biz de herkesin bildiği bu apaçık gerçeği inkâr ediyoruz.

4. Böylece de burnumuza halkayı kendi elimizle takıyor ve ipin ucunu da kullanmaları için ortalık yere bırakıyoruz.

Şimdi aynı sırayla ele alalım iddiaları:

1. İzmir'i yakanların Yunanlılar olmadığı, en azından 1980'lerden beri iyi kötü biliniyor. Bunu iddia edenler kimlerse, okul kitaplarından öteye geçememiş kıt bilgisiyle caka satanlardır. Dolayısıyla ciddiye alınmaları gereksizdir.

Türkler mi yakmıştır? Bunu da, bizim inkâr etmemize gerek yok. Gerek zamanın İzmir İtfaiye Müdürü Paul Grescovich'in raporu, gerekse o sırada İzmir'de bulunan Amerikan Yardım Heyetinden Mark O. Prentiss'in Amiral Bristol'e yazdığı rapor bu iddiayı yeterince "inkâr" ediyor zaten. Aksine, İzmir yangını konusunda ilk ve temel kitabı kaleme alan Housepian, aşağıda üzerinde duracağımız sözde bilimsel kitabının metin kısmında Grescovich'in tanıklığını zikretme lutfunda bile bulunmayarak kanıtları nasıl seçici bir şekilde kullandığını göstermiş değil midir (sadece bibliyografyada değiniyor bu önemli belgeye; ancak metinde kullanmamıştır)?

Geriye Mahçupyan'ın zikretmediği üçüncü şık kalıyor: Ermeniler çıkarmış olamazlar mı yangını? Nitekim İtfaiye Müdürü ile Prentiss'in söyledikleri bu yönde kanıtların bulunduğunu gösteriyor. Peki Mahçupyan bu ihtimal konusunda neden sessiz kalıyor dersiniz? Yoksa o çok itham ettiği "milliyetçi" tarih yazımı hastalığına karşı aşılanmayı unutmuş olabilir mi?

2. Zaferinden elde edeceği nimetleri kendi elleriyle yakan muzaffer bir ordu hangi mantığa oturuyor, doğrusu ben çözemedim. Yakmaktansa yağmalamak daha fazla işine gelmez miydi Türklerin? Hem de o zamana kadar sahip olmadıkları bir sürü ilaç, para, mülk vs. gibi kaynaklara daha zahmetsiz bir şekilde ulaşmak var-

ken. Yangın başladıktan sonra rüzgârın imbattan lodosa dönmesidir sadece Hıristiyan mahallelerinin yanmasının sebebi. Bu bilgiyi tanıkların anlattıklarında da bulmak mümkündür.

3. İzmir'i Türklerin yaktığını "Bütün dünya"nın bildiği iddiası, bir tarihçiye veya aydına yakışmaz ve bana göre çok su götürür. Zira Bernard Lewis yangından tek kelime ile olsun bahsetmez, 1931-1934 yıllarında İzmir'de öğretmenlik yapan Donald Webster Ermenileri suçlar, Yunanlı tarihçi Lord Kinross Ermenilerin çeşitli yerlerde yangın çıkarttıklarını kabul eder. Tarihçi Orhan Koloğlu'na göre 19 Eylül tarihli *New York Times* gazetesi bile, Paris'ten aldığı şu habere sayfalarında yer vermeyi gerekli görmüştü: "Fransız kaynakları, Türkleri İzmir'i yakmakla suçlayan bütün haberlerin, Atina üzerinden Londra'ya gelip yayıldığını ortaya koydular."[2]

   Yani 1922'nin propoganda savaşının atmosferinden çıkmakta hepimiz için fayda var. Herkesçe kabul edilmiş tek bir görüş olmadığı biliniyor; hele tarih gibi kırılganlığın arttığı bir alanda "Bütün dünya biliyor" gibi içeriği boş bir tez ne kadar geçerli olabilir ki? Velhasıl, "inkârlar" karşılıklıdır; tıpkı iddialar gibi.

4. Bir kere halkanın bilimsel değil, siyasî, yani güçle ilgili bir mesele olduğunu kabul edelim. Kimse Fransızları, Napolyon'un Mısır'da tam 4 bin Müslüman esiri sırf manevralarında ayak bağı oluyor diye katlettirdiği için suçluyor mu? Bunun için burunlarına halka takmayı düşünüyor mu?

Son Yunan askerinin 84 yıl önce ayrılmasına saatler kala Çeşme'den yazılan bu yazı burada bitmiyor tabiatıyla. Söylenecek daha epeyce şey var.

1924 Londra'sında İzmir yangını yargılanır

1924 Aralık'ıdır ve Londra, Yüksek Adalet Mahkemesi'nde ilginç bir davaya tanıklık etmektedir. Davayı açan

taraf, Amerikan Tütün Şirketi'ydi, davalı sandalyesinde ise Guardian Sigorta Şirketi oturuyordu. Tütün Şirketi, 1922 Eylül'ündeki İzmir yangınındaki zararının tazminini istiyordu. Sigorta ise yangının savaş halinin bir sonucu olduğunu belirterek ödeme yapmaktan kaçınıyordu. Tazmini istenen meblağ 600 bin doları buluyordu ya, emsal teşkil edeceği için sigorta şirketinden çıkacak toplam miktar 100 milyon dolara ulaşacaktı.

Meblağ külliyetli olunca mahkeme süreci de ilginç şahitlikler ve iddialara sahne olacak, böylece İzmir yangınının ilk hukukî hesaplaşması Londra'da yapılacaktı.

Taraflar çeşitli milletlerden şahitleri çağırır mahkemeye. Chester Griswold adlı bir Amerikalı görevli, Türklerin şehrin etrafını kordon altına almasının, halkı eşkıyadan korumayı amaçladığını, İzmir'de yangından önce de, sonra da tek bir şiddet olayına şahit olmadığını aktarır. Rene Guichet adlı Fransız demiryolu mühendisi şenlik amaçlı birkaç havai fişekten başka ateş görmediğini söyler. Tütün Şirketi Müdürü Mr. Archbell'in iş ortağı da dahil her milletten şahidin ağız birliği etmişcesine tek bir ateş gördükleri ve rüzgârın etkisiyle bunun kazara yayıldığı ifadesini vermeleri karşısında aklı karışan hakim Justice Rowlatt "Hayatımda karşılaştığım en muğlak davalardan biri bu", diyerek isyan etmiştir.

Durum gerçekten de kafa karıştırıcıdır. Bir tarafta ayyuka çıkan "Türk mezalimi" iddiaları, öbür tarafta çelişkili beyanlar: Yunanlıların da, Ermenilerin de, Türklerin de çıkardığı söylenmektedir yangını. Peki hangisi doğrudur? Daha önemlisi, davada hangisine göre hüküm verilecektir?

Nihayet 19 Aralık'da hakimin kararını sigorta şirketi lehine açıkladığı görülür. Tütün Şirketi tek kuruş tazminat alamamıştır, çünkü yangında kastî bir eylem tespit edilememiş, savaş halinin yaşandığı sırada çıkan bir yangının kesin olarak kimin tarafından ve hangi maksatla çıkarıldığının tespit edilemeyeceği karara bağlanmıştır.

Davanın seyrini neden bu kadar ayrıntılı aktardığımı anlamış olmalısınız. 1924 gibi canlı şahitlerin henüz yaşadığı bir yılda ve İngiltere gibi, Türkiye'deki işgalini henüz noktalamış bir emperyalist gücün ülkesinde bile yeterince kanıt bulunamadığı için beraat edilmişse, bugün aydınlarımızdan, İzmir yangınıyla ilgili olarak en azından İngiliz hakim kadar tarafları dinleyerek hüküm vermelerini istemek hakkımız olmalıdır.[3]

İzmir yangını denilince Batı'da ilk akla gelen yazar olan Housepian, kitabında o kadar çok kişi, kurum ve devleti bu olayda tarafgir davranıp(!) Türkleri mahkûm etmedikleri için suçlamaktadır ki, tavrının bir akademisyene mi yoksa bir petrol şirketi avukatına mı ait olduğu karıştırılmaktadır. ABD'ye kızmakta, çünkü Yunanlıları Türkiye'deki çıkarları için satmıştır. İngiltere'ye yüklenmekte, çünkü Musul petrollerine ağzının suyu aktığı için Türklerle bir problem çıkmamasına özen göstermiştir. Fransa zaten Yunanlıları arkadan hançerlemiştir. İtalya'yı hiç saymayın, zira Türk taraftarıdır. Tabii Türkleri tanıyınca önyargılarını aşmayı başaran ünlü tarihçi Arnold Toynbee de bu kızgınlıktan nasibini almakta gecikmez.

Gerçekten de Toynbee, 1921'de Manchester Guardian gazetesinin muhabiri olarak Anadolu'ya gelmezden evvel "Türk düşmanı" Başbakan Gladstone'un, Türklerin yeryüzünden temizlenmesi gereken "rezil" bir millet olduğu tezini savunan biriydi. Ne var ki, ülkemize gelip de işgal altındaki Türklerin sesine kulak kabartınca tarihçimizde şafak atar. Nitekim Türkçeye *Hatıralar: Tanıdıklarım* adıyla çevrilen kitabında,[4] "İnsan bir şeylerin doğrusunu anlamak isterse sessiz kalan tarafın bakış açısını da göz önünde tutmalı", diye yazacaktır haklı olarak.

Toynbee Yunan işgalindeki Yalova'ya bir Kızılay heyeti eşliğinde gider ve gördükleri karşısında zihni alt üst olur. Manzara beklediğinin tam tersidir: Rumlar ve Ermeniler Türkleri katletmektedir. Gazetesine asıl Türklerin

mazlum olduğunu ve öldürüldüğünü yazdıkça tepkiler yükselir. Artık Yunanlıların gözünde o bir haindir. Gazetenin yayın yönetmeni Scott, "Yunan ordusunun Türk toplumuna karşı işlediği canavarlıkları" anlattığı telgrafları yayınlamakla dürüstlüğünü ve cesaretini ortaya koyar ve Toynbee sayesinde İngiliz ve Amerikan kamuoyu Türklerin sesini kısık da olsa duyar. O tarihten itibaren Türk insanını İngiliz kamuoyuna anlatmak için elinden geleni yaptığını söyler tarihçimiz.

İzmir'i Ermeniler mi yaktı?

Toynbee'nin dönüşümü şu bakımdan önemlidir: Bir olay hakkında hüküm verirken, tarafların seslerine eşit olarak kulak vermeye mecburuz. Yalnızca Yunan ve Ermeni iddialarını dikkate alarak, "Bunu zaten bütün dünya biliyor" deyip işin için sıyrılmak, kolaycılık olur. Aksi halde, *Encyclopaedia Britannica*'nın 1970 baskısında İzmir yangınıyla ilgili olarak "Yunanlıların kaçarken verdikleri savaş ziyanı (*war damage*)" ifadesinin kullanılmasını ya da Yunanlıların Türklere yaptıkları zulmü vurgulamasını nereye koyacağız? Ya da Fransızların ünlü dergisi *L'Illustration*'un muhabiri G. Ercole'ün 13 Eylül 1922'de yazdıklarını:

> Fakat işte Ermeni mahallesinde iki yeni ve çok mühim duman yığını gözüktü. Vaziyet ciddileşiyor, çünkü rüzgâr hızını artırıyor ve alevleri Avrupalıların oturduğu Frenk mahallesine doğru itiyor. Orada da birkaç alev ışığı gözükmeye başladı. Alevler çatırdıyor ve fişekler patlıyor. Türk işgali altında kalmaktansa ölmeyi tercih eden Ermeniler, evlerini ateşlemişler ve Türk askerleriyle mücadeleye girişmişlerdi. Müthiş gürültülerle cephane depoları patlıyor.[5]

Fransız muhabirin sözünü ettiği patlama sesleri, İzmir İtfaiye Müdürü Paul Grescovich'in raporunda[6] sözünü ettiği, Ermeni çetelerin çıkardığı yangından gelmektedir.

Velhasıl yangın, çeteler ellerindeki silah ve mühimmatı Milli Kuvvetler baskın yapmadan imha etmeye çalışırken çıkmıştır.

Kısacası, Ermeniler çıkarmıştır yangını, ancak Londra'daki hakimin de kararında belirttiği gibi bu kasıtlı çıkarılmış bir yangın değildir. Zaten İzmir'deki Amerikan Başkonsolosu Maynard Barnes da şehirdeki Amerikalıların çoğunun yangını Ermenilerin çıkardıklarına inandıklarını söylemiyor muydu?[7]

Keza Pelin Böke'nin yakınlarda çıkan bir araştırması, İzmir'deki yangını yaşamış Levantenlerin şehri Ermenilerin yaktığı konusunda birleştiklerini aktarmaktadır. Mesela 1914 doğumlu Ferdinando Stano, şunları söylemiştir araştırmacıya:

> O gece yangın başladı Gazi Bulvarı'nda. Evde çoluk çocuk, annem, babam, amcalar hepsi vardı. Bir battaniye aldık, nerde yatacağız belli değil. İzmir'den Turan'a gitmek..!!?? Vesait yok, araba çalışmaz, hiçbir şey. Ermeniler birinciydi yangını çıkaran. Yunanlılar çarpışıyordu ara sırada. Türkler Eşrefpaşa'da, yukarıdaydılar.. Ermeniler Yunanlılarla birlik çarpışıyordu o zaman. Eee gördüler, Türkler başladılar inmeye Eşrefpaşa'dan İzmir'e doğru, yangına verdiler İzmir'i.[8]

Pelin Böke, görüştüğü bütün Levantenlerin yangını Ermenilerin çıkardığı kanaatinde olduğunu ekliyor sözlerine. Madam Cochini olsun, Claire Copri olsun hemfikirler...

Ancak biz işi burada bırakmayalım ve Etyen Mahçupyan'ın o sığ dedikodu üslubunun ("bütün dünya biliyor" demenin başka bir izahı olabilir mi?) dışına çıkmaya çalışalım. Bakalım, "bütün dünya" bu yangını Türklerin çıkardığına inanıyor muymuş sahiden de?

Bu konuda bir Ermeni yazarın, Pars Tuğlacı'nın *Çağdaş Türkiye* adlı 3 ciltlik eserine bakmaya ne dersiniz? Tuğlacı ilk ciltte önce şehri Yunanlıların yakmadığının

söylenemeyeceğini, sonra da J. Schicklin adlı İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi'nin Fransız müdürünün ağzından Ermeni çetelerinin bulundukları mahalleyi nasıl bir "kale" haline dönüştürdüklerini ve bu kaleden şehre giren Türk askerine karşı nasıl silah ve bomba yağdırdıklarını aktarmaktadır.

Tuğlacı'dan, namı edebiyat tarihimize geçmiş olan Bezmi Nüzhet Kaygusuz'un *Bir Roman Gibi* (1955) adlı hatıra kitabında yazdığına göre, annesinin Ermeni mahallesinde babadan kalma bir evi olduğunu ve yangında onun da yandığını öğreniyoruz. Demek ki, yanan Ermeni mahallesinde yalnız Ermeniler oturmuyormuş; sair Osmanlı mahallelerinde olduğu gibi karma bir komşuluk düzeni varmış. Ayrıca Tuğlacı, yangını Ermenilerin çıkardığını iddia eden İtfaiye Müdürü Grescovich'in raporunu da olduğu gibi yayınlamıştır.[9]

Bitti mi? Hiç biter mi? Bakın başka neler var heybemizde:

Acaba o ne söylediğini çok özlediğimiz yabancı basın neler yazmıştır İzmir yangını hakkında? Bunu tarihçi Orhan Koloğlu'nun makalesinden[10] takip edelim.

Dış basının nasıl zigzaklar çizdiğini pek güzel ortaya koyan Koloğlu, Fransız gazetesi *Figaro*'nun 1919'da Türkleri "barbar" gösterirken, 1922 Eylül'ünde Türk yanlısı bir konuma geçtiğini belgeliyor. Ancak bu da kesin değil. 18 Ekim'de şehri Türklerin yaktığını yazan da aynı gazetedir. *New York Times* Türklerin İzmir'i intikam için yaktıklarını yazar. Fransız *Temps* Yunanlıların yaktığı kanaatindedir. İtalyan basını ise başından itibaren Türkleri desteklemiştir. Nitekim *Corriera Della Serra*, Türk askerinin şehirdeki disiplinini övmektedir. İngiliz *Times* muhabiri İstanbul'dan geçtiği haberde şehri Yunanlıların yaktığını yazar. Fransız *Le Matin* gazetesi ise şehri Ermenilerin yaktığına inanır (23 Eylül 1922).

Bu haber çorbasından ne çıkar dersiniz? İzmir'i her üç tarafın da yaktığı veya kimsenin yakmadığı mı? Bence bir tek şey çıkıyor: "Bütün dünyanın" aynı şeyi bilip düşünmediği...

Mahçupyan'ın bir tv programında tarafsız tarihçi olarak kabul ettiği Erik Jan Zürcher *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*'nde yangını kimin çıkardığı konusunda sessiz kalmayı yeğlerken[11], Batı Anadolu'daki hasarları savaş haline ve Yunan ordusunun "kasıtlı tahribatı"na bağlamaktadır. Justin McCarthy de bu konuda aynı düşünmekte ve Türklerin yaktığı iddiasını gülünç bulmaktadır:

> Acaba Türklerin Kurtuluş Savaşı tarihinde böyle akıl dışı bir olayın benzeri var mıydı? Mustafa Kemal buraya işgal süresince Rumlar yerleşti diye yeni ele geçirilen bu en verimli Anadolu şehrinin bu şekilde yok edilmesine izin verecek bir insan mıydı?[12]

Bir başka kanıt: 1939'da Türkiye üzerine bir kitap kaleme alan Donald Everett Webster, yangını kimin çıkardığı hususunda çeşitli rivayetler bulunduğunu söyler ama tarafsız gözlemcilerin kanaatinin, işgal süresince yanlış ata oynayan Ermeni terör örgütlerinin işi olduğunu aktarır.[13] Yunanlı tarihçi Lord Kinross'un, eleştirel düşüncelerini gizlemeyen *Atatürk* adlı kitabında da benzer görüşler ileri sürülmektedir. Hatta Kinross, ilk yazımızda değindiğimiz "rüzgâr" faktörünü bile zikretmeyi ihmal etmez.[14]

Son olarak Amerikalı mühendis Mark O. Prentiss'in olayların içinden yazılmış birinci el kaynak değerindeki raporuna göz atalım.

Prentiss, Amerika'da herkes İzmir'i Türklerin yaktığını zannediyor ama ben böyle bir bulguya rastlamadım diyor. Bunun yerine, Türkler gelirse şehri yakacaklarına yemin etmiş bir genç Ermeni örgütünün bulunduğunu ve bu yangının onların planı olduğunu söylüyor. Aynı şekilde Paul Grescovich'in şahitliğine ve samimiyetine tamamen güvendiğini ifade eden Prentiss, itfaiyenin yetersiz

kaldığı yangının "Türk askerleri tarafından söndürüldüğünü" belirtiyor.

Rüzgârın yön değiştirmesi ve şiddetlenmesi olayına dikkat çeken asıl kaynağımız da onun raporu. Bazı kaynaklarda belirtilen Türk askerlerinin Amerikan konsolosluğu civarına benzin döktükleri rivayetini de reddeden Prentiss, kendisinin hiç böyle bir olaya şahit olmadığını söyledikten sonra şöyle noktalıyor raporunu:

> Dürüst tarihçinin dikkatine değer bir olgu şudur ki, yangının başlamasından itibaren veya müteakip haftalarda İzmir'deki pek az insan Türklerin yangından sorumlu olduğuna inanıyordu. Türklerin bir yangının patlak vermesine karşı düzenli uyarılar noktasında ağır bir şekilde ve suçlanacak derecede ihmalkâr davrandıklarını herkes biliyor, fakat ne Türk askerlerinin, ne de Türk sivillerin şehri kasten yakukları veya onu tahrip etmek istedikleri yönünde hiçbir kanıta rastlamadım. Bütün kanıtlar başka bir yönde toplanıyor.[15]

Böylece İzmir Yangını'nı Türklerin çıkarmadığı, Yunanlıların da zannettiğimiz gibi şehri yakarak kaçmadıkları anlaşılmış olmalıdır. Ermenilerin yakma ihtimali daha kuvvetli gibi görünüyor. Fakat onların yangını çıkarma sebeplerinin de kasti olduğunu sanmıyorum. Çeteler, ellerindeki suç delillerini yok edelim derken mahallelerini ateşe vermiş oldular ve sürekli yön değiştiren rüzgârın tesiriyle İzmir'in Hıristiyan mahalleleriyle sahildeki Frenk mahallesi yanmış oldu (Punta hariç).

İzmir yangını, tarihin demokratikleşmesi için bir fırsattır

Etyen Mahçupyan'ın 29 Eylül 2006 tarihli *Zaman*'da çıkan, yukarıdaki tezlerimize yönelik zehir zemberek cevabında bize belge ve bilgi sunacağına bol bol zihin egzersizi yaptırıyor. Eksik olmasın. Lakin tarihî bir meseleyi ele alırken kaynaklara şöyle göz ucuyla bakıvermek ve

sorgulamadan "basit mantık" yürüterek hükme varmak, sağlıklı bir tarih tartışması usulü olmasa gerek.

"Tarihçi" olduğumu hiçbir zaman iddia etmedim. Ben derdi olan bir insanım. Bu ülkenin bir aydını olarak kendisine karşı sorumluluk duyduğum değerler var. Ancak bu değerler elbette hakkaniyetten vazgeçmemi gerektirmez. Derdim nedir peki? Eskilerin o hoş deyişiyle "ihkâk-ı hak", yani meseleyi hak gözüyle görmek. Önyargılarımdan tümüyle arınabileceğimi sanmıyorum, zaten bu mümkün de değil. Ancak bilgi, anlayış ve kendimi karşındakinin yerine koyarak düşünme çabasıdır ki, önyargı duvarlarımı inceltebilir, tarihi bir kavga alanı olmaktan çıkarıp bir diyalog platformuna dönüştürebilir.

Ancak Mahçupyan'ın yolundan gidersek daha çok kavgalar ederiz. Muhatabımın alaycı bir üslupla yazılmış ilk cümlesi, yazdıklarımı ciddiye almadığını gösteriyor. Ve güya İzmir'in kurtuluştan 4 gün sonra yandığını hatırlatmasından rahatsız olmuşum.

Sayın Mahçupyan, bu iddiayı ne ilk ortaya atan kişi sizsiniz, ne de son kişi olacaksınız. Yakınlarda Engin Ardıç (*Akşam*, 27 Ekim 2005) ve Emre Aköz (*Sabah*, 3 Mayıs 2006) aynı iddiayı sizden daha ayrıntılı olarak dillendirdiler, merak etmeyin. Benim temel itirazım, bir iki hatırat okuyarak ahkâm kesilmesine.

Mesela Mahçupyan yazısında, "Armağan biraz daha gayret edip örneğin, Falih Rıfkı Atay'a veya dönemin hatıratına bakabilirdi" diye evlere şenlik bir tavsiyede bulunmuş. Bir kere "o dönemin hatıratı" ne demek? Hatırat, zaten hatıraların çoğuludur. Yani "o dönem" mi hatıralarını yazmaktadır? Doğrusu, "o dönemin hatıratları" olacaktır.

Şimdi bu ifadeden kendisinin Falih Rıfkı Atay'a güvendiğini mi çıkartacağız? (Tavsiye ettiğine göre öyle olmalı.) Peki, diyelim ki tavsiyesine uyup *Çankaya* adlı kitabını[16] açtık ve Atay'ın şehri Türklerin yaktığına dair müthiş(!) itirafını okuduk. Öyle ya, onun gibi bir Kemalisten daha güvenilir kimi bulacağız?

İşte ilk bubi tuzağı burada gizli. Zira yazarımızın güvenilir kabul ettiği Falih Rıfkı'nın *Babanız Atatürk* adlı bir başka kitabını[17] açıyor ve aşağıdaki satırları beraberce okuyoruz:

> Bu sırada bir mesele çıkarmak isteyen Ermeni komitecileri şehri tutuşturdular. Sert bir rüzgâr ateşi yaydıkça yaydı. Bu iki gün içinde yabancı ve Hıristiyanların oturdukları semtler ve mahalleler boydan boya yandı.

Buyurun burdan yakın! Peki şimdi neyi ispatlamış oldu güvenilir kaynağımız? İki rivayet varsa ortada, hangisine göre amel edeceğiz? Ve bunun gerekçesini nasıl güvenceleyeceğiz?

Bilgilere göz atıverip hüküm giydirmek bunun için tehlikelidir işte. Şimdi ben de Falih Rıfkı'nın öbür rivayetini esas alırsam ne diyebilirsiniz? Başkasına samimiyet tavsiye edenin aynı samimiyeti kaynaklara karşı da göstermesi gerekmez miydi?

Türk askeri İzmir'de. Başlarında, resimde çok iyi okunmasa da, üzerinde ayetler yazılı sancak-ı şerif dalgalanırken bundan 3 yıl sonra yolları ayrılacak iki arkadaş, Gazi Mustafa Kemal ve Sakallı Nurettin Paşa yan yana duruyor.

Falih Rıfkı ne kadar 'kaynak'tır?

Burada toplu olarak sunduğum İzmir yangını üzerine tartışmalarım, sonunda bir haftalık dergi tarafından fark edildi ve tarafların görüşleri alınarak bir dosya haline getirildi: Bkz. Banu Uzpeder, "İzmir'i kim yaktı, yakarken kim baktı?", *Nokta*, Sayı: 2, 9-15 Kasım 2006, s. 68-72. Etyen Mahçupyan *Nokta*'ya yaptığı açıklamada Falih Rıfkı konusunda verdiği açığı şöyle kapatmayı denemiş:

Kendisinin bir tarihçi olmadığını ancak "tarihçilerin ürettiği malzemeler üzerinden güvenilir bulduğu kaynaklara ulaştığını" söyledikten sonra şunu eklemiş sözlerine: "[Falih Rıfkı'nın] İzmir'i Türklerin yaktığını söylemesinin diğerinden çok büyük önemi var."

Neden peki? Geçerli bir dayanağımızı var mı? Yok. Kendi fikrini destekleyen rivayeti diğerine tercihin mantıken ve tarihen bir geçerliliği bulunmuyor ne yazık ki. Eğer Atay'ın Atatürk'ün yandaşı olduğu için böyle aykırı konuşmasının önemli olduğu söylenmek isteniyorsa, "Atatürk keşke *Nutuk*'u hiç yazmasaydı" diyenin de o olduğunu sakın unutmayalım.

Aynı mantıktan giderek pekala yangından sorumlu tutulan Sakallı Nurettin Paşa'ya duyduğu hınca bağlayabiliriz Atay'ın *Çankaya*'daki açıklamasını. Ne de olsa Nurettin Paşa, TBMM'de şapka kanununa açıktan muhalefet etmişti ve üstelik *Nutuk*'ta bizzat Mustafa Kemal tarafından da kıyasıya eleştirilmişti! Böylece Falih Rıfkı, İzmir'i Türklerin yaktığını söyleyince Sakallı Nurettin Paşa'ya bir darbe daha indirmiş oluyordu. Yani Falih Rıfkı'nın bu açıklaması da, istenirse bir polemik hıncına bağlanabilir ama dikkat edilirse ben buralara hiç girmedim. Sadece şu değil de bu kanıtı seçişimizin gerekçesini iyi tespit etmemiz gerektiğinin altını çizmekle yetindim.

Gelelim şu "basit mantık" yürüterek sorduğu sorulara:

Mahçupyan, Türk ordusunun girer girmez şehre tamamen hakim olduğu varsayımı üzerine bina ediyor bütün iddialarını. Bir kere Türkleri şehre sokmamaya yeminli Ermeni ve Rum örgütlerin birer "kale" haline getirdikleri evlerinden askerlerimize ateş ettiklerini ve yer yer sokak çatışmaları çıktığını belgeleriyle yazdım. (Burada söylememiz gerekir ki, "9 Eylül'de düşmanı denize döktük" söylemi de artık gözden geçirilmelidir. Zira son Yunan askerinin İzmir'den ayrılışı, kurtuluştan tam bir hafta sonraya rastlamaktadır.)

Sonra 9 Eylül günü İzmir'in Hıristiyanlardan tamamen temizlenmiş gibi gösterilmesi de hakikate mugayirdir. Rumlar temizlendiyse mübadele kimlerle yapıldı? diye sormak gerekmez mi? Zaten onbinlerce insanı taşıyacak sayıda gemi mevcut değildi o sırada. Üstelik gemiler askerleri almak için gelmişlerdi, siviller için değil.[18]

Mahçupyan, hadi diyelim ki diyor, birkaç Ermeni komitacı kalmıştı şehirde (bunu da kabul etmiyordu ya, neyse), peki Türk mahallesi dururken niçin kendi mahallelerini yaktılar? Ermeni çetelerinin kendi "cephaneliklerini patlatma" yerine o cephaneyi sivil Türklere yöneltmesi beklenmez miydi?

Cevabı gayet basit aslında: Cephanelerini imha ediyorlardı, çünkü ellerinde yakalanması kendileri için kötü olurdu. Ancak Türk askerlerine olduğu kadar yangını söndürmeye giden itfaiye erlerine de evlerden ateş edildiğini, bazı itfaiyecilerin yaralandığını ve su hortumlarının mermilerle delik deşik edildiğini başka kaynaklar yanında İtfaiye Müdürü Paul Grescovich'in raporundan biliyoruz.

Şu "sayın itfaiye yetkilileri"nin yangını seyrettiklerini de nereden çıkartıyorsunuz Allah aşkına? ABD diplomatı, Yakındoğu Yardım Heyeti'nden Mark O. Prentiss, İtfaiye Müdürü'nün günlerdir uyumadığını ve sürekli yenileri çı-

kan yangınlarla mücadele etmekten bitap düştüğünü yazmamış mıydı raporuna?

Yine bir iddia: "Acaba Mustafa Kemal niçin, "bırakın yansın" dedi?" Kim dedi, ne zaman dedi, belli değil. Bir iddiayı ortaya atarken kaynağının da söylenmesi gerekmez miydi?

Ben söyleyeyim: Bu rivayet Salih Bozok'un hatıralarına dayanıyor. Oradaki rivayetin aslı şu: Mustafa Kemal İzmir'e girdikten sonra Latife Hanım'ın ailesinin köşkünde kalırken yangını görüyor ve ona, yanan emlakin içinde kendilerine ait mülk olup olmadığını soruyor. Latife Hanım'ın cevabı şudur: "Paşam, isterse hepsi yansın. Yeter ki siz sağolun. Bu mesut günleri gören insanlar için malın ne kıymeti olur? Memleket kurtuldu ya!" Mustafa Kemal bu söze şöyle mukabele eder: *"Evet! Yansın ve yıkılsın, hepsinin telafisi mümkündür."*

Şimdi bu konuşmadan şehri Türklerin yaktığı mı çıkıyor? Hiç sanmıyorum. Buradan böyle bir sonuca ulaşamayız. Olsa olsa yangın karşısında içine düşülen çaresizlik ve ülke kurtulduktan sonra bunun telafisinin mümkün olacağına dair bir beyandır bu.

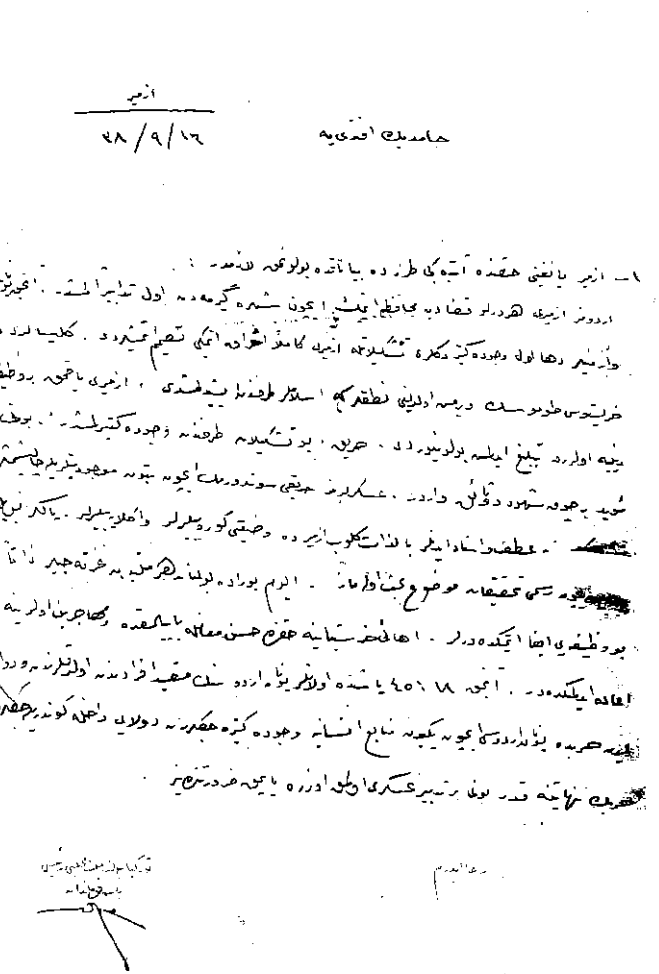
Ancak ben size böyle dolambaçlı değil, birinci elden bir belge sunabilirim. Bu, Mustafa Kemal'in 28 Eylül 1922 tarihli şimdiye kadar yayınlanmamış bir mektubu. Buyurun; Hilal-i Ahmer'in 2. başkanı olup Mustafa Kemal'in İstanbul'daki operatörü olan Hâmid Bey'e yazdığı mektubu zahmet edip okuyun ve öğrenin gerçek düşüncelerini.

Mustafa Kemal'in ilk defa yayınlanan bir mektubu

İzmir, 28 Eylül 1922
Hâmid Beyefendiye,

İzmir yangını hakkında âtideki [aşağıdaki] tarzda beyânatta bulunmak lâzımdır. Ordumuz İzmir'i her türlü kazadan muhafaza etmek için şehre girmeden evvel tedâbir [tedbirler] almıştır. Ancak Yunanlılar ve Ermeniler daha evvel vücuda getirdikleri teşkilatla İzmir'i kâmilen ihrâk etmeyi tasmîm etmişlerdi [kararlaştırmışlardı]. Kiliselerde Hrisostomos'un vermiş olduğu nutuklar -ki İslamlar tarafından işitilmişti- İzmir'i yakmak bir vazife-i diniye olarak tebliğ edilmiş bulunuyordu. Harik [yangın] bu teşkilat tarafından vücuda getirilmiştir. Bunu müeyyed [destekleyen] birçok şuhud [şahitler] ve vesaik [belgeler] vardır. Askerlerimiz hariki söndürmek için bütün mevcudiyetleriyle çalışmışlardır. Hariki askerlerimize atf ve isnad edenler bizzat gelip İzmir'de vaziyeti görebilirler ve anlayabilirler. Yalnız böyle bir iş için resmî tahkikat [araştırma] mevzubahs olamaz. Elyevm [bugün] burada bulunan her milliyetten gazeteciler zaten bu vazifeyi ifa etmektedirler. Ahâli-i Hıristiyaniyye hakkında hüsn ü muamele yapılmakta ve muhacirîn [göçmenler] evlerine iade edilmektedir. Ancak 18-45 yaşında olanlar Yunan ordusunun mukayyed efradından [yedek askerlerinden] olduklarından ve devam eden harbde Yunan ordusu için yeniden menâbi-i insâniye [insan kaynağı] vücuda getireceklerinden dolayı dâhile [iç bölgelere] gönderilecekledir. Harbin nihayetine kadar bunu bir tedbir-i askerî [askerî tedbir] olmak üzere yapmak zaruretindeyiz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

Yanda Latin harflerine çevrilmiş olarak sunduğumuz mektubun orijinali. (Koleksiyonunda bulunan bu mektubu yayınlamamıza izin verdiği için sayın Necmettin Özçelik beyefendiye teşekkür ederim.)

"Türkler İzmir'i yağmalamak varken neden yaksınlar?" diye sormuştum. Cevap şu: "İnsanların evlerini terk edişinden sonraki dört gün yağmalama için yeterliydi." Benim de basit mantıklar yürütmeme müsaade var mı? Yakmak için ne aceleleri vardı? Doyuncaya kadar yağmalamak daha çok işlerine gelmez miydi? Aylar sonra yakmalarına ne engel vardı? vs.

Bu arada belden aşağı vurmayı da ihmal etmiyor yazarımız: "Evlerin yakılmasının mantığı tamamen farklıdır ve bunu bilmeyen birinin tarihçi olarak ortaya çıkması gariptir." Gördüğünüz gibi cehaletle suçlanıyorum. Peki o zaman şehirde sükunet sağlandıktan sonra neden evlerinize dönün çağrısı yapıldı? Diri diri yakmak için mi? Üstelik de Pelin Böke'nin daha önce zikrettiğimiz çalışmasından, yağmanın Türk askerinin şehre girmesinden önce başladığını ve yağmalayanların siviller olduğunu öğreniyoruz. Çingenelerin ve Hıristiyanların bile yağmaya katıldıklarını biliyoruz. O zaman?

Mahçupyan sözlerle oynamaya bayılıyor olmalı. İzmir'i Türklerin yaktığı iddialarının tarihî değil, siyasî, yani güçle ilgili bir mesele olduğunu söylüyorum ya, o şunu söylediğim sonucuna varıyor: Güçlü olursak bilimsel alanda da istediğimiz çarpıtmalara gidebiliriz! Sözü koz anlamak diye buna derler. Ben İzmir'i Türkler yaktı diyenlerin güçlerinden bahsediyorum. Maalesef güçlü olanın sesi hakim oluyor ortalığa, haklı olanın değil.

Tarihe bilimsel ve demokratik bir yöntemle bakacaksak, farklı görüşlerin dile gelmesinden rahatsızlık duymamamız gerekir. Bilimsel olmayan tavır, hep haklı çıkma tutkusunda ele verir kendisini. Tabii ki tartışacağız ama yaftalamadan. Demokrasiyi savunduğunu söyleyip farklı bir görüşe hemen misyonerlik yaftası yapıştırmak, tartışma kapısını kapatmak ne kadar demokratik bir tutumdur, siz karar verin.

Lynn Hunt'ın deyişiyle söylersek, tarih, anlatılmış olan hikâyeler ile anlatılacak hikâyeler arasındaki bitmek bilmez bir gerilim alanıdır ve doğrusu fakiri tarihle birlikte düşünmeye cezbeden şey de bu bitmemişliğidir. İzmir yangınıyla ilgili yeni görüşlere açık olmak hem tarihin, hem de toplumun demokratikleşmesi için zorunludur. Tabii birbirimizi dinlemek şartıyla.[19]

Sonuç olarak suçlayarak bir yere varamayız. Anlamak durumundayız. Velhasıl İzmir Yangını 80 küsur yıldır "sesi çıkmayan" bir milletin üzerine yıkılmak istenen suçlardan birisi olarak tarihçilerin masasında, onların ilgilerini beklemektedir sabırla.

1 Etyen Mahçupyan, "Burnumuzdaki halka", *Zaman*, 11 Haziran 2006. Bu yazıdan bir ay kadar önce Emre Aköz de İzmir'i Türklerin yaktığını iddia eden bir yazı yazmıştı: Bkz. "İzmir'i kim yaktı?", *Sabah*, 3 Mayıs 2006.

2 Orhan Koloğlu, "Batı basınındaki haber ve yorumlarla İzmir Yangını'nın ardındaki gerçek", *Popüler Tarih*, Eylül 2003.

3 Taraflı davranmamak için bu davanın öyküsünü, İzmir yangınını Türklerin çıkardığını savunan, Marjorie Housepian'ın *Smyrna 1922: The Destruction of a City* (Londra 1972, Faber&Faber, s. 230 vd.) adlı kitabından aldım; yani 'aleyhimizdeki' bir kitaptan. ABD'deki Columbia Üniversitesi'nde bulunan Barnard College'da öğretim üyesi olan Bayan Housepian evlendikten sonra Dobkin soyadını almıştır.

4 Arnold Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, Çeviren: Deniz Öktem, İstanbul 2005, Klasik Yayınları, s. 286.

5 Ercan Erksan, "İzmiri nasıl yaktılar, nasıl kaçtılar?...", *Yeni Tarih Dünyası*, Sayı: 3, 15 Ekim 1953, s. 118-122.

6 Paul Grescovich'in raporunun tam metni için bkz. Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezalimi: Türkün Siyah Kitabı*, 14. baskı, İstanbul 1992, Sebil Yayınları, s. 178-181.

7 Kongre Kütüphanesi'ndeki yazışmalardan aktaran: Heath W. Lowry, "Turkish history: Or whose sources will it be based? A case study on the burning of İzmir", *Osmanlı Araştırmaları*, No: IX'dan ayrı baskı, İstanbul, 1989 s. 16.

8 Pelin Böke, "İzmir "felaketi"ne dair...", Hazırlayanlar: Arus Yumul ve Fahri Dikkaya, *Avrupalı mı Levanten mi?*, İstanbul 2006, Bağlam Yayınları, s. 148.

9 Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, cilt: 1, İstanbul 1987, Cem Yayınevi, s. 649-651.

10 Orhan Koloğlu, "1922 İzmir yangını üzerine", *Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu*, 1995, s. 149-152.

11 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 11. baskı, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, s. 240.

12 Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, London: 2001, Arnold, s. 145-146.

13 Donald Everett Webster, *The Emergence of Modern Turkey*, Second Edition, London 1968, Oxford University Press, s. 254'den aktaran: Lowry, agy, s. 6.

14 Lord Kinross, *Ataturk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*, New York: 1965, William Morrow & Company , s. 370-371'den aktaran, Lowry, agy, s. 7. Rüzgârın o gece sık sık yön değiştirdiğini bir İngiliz diplomatının eşi de ifade etmiştir. Bkz. Grace Ellison, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, çeviren: Osman Olcay, Ankara 1999, Bilgi Yayınevi, s. 69.

15 Aktaran, Lowry, agy, s. 29. Raporun orijinali burada fotokopi olarak verilmiştir. Gerek Grescovich'in, gerekse Prentiss'in raporunun özet ve yorumlarını Yaşar Aksoy'un şu haber-yazısında da bulabilirsiniz: "İzmir'i Ermeniler yaktı!", *Aktüel*, 8-14 Eylül 1994, s. 14-19. Ayrıca bkz. aynı yazar, "İzmir yangını ve gerçekler", *Yeni Asır*, 7 Ekim 1997.

16 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul 1969, Doğan Kardeş Matbaacılık, s. 324-325.

17 Falih Rıfkı Atay, *Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir?, Atatürk Ne İdi?*, İstanbul 1998, Bateş Yayınları, s. 83.

18 Bir Rum tanık (Eleni Karantoni), İtalyan ve Yunan gemilerinin sivillerin ancak yüzde 20'sini alabildiğini belirtiyor ki, bu da ihtiyatla karşılanması gereken bir tahmin olsa gerek. Bkz. Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımlarıyla İzmir Savaşı*, İstanbul 2002, İnkılâp Yayınevi, s. 128. Ayrıca kaçışla ilgili bazı bilgiler için bkz. "İzmir'in kurtuluşu: Yabancı kaynaklardan", *Yakın Tarihimiz* (*Milliyet*'in Tarih ve Kültür eki), ts., s. 8-15.

19 Kuşkusuz bu konuda daha dengeli ve meseleye şehri kimin yaktığı değil, İzmir'in nev-i şahsına münhasır çok-kültürlü kimliği açısından bakan ve yangında bir suçlu aramaktan ziyade, şehirde kaybolan İzmirlilik bilincinin (ve tabii bir tarihçi için en önemli İzmir belgeleri arasında baş yeri alan Şer'iyye sicillerinin) 'yanmış olması'nın daha ciddi bir kayıp olduğunu vurgulayan yaklaşım, Daniel Goffman'dan gelmiştir. Bkz. "Izmir: from village to colonial port city", Edhem Eldem, Daniel Goffman and Bruce Masters, *The Ottoman City between East and West*, Cambridge 1999, Cambridge University Press, s. 132-134. Reşat Kasaba'nın makalesi ise iki uç arasında bir denge tutturmaya çalışmaktaysa da, verileri yeterince süzgeçten geçirmeden kullandığı ve akademik tarafsızlık kaygısı ağır bastığı için başarısız kalmış görünüyor. Bkz. "İzmir 1922: Bir liman şehrinin çözülüşü", *Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları*, Çeviren: Banu Büyükkal, İstanbul 2005, Kitap Yayınevi, s. 103-124.

"Yakacağız onları! Yakacağız!"

"Dehşet içinde Ermeniler, el bombaları ve asit şişeleriyle silahlı İzmir'e dolmuşlardı. Cepleri mermi doluydu. Siyahlar giyinmiş Ermeni kadınları dinamit taşıyor, erkek çocuklar duvarların dibine gazyağı tenekelerini yerleştiriyorlardı. Kırmızı kukuletalı şeytan söylevine devam etti:
-'Kalemiz burası bizim. Hz. İsa'nın kılıcı koruyacak bizi. Bizi buradan atmaya kalkışacak olurlarsa bizlerle birlikte onlar da yanacaklar!'
Ve kalabalık: 'Yakacağız onları!Yakacağız!' diye tekrarladı." (s. 419)

"Yangının ilk defa nerede başlamış olduğunu kimse kesinlikle bilmiyordu. Basmahane İstasyonu yakınlarındaki Çukur Sokağındaki bir ev yanmaya başlamıştı o sabah. Türk askerlerinin, sivil Ermenilerin silahlarına el koymak için mahalleyi bastıkları söyleniyordu. Biri askerlere ateş açmış, bir diğeri ev işi bomba atmıştı üstlerine. Hemen arkasından Aya Stefan'dan meyve haline kadar her yerde evler ve dükkânlar yanmaya başlamıştı." (s. 440-441)

"İtfaiyeciler kabahati rüzgârda buluyorlardı. Kimse duymamıştı, Eylül ayında güneyden rüzgâr estiğini. Kızgın korlar rüzgârın yardımıyla Hıristiyan kesiminden Yunan Kilisesine ve Havlucular Çarşısına doğru yayılıyordu." (s. 441)

Richard Reinhardt, *İzmir'in Külleri* (*The Ashes of Smyrna*), Çeviren: Semih Yazıcıoğlu-Neşe Olcaytu, İstanbul 1973, Hürriyet Yayınları. Kitaptaki teşekkür de dikkate değer: *"Bu kitabın yazarı bu romanı yazabilmek için gerekli tarihi araştırmaları mümkün kılan Ford Vakfı'nın Yabancı Ülkeler Bursu Programının cömertçe mali yardımlarına minnetle teşekkürü bir borç bilir."*

Çanakkale'de savaşmak zorunda mıydık?

Tarih, muasır hayat meselelerini
mukaddemâtı ile öğretmek demektir.

ZEKİ VELİDİ TOGAN[1]

Tarih sadece olayların içerisinde yuvarlanmak demek değildir. Tarihçilik, olayları sebep ve sonuç zinciri içine koymak demektir. Sadece olayın kendisine odaklanan ve konusundan büyülenen bir tarihçilik, filmlerdeki korsanlar gibi gözlerinden birini siyah bir bezle kapatmış demektir.

"Çanakkale geçilmez" diye övünenden geçilmiyor ortalık. Lakin "İyi de biz Çanakkale'de savaşmak zorunda mıydık?" diye bir soru nedense yasaktır. Adeta sel veya deprem gibi kaçınamayacağımız doğal bir felaket olarak algılarız Çanakkale savaşlarını ve müsebbibini bulamayacağımızı düşünürüz. Düşman vatanımıza saldırmıştır, öyleyse toprağımızı kanımızın son damlasına kadar savunacağızdır; on binlerce delikanlımızı toprağa birer tohum gibi ekme pahasına olsa bile.

Geçenlerde bir İngiliz gazetecinin, ülkesinin Çanakkale'deki hatalarını eleştirdiği kitabını okurken düşündüm

bunları. Adam İngiltere'yi yönetenlerin basiretsizliğini acıyarak anlatıyor ve 18 Mart'tan sonra bombardımana devam edilseydi, savaşı kaybettiklerini düşünen Osmanlı komutanlarının direnmeyip teslim olacaklarından söz ediyordu. Sizin anlayacağınız İngilizler, iki gün önce Çanakkale'deki deniz kuvvetlerinin başına getirilen Amiral De Robeck'in korkaklık ve acemiliğine kurban gitmişlerdi.[2]

"Ne yani, şimdi biz koca Çanakkale zaferini bir Amiral'in basiretsizliğine mi borçluyuz?" dediğinizi duyar gibi oluyorum.

Tabii ki bunu söylemiyorum. Çanakkale savaşları ilk defa kara, deniz, hava ve denizaltı kuvvetlerinin ortak olarak gerçekleştirdikleri bir Cihan Harbi provasıdır ve bu yüzden dünya savaş tarihinde bir dönüm noktasıdır. Ancak olayı tabulaştırarak farklı düşünme kapılarını kapatmak da pek doğru olmasa gerek. Tarihi sorgulamayı bir yerde dondurursak, diğerlerini neden sorguladığımızı açıklayamayız çünkü.

Bir kere şunu açıkça ortaya koyalım: Çanakkale'de "Asım'ın nesli", kahramanlık ve fedakârlığıyla olmazları oldurdu, İngiliz ve Fransız emperyalizmlerinin burnunu sürttü, mağrur Churchill'in yeni dünya düzenini geciktirdi, daha da çarpıcı olanı, Rus Çarlığı'nın çöküşünü ve Bolşevik Devrimi'ni hızlandırdı. Savaşının istikametini değiştirdiği bile söylenebilir. Asıl önemlisi, bu ülkenin yılgın insanlarının kalplerine, hâlâ bir şeyleri başarabilecekleri azim, umut ve hissini yerleştirdi. Unutmayalım ki, İstiklal Savaşı'nın arkasındaki moral güç, Çanakkale'den devşirilmişti.

Lakin bunlar yine de "Biz Çanakkale'de savaşmayabilir, on binlerce gencimizi kara toprağa gömmeyebilir miydik?" sorusuna yeterli cevabı teşkil etmiyor.

Çanakkale'ye yönelik ilk İngiliz bombardımanı 3 Kasım 1914'de gerçekleşti. Peki neden önce Çanakkale'den

başladı savaş? Bunu anlamak için isterseniz David Fromkin'in titiz çalışması *Barışa Son Veren Barış*'ından takip edelim olayların seyrini.[3]

İki Alman savaş gemisi Goeben ve Breslau, Ağustos 1914 başında Akdeniz'de İngiliz kuvvetleri tarafından takibe alınır. Çanakkale Boğazı'na doğru ilerleyen gemilere Osmanlı tarafı giriş izni vermezse arkadan yetişen İngiliz filosu ile karasularımızda bir deniz savaşı cereyan edecektir. Arkadan yardım da gelemeyeceğine göre bu iki Alman gemisi ya imha edilecek ya da teslim olacaktır. Sıkışan Almanlara 9 Ağustos'ta Sadrazam Said Halim Paşa bir çözüm önerir. Gemileri satın almış gibi yapacak, böylece Almanların elini rahatlatacak, aynı zamanda *Sultan Osman* ve *Reşadiye* adlı savaş gemilerimize el koymuş bulunan İngilizlerin gözlerini korkutacaktık. (Bunlardan Sultan Osman devrindeki en modern ve en güçlü toplara sahip savaş gemisiydi.)

Çaresiz kalan Almanlar teklifi kabul ettiler ve gemiler Yavuz ve Midilli adlarını alarak 16 Ağustos'ta törenle Bahriyemize katıldı. Ancak bizde dönemin "son moda" gemilerini kullanacak yetişmiş eleman olmadığından elmecbur Karadeniz filomuzun komutanlığına atanan Amiral Souchon ile subay ve mürettebatı "Osmanlı" yapıldı! Hep birlikte Alman Bahriye üniformalarını çıkartıp Osmanlı üniformalarını ve feslerini giydiler. Bunun üzerine Winston Churchill 1 Eylül'de Türkiye'ye saldırı planlarına başlamak için kabineden yetki aldı. Öncelikli amaç, Çanakkale boğazından çıkması durumunda gemiler batırılmasıydı.

Böyle böyle bir Türk muhribinin İngiliz filosu tarafından Çanakkale açıklarında durdurulup arandığı 27 Eylül'e gelmiş olduk. Gemideki Alman mürettebatın varlığı İngilizleri çileden çıkartmıştı. Bu, Osmanlıların tarafsızlıklarını yitirdikleri anlamına geliyordu. Demek Osmanlı yöneticileri taraflarını seçmişlerdi ama çaktırmak istemiyorlardı.

Sadrazamı devre dışı bırakarak Almanlarla gizlice anlaşan Enver Paşa inisiyatifi tamamen ele geçirmiş, Liman Von Sanders'e Çanakkale boğazını kapatma ve mayın döşeme emrini vermişti. (Nitekim 1,5 yıl önce Bakanlar Kurulu toplantısını basıp Nazım Paşa'yı öldürten ve iktidara el koyan da kendisiydi. Yani aslında yasa dışı yoldan iktidardaydı.)

İngiltere yine de sabrediyor, savaş açmıyordu. Fırtınanın ayak sesleri duyuluyordu. Öte yandan Almanlar iki savaş gemilerini kaybetmiş ama Osmanlı Devleti'ni savaşa çekmeyi başaramamışlardı. Aslında Enver Paşa ve arkadaşlarının hedefinde, İngiltere değil, Rusya vardı. Bu ezelî düşmanımızı çökertmek ve Alman-Rus savaşının cephesini genişletmek için düğmeye basılması gerekiyordu.

Peki kim basacaktı düğmeye? O zamana kadar şansı yaver gittiği için hep kazanmaya alışmış olan Enver Paşa, kumarı devletin gövdesi üzerinde oynadığını unutmuş gibiydi. Kazanmak kadar kaybetmek de vardı bu oyunda. Ama o, kumarı sadece bahse girmek zannediyordu.

Nitekim 9 Ekim'de Alman Büyükelçisi Wangenheim'a, savaşa girilmesi hususunda Meclisin desteğini arkasına aldığı teminatını verirken görüyoruz Enver Paşa'yı. Ekim ortasında savaşa gireceklerini de ekliyordu sözlerine. Ancak ordunun malî desteğe ihtiyacı vardı. Yani Almanlardan kesenin ağzını açmalarını istiyordu.

11 Ekim'de İttihatçı liderler Enver tarafından ikna edilmiş, 2 milyon altın lira geldiği takdirde Almanların safında savaşa girebilecekleri bildirilmişti. Altınlar gelmiş ama nasıl olmuşsa bu arada Talat Paşa kararından caymıştı. Ancak İngilizler saldırırsa savaşa girecek, aksi takdirde tarafsızlıklarını koruyacaklardı. O durumda bile Enver ve ikna ettiği Cemal Paşalardan başka kimse savaşa girme riskini üstlenmek istemiyordu. Enver Paşa Almanlar karşısında itibarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Nihayet Enver ve Cemal Paşaların gizli emriyle gemiler Karadeniz'e çıktı. Ateş açma emrini Enver Paşa'nın gizlice verdiği ortaya çıkalı neredeyse 80 yıl oluyor. Amiral Souchon'un aldığı gizli talimat üzerine 28 Ekim'de Rusya'nın Sivastopol ve Odessa limanları bombalandı. Buna cevap olarak Rusya 2 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Ve Çanakkale açıklarında bekleyen İngiliz gemileri ertesi gün Londra'dan bombardımana başlama emrini aldılar. Tarihler 3 Kasım 1914'ü gösteriyordu.

Ancak olayları bu sırayla göz önüne getirince İngiliz gemilerinin neden ilkin Çanakkale'ye yöneldiğini ve savaşın ilk büyük kıyametinin neden bu topraklarda koptuğunu anlayabiliyoruz. Tabii zeki ve cesur bir asker olan ama bir milletin kaderiyle kumar oynamanın ne kadar ağır bir sorumluluk gerektirdiğine dair en ufak bir fikri ve tecrübesi bulunmayan Enver'in, Çanakkale zaferi kazanıldıktan sonra "kahraman" ilan edilmesindeki garabeti de hatırlayalım.

Şunu da hatırlatalım ki, aynı "kahraman", Sarıkamış'taki başarısızlık üzerine İstanbul'da sıkıştırılınca şehitlerimiz için "Nasıl olsa ölmeyecekler miydi?" deme cüretinde bulunacak ve nihayet İngilizlerin başkent İstanbul'u işgal edeceklerini haber alınca, kurtarmak için onca gencin kanını döktükleri vatanı, bir Alman istimbotuyla terk edip gidecekti (Talat Paşa'yla birlikte). Yaveri Mersinli Cemal Paşa'ya söylediği son sözler, "Turan yapmak istedik, memleketi viran ettik" olacaktı.

Takvimler 1 Kasım 1918'i gösteriyordu. Günlerden Cumartesiydi. Saat 23.00'tü.[4] Boğazın karanlığında kaybolan istimbot, can çekişen bir imparatorluğun son kahramanlarını kaçırıyordu.

1 Zeki Velidi Togan, "Asya'nın mukadderatı", *Türk Yurdu*, Ağustos 1960, s. 43.

2 Sidney Moseley, *Çanakkale Hakikatleri*, Çeviren: Hüsameddin, İstanbul 1332, Matbaa-i Âmire.

3 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, 3. baskı, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, Sabah Kitapları, s. 43 vd.

4 Bu bilgiler Ragıb Ünver'in *Hayat Tarih Mecmuası*'nda çıkan "Talât Paşa ve Küçük Talât Bey" başlıklı yazısından alınmıştır (Sayı: 6, Mayıs 1976, s. 82). Bazı kaynaklar kaçış tarihini 2 Kasım gecesi göstermektedir.

Teneffüs

Enver Paşa'nın son pişmanlığı: En büyük hatamız, Abdülhamid'i anlayamamaktır!

> Paşa hazretleri, dedi, bizim büyük günahımız nerededir biliyor musunuz? Biz Sultan Hamid'i anlayamadık; asıl günahımız işte buradadır paşam, Sultan Hamid'i anlamamak... Yazık paşam, çok yazık! Siyonistlere âlet olduk, ve onların hiyanetine uğradık.

Enver Paşa'nın yurt dışına çıkışından bir gün önce söylediği bu ibretâmiz sözleri, görüşme sırasında Enver Paşa'nın yaveri Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri olarak hazır bulunan Cevat Rifat Atilhan aktarmaktadır.

Bkz. Cevat Rifat Atilhan, "Abdülhamid ve Siyonizm", *Sebilürreşad*, Sayı: 21, Kasım 1948, s. 333.

Atilhan aynı hatırayı defalarca yazmıştır. Mesela bir kitabında şöyle aktarmaktadır o sözleri:

> Paşam, bız harp cihetinden bütün mesuliyetleri kabul ediyoruz. Az kaldı turan olacaktık, şans bizi viran etti. Bizim mesuliyetimiz; Sultan Abdülhamit'i anlamamak ve siyonizme âlet olmaktı. Evet paşam, acıdır fakat gerçektir.

3 Kitap: Bütün Açıklığıyle İnönü Savaşları ve Gerçek Kahramanları-Menemen Hadisesinin İçyüzü-İttihat ve Terakkinin Suikastleri, İstanbul 1973, Yelken Matbaası, s. 206.

Yahudiler Çanakkale'de bize karşı savaştı mı?

Türkler hâlâ Mezopotamya'nın...
başında olsalardı, bu hepimiz için
daha iyi olmaz mıydı?

JOHN LUKACS

1897 yılında kendi isteği üzerine Kudüs Valiliğine tayin edilen Mehmed Tevfik Bey (Biren), 4 yıl süren memnuniyetini başarıyla yürütür. Siyonistler bir türlü onu sevmemişlerdir, çünkü Sultan II. Abdülhamid'in defalarca koyduğu yasaklara rağmen akla hayale gelmeyecek yollardan Filistin'e sızan ve bir kere girdiler mi, bir daha çıkarılması mümkün olmayan Yahudilerin göçüne engel olmaya çalışmış, bu amaçla görevinde gevşeklik gösteren memurları da cezalandırmıştır.

Ancak o zamanki şartlar göz önüne alındığında (sanki durum şimdi farklı mı?) İstanbul'da kanun çıkarmak ve bunu taşraya bildirmek yeterli olmuyor, icra konumunda bulunanların da denetlenmesi gerekiyordu kanunun amacına ulaşabilmesi için. İşte Vali Bey'i de çileden çıkartan nokta buydu.

Başkentteki sarayında II. Abdülhamid istediği kadar "Musevilerin arz-ı Filistin civar ve inhâsında ma'dûd olan

[sayılan] Suriye ve Beyrut vilayetleri dâhilinde iskânları dahi mahzurdan salim olmayacağına" karar versin, Yahudilere toprak satışını yasaklamaya kalksın, iş Filistin'deki memurun masasına gelince bambaşka bir şekil alıyor, amaç orada adeta tersine dönüyordu. Onca yasağa rağmen her yıl Filistin'e göç eden Yahudi sayısı artıyordu. Bu acziyet ve dahi beceriksizlik, yeni Osmanlı valisini kızdırmıştı. Meseleyi çözmeye karar verdi. Fakat...

Evet, fakat ufak bir sorun vardı: İltimas ve rüşvet. Kendisi de bir Yahudi olan dünyanın para imparatoru Baron de Rothschild kesenin ağzını açmış, yasal olsun olmasın, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması yönünde 1897 Dünya Siyonist Kongresi'nde alınan kararın hayata geçirilmesi için düğmeye basmıştı. En olmadık adamlar saraydan üst üste nişanlar alırken, dürüst adamlara istediği ödüller bir türlü gelmemektedir. Ümidi kırılır ama mücadelesine devam eder Tevfik Bey.

Kudüs'e güya ticaret maksadıyla gelen bir Musevi'nin, sarayda sözünün geçtiğini söyleyerek olur olmaz kişilerden rütbe ve nişan vaadleriyle para aldığı, işin daha garibi, vaat ettiği rütbe ve nişanların bir süre sonra hakikaten geldiği duyulur.

Olayı araştırınca doğruluğu ortaya çıkar. İşi büyüten İshak Ariye adlı bu Musevi tüccarın, eşkıyaya yataklık yapan, rüşvet komisyonculuğuna girişen, vergi kaçıran, yalandan davalar uyduran bir köyün ihtiyar heyeti üyesine bile para karşılığında "sâlise rütbesi"ni aldırdığı anlaşılınca devreye giren Vali, önce İstanbul'a bir telgraf çekerek durumu bildirir, ardından da Musevi'yi yakalatıp güvendiği bir başkomiser eliyle Saraya gönderir.

Sonuç olarak bu Musevi tüccarın, saraydaki bendegânı parayla ayarladığı ortaya çıkar. Durum Sultan'a intikal edince beklediği gibi derhal sorumluların cezalandırıldığını ve tüccarın da Edirne'ye sürgüne gönderildiğini öğrenir, görevini yapmanın huzurunu yaşar.[1]

Bu olay, Filistin konusunda o kadar hassas davranan II. Abdülhamid'in çevresinin ne denli ciddi bir ahlakî çöküntü içinde olduğunu ortaya koyabiliyor mu? Yani Abdülhamid'in işi gerçekten zordu. Bir dışarıyla mücadele etmesi, bir de etrafındaki adamlarla uğraşması gerekiyordu. Muhtemelen kendi döneminde aleyhine oluşan havada, buradaki bendegân örneğinde gördüğümüz gibi, çalıştığı adamların da hatırı sayılır bir payı vardı. Mesele kendisine intikal ettiğinde müdahale ediyor, durumu düzeltebiliyordu ama hangi birine yetişsin!

Velhasıl, Filistin meselesi bir yandan İngilizlerin diplomatik baskılarıyla, öbür yandan Avrupalı hükümdarların "savaş müteahhitlikleri"ni üstlenen Yahudi para babalarının akıttığı sterlinlerin etkisiyle kangren haline gelecek, nihayet Birinci Dünya Savaşı içerisinde Balfour Deklarasyonu ile karara bağlanacaktı.

İngilizlerin Yahudilere duydukları "aşk"tan kaynaklanmıyordu elbette bu karar. (Nitekim İslam dünyasının kalbindeki bir toprağı Yahudilere cömertçe vadeden İngiltere, deklarasyonu yayınladığı günlerde kendisine sığınmak isteyen bir Yahudi mülteci gruba yüz vermeyecekti.) Siyonist lider Lloyd George elinde şekillenen yeni Ortadoğu projesi için bölgede güvenilir bir "taş"a ihtiyaç duymuştu İngiliz emperyalizmi. O taş yerine konulacaktı.

Ancak bu projenin gerçekleşmesi için Yahudilerin de bir şeyler yapmaları ya da en azından kendilerine lûtuf buyurulanları "hak etmeleri" gerekiyordu. Bu beklentiyi, asayişi bozdukları gerekçesiyle Filistin'den kovulan ve Mısır'daki İngiliz birliklerine sığınan Yahudi örgüt elemanları karşılamaya karar verdi.

İttihatçıların arasına karışarak adını değiştirip gazete bile çıkartmış olan Jabotinski ile Trumpeldor adlı bir Rus Yahudisi başı çekti. İngilizlere, onların saflarında Osmanlı'ya karşı savaşmak için hazır olduklarını bildirdiler. Niyetleri, İngiltere'ye bir Filistin cephesi açtırmak ve orada

savaşmaktı ama o zaman böyle bir cephe açmayı gerekli görmemişti İngiliz komutanlar. En iyisi onları, kıyametin kopmakta olduğu Çanakkale cephesine göndermekti!

Gerçi 18 Mart 1915 kıyameti geçmiş ve İngilizler deniz savaşlarında hiç beklemedikleri bir yenilgiye uğramışlardı. Olsun. Şanslarını karada deneyeceklerdi bu defa. Mısır'da eğitilen Yahudi Katır Birliği iki gemiyle yola çıkarıldı. Toplam (subaylar hariç) 562 kişiydiler. 25 Nisan'da Gelibolu'da karaya ayak bastıklarında yakalarındaki sarı renkli Davut yıldızı motifli birlik armalarından tanınıyorlardı. Doğrudan savaşmayacaklar ama katırlarıyla su, gıda, mühimmat vs. ihtiyaçlarını karşılayacaklardı birliklerin.

İki gruba ayrılmışlardı. Gruplardan birisi Seddülbahir'de, öbürü Anzaklarla Anburun'daydı. Ancak Anzaklar onları pek sevmemişlerdi Anzaklar. "Türk"e benzedikleri için ara sıra –yanlışlıkla- onları da avlıyorlardı! Bunun üzerine ikinci grup geri gönderildi. Ancak Seddülbahir grubu ulaştırma birliği olarak görevini canla başla getiriyordu.

Nitekim İngiliz askeri istihbarat elemanı Aubrey Herbert, onların "oldukça iyi hizmet verdikleri"ni ve "olağanüstü cesarete sahip oldukları"nı yazacaktı hatıra defterine. (Gerçi disiplinsizlik cezası alanlar ve herkesin önünde yere yatırılarak kamçılananlar da yok değildi.)

Sonuçta Yahudi Katır Birliği görev yaptığı süre içinde 8 kayıp vermiş, 25'i de yaralanmıştı. Haziran ayında Kahire'den 150 kişilik bir takviye kuvveti istendi. Birliğin görevi 26 Mayıs 1916'da sona erecekti.

Ancak belki iki bin yıldır bir orduda ilk kez görev alan bu Yahudiler, bugünkü İsrail'in kurucu gücü olacak ve içlerinden devlet başkanları, bakanlar, komutanlar çıkaracaktı. Nitekim hemen ardından açılan Filistin cephesinde General Allenby'nin ordusuna Yahudi Lejyonu adı altında katılacak ve bu defa "kendi toprakları" için savaşacaklardı Osmanlı kuvvetleriyle.[2]

1919 yılına gelindiğinde London School of Economics'den Halford J. Mackinder, bir yıl önce ele geçirilen Filistin topraklarının İngiltere'nin kurduğu Dünya-Adası-nın merkezi olacağını yazıyor ve bugüne kadar geçerliliğini koruyan projenin adını koyuyordu. Daha doğrusu, Abdülhamid'in Filistin konusunda neden bu kadar direndiğini kendi açısından izah ediyordu.

Aradan geçen 90 yıl, bu direnişin şerhidir vesselam.

1 Hazırlayan: F. Rezan Hürmen, *"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülmecid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Cilt 1, İstanbul 1993, Arma Yayınları, s. 73-150.

2 Walter Laqueur, *The History of Zionism*, Tauris Paperbacks+EJPS, 2003, s. 341-342.

Ermeni tehciri

Bu olayda olup bitenleri anlatırken
egemen olan tarafın ele geçirdiği
propaganda avantajının farkına varmıştım.

ARNOLD TOYNBEE, *Hatıralar*

Galiba bugün "insaf sahibi" bilim adamlarının söylediklerini daha 1915'lerde, yani Ermeni Tehciri olup biterken "Tarihi Sevdiren Adam" söyleyivermiş. Nasıl mı? Beraber kulak verelim Eskişehir'de tehcire bizzat şahit olan Ahmed Refik'in [Altınay] *İki Komite İki Kıtal*'indeki satırlara:

> Ermeniler tehcir ediliyor, diğer taraftan da Türk unsuru kafile kafile ateşe götürülüyordu. Anadolu'nun vâsi ovalarında, geniş ve ekilmiş tarlalarında, kırık bir boyunduruk parçasından buzağı haline gelmiş, sıska bir çift mecalsiz öküzü idareye çalışan yalınayak, sefil, yüzleri güneşten yanmış çocuklardan başka canlı görülmüyordu... Bir taraftan Ermeniler felakete sevk ediliyor, diğer taraftan halk açlıktan öldürülüyordu. Katar katar geçen trenlerde yurtlarını terk eden askerlerin me'yus ve muzdarip sesleri, acıklı türküler şeklinde aksediyordu... Bu trenlerle gidenler ne bedbaht insanlardı. Onların da Ermenilerden ne farkları vardı...

Anadolu'nun büyük bir trajediyi yaşadığı yıllardır. "İki komite", yani Ermeni komitacıları ile İttihatçı komitacılar arasına sıkışmış olan halk, yoksulluk ve sefalet yetmiyormuş gibi bir de ölümle burun buruna yaşamaktadır.

Ahmet Refik, halklar arasındaki dostluğun zarif bir örneğini de zikretmekten alamaz kendini. Adapazarı ile Eskişehir arasındaki Ermenilerle meskûn köylerin birçoğunda, Türk ahali komşularını kurtarmak için hükümete başvurur; fakat netice alamazlar. Velhasıl Anadolu ruhu, her şeye, bütün suni düşmanlıklara rağmen savaş yıllarında da dimdik ayakta olduğunu bir kere daha gösterir.

Bugün Ermeni Tehciri meselesinde gelinen nokta, artık 'iki taraftan' da savaş hali icabı ölümler olduğu; ancak bunda bir soykırım kasdı bulunmadığıdır: Böyle bir soykırım emri yoktur; ancak birtakım çetelerin (komitaların) tehcir sırasında yol kesip katliam yaptıkları doğrudur.

Zaten Bernard Lewis olsun, Gilles Veinstein olsun, Stanford Shaw olsun, Ermeni lobisi tarafından aforoz edilmelerine sebep olan açıklamalarında her iki tarafın da birbirlerini öldürdüklerini ve bunların bir iç savaş sırasında yaşandığının dikkate alınması gerektiğini belirtiyorlardı. Aynı iç savaş şartlarında masum olduğunu ilan edebilecek herhangi bir ülke var mıdır? Fransa'nın daha dün denilebilecek bir süre önce Cezayir'de olukla akıttığı kan ne tez temizlendi? Amerika'dan ne kadar yerlinin "temizlendiğini" David E. Stannard, *American Holocaust* adlı kitabında[1] ayrıntılarıyla işliyor. ABD'de her 20 yerliden ancak biri hayatta kalabilmiştir! Tek fark, Cezayirlilerin de, Kızılderililerin de "lobicilik"te esamilerinin okunmayışıdır!

Peki Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğundan bu yana uluslararası arenada başını çok ağrıtan bu soruna gereken önemi vermiş midir? Ne gezer? Hep kaçamak cevaplar, "olmaz öyle şey"ler, reddiyeler, "zaten Ermeniler de bizi kesmişti"lerle idare edildi bugüne kadar. Arşivler yıllar yılı

vasıflı araştırmacılara kapatıldı. Konuyu soğukkanlılıkla tartışacak bir ortamın mevcut olmayışı yüzünden meselenin iç yüzü hep karanlıkta kaldı. Soru işaretleri bir türlü kaldırılamadı. Ancak 1980'lerden sonra Osmanlı Arşivleri'nin açılmasıyla Kâmuran Gürün ve Erik Jan Zürcher gibi bilim adamları arşiv vesikalarını inceleyerek uluslararası kamuoyuna objektif açıklamalarda bulunabildiler.

Fakat bu arada uluslararası arenada aleyhimizdeki önyargılar kemikleşti. Arşivleri kapalı tutmamız, suçluluk psikolojisine yoruldu. Hâlbuki yapılması gerekenler gayet basitti. Madem kendimizi hiçbir biçimde suçlu hissetmiyorduk, o halde bu konunun uluslararası bir platformda tartışılmasını sağlayabilirdik. Bu illa filan mahkeme olmayabilirdi. "Taraf" bilim adamlarını ortak bir masa etrafında tartıştırıp o çok sözünü ettiğimiz ama bir türlü yapmadığımız şeyi, yani olayı tarihçilere emanet etmeyi becerebilirdik. Bu olmayınca ister istemez mesele siyasallaştı, siyasallaşınca da arapsaçına dönmüş oldu.

Oysa Prof. Heath Lowry, neredeyse 10 yıldan beri haykırıp durmuyor mu, arşivlerinizi nitelikli araştırmacılara açmadıkça, konu ister istemez uzman olmayan ve oradan buradan alınan vesikalarla suiistimal edilecektir, diye.

Yukarıda da geçti. Biz 1922 Eylül'ünde "denize döktüğümüz" Yunanlıların İzmir'i yakarak kaçtıklarını söylüyoruz ya, yurt dışında mesele tam tersine biliniyor; "Gâvur" İzmir'i Türklerin yaktıkları iddia ediliyor. Buna da o devrin görgü şahitlerini de delil gösteriyorlar. Oysa Lowry'nin ABD arşivlerindeki bulgularına göre bunlar hem tek yanlı şahitliklerdir, hem de bu şahitlerin sözlerini aktaranlar işlerine gelen yerleri almış, gelmeyenleri almamışlardır. Eldeki kanıtlar, ileride göreceğiniz gibi Yunanlıları da, Türkleri de hedefe yerleştirmiyor suçlu olarak. Ermenilerin yaktığı ama bundan da mutlaka kasıtlı olmadıkları gibi bir noktaya varıyoruz.

Düşünebiliyor musunuz, bu kadar önemli bir konuda son sözü söyleyebilecek en önemli kaynak olan arşiv vesikalarımız araştırmacılara kapalıdır! O zaman ne oluyor? Araştırmacılar başka ülkelerin vesikalarına dayanarak yarım yamalak yaptıkları araştırmalarla dünya kamuoyunu etkiliyorlar.

Aynı şey, Ermeni Tehciri için de geçerli. Lowry haklı olarak Türkiye'nin tutumunu eleştiriyor: 1915–1980 arasında, tam 65 yıl Türkiye sessiz sedasız oturdu etrafında kızılca kıyametler koparken. Bu "ara" dönemde Ermeni Tehciri konusu, Ermenilerce yazıldı ve dünya kamuoyu tek yanlı olarak propagandaya boğuldu. Kaynakları, tabiatıyla Batı ülkelerinin arşivleriydi. 1980'den itibaren başlayan ASALA terörü uyandırdı Türk hükümetini ve 65 yıl boyunca oluşturulmuş bulunan tabuların birkaç yılda değişeceği umuldu. Ne var ki bu o kadar kolayca halledilebilecek bir iş değildi.[2]

Türkiye, tarihinden kaçamaz. Geçmişimizden korkmuyorsak –ki bence de korkulacak, utanılacak bir tarihimiz yoktur– bütün konuların nitelikli tarihçilerce ilk elden kaynaklara dayanılarak incelenmesi için elimizden ne geliyorsa yapmalıyız.

65 yıllık gecikmenin bedeli, bazen maalesef çok ağır oluyor...

1 Bu kitap Türkçeye *Amerika'nın Soykırım Tarihi* adıyla çevrilmiştir. Çeviren: Şaban Bıyıklı, İstanbul 2004, Gelenek Yayıncılık.

2 "Turkish history: On whose sources will it be based? A case study on the burning of İzmir", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989 (ayrı baskı), s. 20.

Gazi Osman Paşa'nın emekli maaşını kesmişiz!

Devletim bana "Düşmanı çok gördüğün vakit silahını teslim et" demedi.

(Gazi Osman Paşa'nın Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola'ya cevabı.)

Tarihe saygı ve sevgi duyuyoruz ama onu bilmiyoruz! Nasıl oluyorsa bizde saygı, bilgiden önce geliyor. Gerçi herkesin saydığı tipler farklı oluyor; lakin tek değişmeyen şey, tarihte yaşanmış olanların ayrıcalıklı bir konuma taşınması.

27 Mayısçılar "Tuna nehri akmam diyor" türküsünü dillerinden düşürmez, sözlerini değiştirerek DP iktidarına karşı bir devrim marşı olarak okurlarmış. Kendilerini Gazi Osman Paşa ile özdeşleştirip Adnan Menderes'i de Rus Çarı'nın koltuğuna oturtarak muhalefet bıçaklarını keskinleştirirlermiş: 27 Mayıs öncesi ve sonrasında özellikle İstanbul ve Ankara sokakları aylarca bu marşla silkinirmiş uykusundan. (-Mış diyorum, çünkü annemin deyişiyle, "ihtilâl"de daha izim tozum düşmemiştir şu fani âleme!)

Gazi Osman Paşa 1878'de Plevne'de 140 bin kişilik Rus ve Romen kuvvetlerine aylarca direndikten sonra can

havliyle bir huruç harekâtına girişmişti. Düşmanın ilk kordonunu yardıktan sonra ikinci kordonu yarmaya uğraşırken ayağından vurulan Paşa, mecburen teslim olmuştu. Eliyle teslim etmeyip arabasında bıraktığı kılıcı aldıran ve kendisine hürmetle iade eden Çar'ın kardeşi Grandük Nikola'nın hususi arabasında gittiği Moskova'da birkaç ay boyunca misafir kalacaktı. Rusya'da hayranlık dolu bakışlar altında dolaşan Gazi Osman Paşa'ya, dönüşünde Sultan Abdülhamid sahip çıkmış, onu hususi Yaveri yaptıktan sonra sarayına aldırmış ve bayramlarda dahi yanı başından ayrılmasına müsaade etmemişti. Hatta iki kızını Gazi Osman Paşa'nın oğullarıyla evlendirmiş, böylece Paşa'yla dünür de olmuşlardı.

İşte Avrupa kamuoyunu kendisine hayran bırakan bu Tokatlı Paşa, 1898'de uzun süredir mustarip bulunduğu nefes darlığından vefat edince eşi Fatma Zatıgül hanıma emeklilik maaşı bağlanmıştır. Bağlanmıştır bağlanmasına ya, daha 10 yıl geçmeden Göztepe'deki yalının damında Meşrutiyet'in filizkıran fırtınası esmeye başlamıştır.

1935'te Aslan Tufan adlı *Yedigün* dergisi muhabiri çalar Zatıgül hanımın kapısını. Kapıyı evin kalfası açar, muhabiri içeriye buyur eder. Ne yazık ki, 38 yıl önce ölmüş olan Plevne kahramanının eşi, Osman Paşa'nın esir düştüğü haberi gelince kederinden hastalanmış; kulakları o vakitten beri ağır işitmekteymiş. Kalfa, ona sesini ancak bağırarak duyurabilmekte, gazeteciyle konuşmalarına bu şekilde yardımcı olmaktadır.

Fatma Hanım uzun süre kimseye röportaj vermemiştir. Sebebini sorar muhabir. Aldığı cevap, hakiki bir Osmanlı kadınının endazeye gelmez erdem kumaşından hareler yansıtır günümüze: "Dünya hali bu. Belki parasız kaldı da hatırat satmaya çıktı derler diye çekindim!"

Hatırat satmak? Ayıp mıdır bu sahiden de? Gazi Osman Paşa'nın, Kafkas gururunu bir nişan-ı zişan gibi göğsünde taşıyan hanımı oldunuz mu, ayıptır elbet!

"Şânı büyük" Gazi Osman Paşa'nın devlet malına ve parasına dokunmama yönündeki hassasiyetini şöyle anlatır dul hanımı:

Günün birinde emir erlerinden birini yoğurt almaya göndermiş. Tam o sırada Paşa'nın eve geleceği tutmaz mı? Zatıgül Hanım artık gözlerini kapatmış, kıyametin kopmasını beklemektedir üst katın penceresinden. Askerin elinden yoğurt kâsesini aldığı gibi hiddetle yere fırlatan Gazi Osman Paşa'nın, karısının yüzüne, bu tür işler için askerleri meşgul etmenin aldığı devlet terbiyesine yakışmadığını haykırması için fazla zaman geçmesi gerekmemiştir.

Muhabire Plevne savunmasını bütün safhalarıyla anlatan Zatıgül Hanıma elini öperek veda etmeye hazırlanan muhabir, çıkışta kalfanın minik bir ricasıyla karşılaşacaktır. Zavallı kalfanın derdi, Meşrutiyet devrinde hanımının kesilen dul maaşının yeniden ödenmesidir. Bu gayeyle yetkili makamlara dilekçe verdiklerini söyleyen ihtiyar kalfa, dergide "bir iki satır" yazılırsa faydası olabileceğini fısıldar muhabire. O kadar![1]

Peki Meşrutiyet kahramanlarımız, sırf Abdülhamid'le yakınlığı sebebiyle onun gibi hakiki bir kahramanın emekli maaşını keserek neyi ispatlamış oluyorlardı? Hadi onlar Sultan Hamid'e kızgınlıklarından bunu yaptılar diyelim, Cumhuriyet döneminde neden aynı yanlış devam ettirildi? Yoksa kimselerin aklına mı gelmedi Gazi Osman Paşa?

Yedigün'deki röportajdan sonra da durumun düzeltildiğini sanmıyorum. Nereden mi biliyorum? Şuradan: 1960 yılına kadar Hamidiye Kahramanı ve Cumhuriyet'in ilk Başbakanı olan Rauf Orbay'a henüz bir maaş bağlanmış değildi! 35 yıldan fazla zaman geçmiş ve Hamidiye Kahramanı'na hâlâ "vatanî hizmet tertibinden" bir maaş bağlatamamıştık. Neyse ki, o yıl iki milletvekilinin (eski dostları Hamza Osman Erkan ve Suat Hayri Ürgüp-

lü'nün) uyarısıyla yalnız kendisine değil, onun durumunda olan Refet Bele gibi Milli Mücadele kahramanlarına da maaş bağlanabilmiş ve utancımız bir parça olsun hafifletilmiştir.[2]

Bir ahlâk abidesi olarak Gazi Osman Paşa gibi ufuklarımızdan taşan Rauf Bey, eminim, maaşın bağlanmasına değil, hatta hatırlanmalarına da değil, bu 'vefakâr' insanların yaşadığı bir memlekete hizmet etmenin kıvancını duymuştur içinde.

1 *Yedigün* dergisi, 5 Haziran 1935.

2 "Son sohbetinde anlattıkları", *Tarih Konuşuyor*, Sayı: 8, Eylül 1964, s. 641 ve 644.

"Avrasya'da dolaşan hayalet"

Şurası bir gerçek ki, Sultan Galiyef'in kan revan içindeki hayaleti, 'mazlum' halklar arasında dolaşıyor, en çok da Avrasya'da!

ATİLLÂ İLHAN

Eskiden olsa dünyada böyle düşünemezdim. Öyle yeşil komünizmmiş, İslam sosyalizmiymiş; Allah korusun! Hele Lenin'in "yoldaşı" olsun da benden selamın s'sini alsın, olacak şey değildi!

Şimdi görüşlerimde mi bir değişim oldu? Saf mı değiştirdim yoksa? Hayır. Ne saf değiştirdim, ne de sosyalizmin İslam'la esasen örtüşemeyeceğine ilişkin kanaatim farklı. Değişen tek şey, baktığım açının genişlemiş olması.

Şu Lenin'in yoldaşı'ndan söz etmiştik. Kimdi Attilâ İlhan'ın deyişiyle bu "Avrasya'da dolaşan hayalet"?

Önce kendi sözlerini okuyalım beraberce:

> Rusya artık devrim yolunda ileri gidemez... Gelişmesini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği formülü altında devam ettirmekte olan eski Rusya, çok fazla süremez. Sovyet Rusya geçici bir geçiş olgusudur...

Satıla(maya)n Türkbank bir İslam Bankası mıydı?

Namık Kemal, geçen asrın ikinci yarısında, "Ticaret böyle mi terakki bulur? Bir Müslüman bankası var mı?" diye soruyordu kamuoyuna. Bir yandan Londra örneğinde gördüğümüz bir Batı medeniyeti ve teknolojisine hayranlığını dile getiriyor, diğer yandan da Müslümanca bir bakışın Osmanlılığın merkezinde kalması için savaş veriyor, Müslümanların şirketleri, fabrikaları, tüccarları ve -sıkı durun- bankaları neden olmasın? diyordu.

Doğan Avcıoğlu'nun naklettiğine göre önce tartışmalı bir şekilde Korkmaz Yiğit'e satılan, sonra yeni Çakıcı kasetlerinden birisiyle de satışı dondurulan Türk Ticaret Bankası ya da kısa söyleyişle Türkbank'ın Namık Kemal'in arzusunu tahakkuk ettirmeyi hedefleyen bir kuruluş hikayesi vardır. Beraber okuyalım:

> Adapazarı Osmanlı Bankası Şubesi, bir Türk tacirine kredi açmadan önce, Hıristiyan olan bir tacirin Türk tacirine kefil olmasını şart koşmuştur. Türk taciri bu biçimde uygulamadan haklı olarak müteessir olmuştu. Bu durumdan dolayı, M. Hamit, İ. Nuri, İ. Hakkı, M. Nuri, aralarında bir toplantı yaparak para biriktirip banka kurmaya karar vermişlerdi. Bu karara sadık kalınmış, günün birinde, Adapazarı İslam Bankası kurulmuştur.[1]

Avcıoğlu'nun "günün birinde" diyerek geçiştirdiği kuruluş tarihi, Ocak 1914'dür ve ilk adı da Adapazarı İslâm Ticaret Bankası'dır.[2]

Nereden nereye?

Türkbank'ın kaderinde bir "İslam Bankası" olarak kurulup "Çete Bankası" olarak devam etmek de varmış.

Namık Kemal'den Alaattin Çakıcı'ya... Türkiye'nin son 1.5 asrının özeti bu olabilir mi?

1 Zikreden: Herkül Millas, *Tencere Dibin Kara: Türk-Yunan İlişkilerine Bir Önsöz*, İstanbul 1995, Kavram Yayınları, s. 126.

2 Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde para ve bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul.

Bu sözler daha 1923'te söylenmiştir. Dünya Sosyalist Devrimi için yola çıkan Sovyetler'in kısa zamanda bir bürokratik totalitarizme saplanacağını fark eden bu kişi, Sultan Galiyef'den başkası değildir.

Kimdir Sultan Galiyef?

1882'de Başkırdistan'ın bir köyünde dünyaya gelir. Kazan'daki Tatar Pedagoji Enstitüsü'nü bitirir. Ufa'da Azerbaycanlı aydın Mehmet Emin Resulzade ile tanışır. Sosyalizme meyleder. 1917 Devrimi'ni müteakip Moskova'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne çağrılır ve genel sekreterliğe seçilir. Kazan'da örgütlenen Müslüman Sosyalistler Komitesi'ne girer ve Molla Nur Vahidof'la beraber çalışır. Sovyetler içerisinde bir Türk ve Müslüman Devletler Birliği kurmak için uğraşır. Müslüman Kızılordu'yu örgütler. Bu çalışmalarıyla gerek Lenin'i, gerekse Troçki'yi etkiler. 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nın arkasındaki isim, odur.

Doğu halklarını emperyalizme karşı ayaklanmaya çağıran bu kurultayın hemen ardından Galiyef, Moskova'da kendisi için pasif bir görev sayılan Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi rektörlüğüne getirilir. Bu arada Lenin hastalanır ve Galiyef, yerine geçen eski "yoldaşı" Stalin tarafından 76 yoldaşı ile birlikte karşı devrimle suçlanarak tutuklanır.

Filmin bundan sonrası şimdiye kadar kopuktu. Yeni açılan arşivlerden çıkan mahkeme zabıtları da nasıl öldüğü veya öldürüldüğü konusunda fazla bir şey söylememektedir.

Bu ansiklopedik bilgilerden sonra şimdi Attilâ İlhan'a kulak verme zamanıdır:

> ... (Türkiye'de) sağcılar onu solcu diye bir köşede bırakmışlar; solcular ise sağcı diye! Malum ya, Rusya Türkleri arasında, Bolşevik Partisi'ne üye oluşu, liberal demokrat Müslümanlarla (Sadri Maksudi vs.), Cedit Hareketi'nin ileri gelenleriyle bu sıfatla mücadele edip, uzun süre Mil-

liyetler Komiserliği'nde Stalin'le birlikte çalışışı onu Bolşeviğin önde gideni saymaya yeter; öte yandan Rusya Türklerinin hakları için savaşmış, bu yüzden Stalin'le uyuşmazlığa düşüp bu uyuşmazlığı hayatıyla ödemiş olması da sağcılığına kanıt sayılabilir. Oysa ne yanından bakılırsa bakılsın, ilginç bir adam bu Sultan Galiyef! O dönem için ileri sürdüğü fikirlerin değişikliğiyle ilginç, Rusya Türkleri arasındaki büyük etkisiyle ilginç, mücadele gücünün yüksekliğiyle ilginç, nihayet Türkiye Türklerinin kaderine karışan bazı eylemleri ve çabalarıyla ilginç.

30 Nisan 1990, SSCB Yüksek Mahkemesi, aldığı bir kararla Sultan Galiyef'i 76 yoldaşıyla beraber tarih önünde aklamıştır aklamasına ya, hakkındaki tartışmalar da sürüp gitmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra düşünceleriyle yeniden gündeme gelir.

Türkiye'de bir ara Kadrocular savunur bazı fikirlerini. Sol büsbütün suskun kalır; sağ cesaretsiz ve kararsızdır onu savunup savunmamak konusunda. İslamcıların ise Orta Asya kolları kesiktir; bu yüzden ciddiye bile almazlar onu. Biraz Kemal Tahir, biraz da Doğan Avcıoğlu, onun Avrupa-Asya çatışması tezini gündeme getirirler, o kadar. Son yıllarda Attilâ İlhan, onun görüşlerini Mustafa Kemal'inkilerle kaynaştırmak için yoğun bir gayret içindeydi.

Bir dava adamı olarak ölümü göze alarak mücadele eden şahsiyetler -görüşleri ne olursa olsun-, artık eskisinden daha çok cezbediyor insanları. Bundan 80 küsur yıl önce dünyaya bir "Avrasya alternatifi" sunmuş ve bu uğurda Stalin'le bile çatışmayı göze almış olan Galiyef, bir rivayete göre, ölmeden önce son sözünü soran kişiye, "Son söz mü? Son söze henüz ulaşamadık ki!" demiştir.

Galiyef, çevresinde dönen alçaklık ve hilekârlıklar girdabında, son sözü söylemeyi, ömrünü kurtarmaya vakfettiği Doğulu mazlum halklara bırakmıştır. Bir Avrasya baharında dirilmek üzere bu son söz, toprağa düşmüştür bir kere...

Kimdir bu Sultan Galiyef?

Mezarı bile belli olmamasına rağmen birdenbire, çöküşünü daha 1923'de öngördüğü Sovyetler Birliği'nin kalıntılara arasından fikirleriyle yeniden gündeme giriverdi Galiyef.

Attilâ İlhan, Galiyef'in bu yeni ba'sü ba'de'l-mevt'i, yani dirilişi için kitabında onu Avrasya'da dolaşan bir hayalete benzetiyor. Aslında kitabın içinde de Galiyef motifinin bir hayalet gibi bir görünüp bir kaybolduğunu söylemem gerekecek! Başlığına bakıp da kitabın tamamen Galiyef'e hasredilmiş bir çalışma olduğu zannedilmemeli.

Attilâ İlhan'ın dünyasında Galiyef'le Gazı Mustafa Kemal, aynı ideallerle, yani bir mazlumlar enternasyonali kurmak üzere yola çıkmışlardı. "Sultan Galiyef ve Gazi Mustafa Kemal" diyor İlhan, "Türkler arasından yüzyılın başında yükselmiş iki büyük önder"dir: Biri Sovyetlerdeki Türk ve Müslüman birliğini Çarlık hapishanesinden kurtarıp özgürlükle tanıştırmak için mücadele verdi, öbürü Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasından emperyalizme karşı mücadele vererek mazlum milletlere örnek oldu.

"Dünyanın merkezi" kabul edilen ve gelecekte de bu merkezi rolünün pekişeceği anlaşılan Avrasya, bundan 80 küsur yıl önce bir "Avrasya alternatifi"ni gündeme getirmiş olan Sultan Galiyef'i hafızasının külleri arasından yeniden çıkartıyor.

1 Attilâ İlhan, *Sultan Galiyef: Avrasya'da Dolaşan Hayalet*, Ankara 2000, Bilgi Yayınevi. Galiyef hakkındaki yayınlar artarken mücadelesini anlatan bir romanı hatırlatalım: Renad Muhammedi, *Sırat Köprüsü: Sultan Galiyev*, Çeviren: Mustafa Öner, İstanbul 1993, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

TBMM rakıyı yasaklamıştı!

Sahilleri gezdim. Bütün değerli emlak Rumların, Ermenilerin eline geçmişti. Neden? Meyhaneci defterlerini açınız. Borçlular Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin... Ahlaksızlığın başı içkidir... Durma zamanı değil. Bismillah diyelim ve yürüyelim!

Antalya milletvekili Hoca Rasih Efendi'nin TBMM'deki konuşmasından (13 Eylül 1920)

Bundan tam 86 yıl önce içkiyi tartışmış ve ardından yasaklamıştık. Hem de kanunla. Osmanlı zamanından bahsediyorum sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Türkiye Büyük Millet Meclisi içki yasağı koymuş bir meclistir ve daha da ilginci, bu yasak Cumhuriyet'in ilk 6 ayı boyunca yürürlükte kalmıştır.

İçkinin neden ve nasıl yasaklandığını öğrenmek için 13 Eylül 1920'ye gidip kulağımızı TBMM'nin kapısına dayayarak içeride neler konuşulduğunu işitmeye çalışalım.

Meclis'in 23 Nisan'daki açılışının üzerinden henüz 5 ay bile geçmemiştir.[1] Başkanlık koltuğunda ulemadan Konyalı Vehbi Efendi oturmaktadır, kürsüde ise 3 yıl sonra Topal Osman tarafından öldürülecek olan Ali Şükrü Bey hararetli nutuklara kaptırmıştır kendini. Sözleri sık

sık kesilmekte ve dinleyici sıralarından laflar atılmaktadır. Muhalefet saflarında yer almasına rağmen getirdiği içkiyi yasaklama teklifi, Birinci Gruptan da bir hayli destek görmüş, komisyonlarda görüşüldükten sonra Genel Kurula kadar gelmişti.

Ali Şükrü, İslam'ın içkiyi bir ahlak ve fazilet müeyyidesi olarak yasakladığını ve ülkeyi felaketten kurtarmak için bu kanunun Meclis'ten geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Sadece içkinin alenen alınır satılır olması değil, ülkenin gelirinin Gayri Müslimlerin cebine gitmekte oluşu da endişelendirmektedir onu. "Trabzon'da 4 Rum meyhanesi vardı" der ve ekler acı bir dille: "Şimdi sayıları 73 oldu. Bir avuç Pontusçu rakı yapıp memleketi soyuyor, bu paralar Yunanistan'a kaçırılıyor... Rakı uğruna emlak ve akarlar bizden Rumlara, Ermenilere geçiyor. Maliye Vekili (Bakanı) tapu kayıtlarını tetkik etsin."

Alkoliklerden sağlam bir millet, dolayısıyla sağlam bir ordu çıkmayacağına inanan Ali Şükrü, dünyadan örnekler getirir. Amerika'nın bazı eyaletlerinde kiliselere gitmeyenlerden 2 dolar ceza bile alınmaktadır. Dinî terbiyeyi önemseyen her millet geri kaldıysa Amerika'yı nasıl izah edeceğiz peki? Amerikalılar Hıristiyan oldukları halde bazı eyaletlerde içkiyi yasaklamışken, onu haram ilan eden bir dinin müntesiplerinin içkinin serbestçe alınıp satılmasına ve dahi içilmesine izin vermeleri olacak şey midir?

İşin garibi, bu kanuna karşı çıkanlar da, gerekçelerini, daha çok yasağın uygulanamayacağı ve afyon, esrar gibi başka keyif maddelerine yönelişi hızlandırabileceği noktasında toplamaktadırlar. Yasaklamaktansa ağır vergiler konulmasına taraftardırlar.

Bu arada alkolün tamamen yasaklanmasının yerli ilaç sanayisine darbe vuracağını ve bir süre sonra eczane raflarının boş kalacağını ileri sürenler olmuş, bunun üzerine kanuna bazı istisnalar getirilmiştir. Hatta Bursa Milletve-

kili Dr. Emin [Erkul] Bey, biranın da yasaklanması gerektiği, çünkü içki yasaklandığı takdirde kötü niyetlilerin serbestçe satılan biranın içindeki alkol miktarını artırarak kanunu delebilecekleri uyarısında bulunur.

Sıra 2. maddeye gelince işler daha da karışmıştır, çünkü içki içenlere hangi cezaların verileceğidir gündemin konusu; anlayacağınız, dayak faslındayızdır! Burada Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğine ilişkin hassas bir noktaya atıyoruz kemendimizi.

Aslında 1920'deki bu kanun teklifinin çıkış noktasını, Said Nursi ve Mehmed Akif'in de üyelerinden olduğu İslam Üniversitesi'nin (Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye) TBMM kurulmadan bir yıl önce hazırladığı ve İstanbul hükümetinin İçişleri Bakanlığı kanalıyla valilere gönderttiği "içki yasaklama genelgesi" oluşturuyordu. Yani Osmanlı döneminin dinî bir içtihadı, TBMM tarafından uygulamaya geçirilmekte, böylece halef-selef oldukları bir kere daha ilan edilmekteydi. Öyle ki, halen uygulamada olan ve camilerin 100 metre civarında içki satılamayacağına ilişkin polis genelgesi bile Osmanlı'dan kalmadır.

Velhasıl, içki içenlere ve satanlara kaç sopa vurulacağı konusundaki müzakereleri, yasağın Müslüman olmayanları kapsayıp kapsamayacağı tartışması izler ve teklif, 14 Eylül'de nihai şeklini alır. Buna göre her tür alkollü içki üretimi, ithali, satın alınması ve kullanılması yasaklanıyor, alenen içenler veya gizlice içip de sarhoşluğu belli olanların 50 liradan 200 liraya kadar para cezası, 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılacakları hükme bağlanıyordu. Memurlar içki içerlerse hem cezalandırılacaklar, hem de memuriyetlerinden olacaklardı; üstelik bu hükümler temyiz de edilemeyecekti.

TBMM oylamaya geçmiş, şu işe bakın ki, sayımda oylar eşit çıkmıştır. Bunun üzerine "eşitlik halinde başkanın oyu 2 oy sayılır" şeklindeki içtüzük hükmü uygulanmış ve kanun, 71'e karşı 72 oyla kabul edilmiştir. Cumhuriyet'in

ilanından sonra 5 ay, 11 gün daha içki yasağıyla yaşadığımızı ve TBMM'nin 9 Nisan 1924'te "beklenen neticelerin elde edilemediği" gerekçesiyle bu kanunu yürürlükten kaldırdığını görüyoruz.

Toplam 3 yıl, 6 ay, 25 gün yürürlükte kalan içki yasağı kalktığında kanunun fikir babası Ali Şükrü yaklaşık 1 yıldır toprağın altındadır, yakın dostlarından Said Nursi 1 yıldır Van'da inzivaya çekilmiştir, diğer dostu Mehmed Akif de 1 yıl önce Kahire'nin yolunu tutmuştur.

Tesadüfün başı dönmüştür. İçkiden değil elbette...

1 Bu yazıda *Tarih Konuşuyor* dergisinin Eylül 1964 tarihli 8. sayısında yer alan "Türkiye'yi 'alkolsüz ülke' yapma savaşı" başlıklı imzasız (büyük ihtimalle Cemal Kutay'ındır) yazı ile Kemal Sülker'in *Osmanlıdan Günümüze İçki ve Toplum* (İstanbul 1985, Süreç Yayınları) adlı kitabından yararlanılmıştır. Yine Birinci TBMM tarafından "frengi" hastalığının önlenmesi için kanun çıkartılması hakkında bkz. Raşit Metel, "İlk Meclis'te 'frengi' kavgası" *Yıllarboyu Tarih*, Sayı: 3, Mart 1984, s. 48-51.

Yalnız şunu belirtmekte fayda var: İçkiyle savaş dinî sebepler yüzünden bize has bir olgu sanılmamalıdır. ABD'deki içki yasağı iyi bilinir. Gorbaçov'un gençliği içkiden uzak tutmak için giriştiği kampanya hatıralardadır ve Putin şu günlerde yeni bir içki aleyhtarı kampanya açmak üzeredir. Belçika Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra içkiyi kanunla yasaklayan ülkelerden biriydi. Bkz. Aime Reline, "Belgium's anti-liquor laws," *Current History*, Temmuz 1930, s. 703-706.

Belgin Doruk'un Sultan Vahdettin ve Enver Paşa'yla akrabalık ilişkisi!

Yakınlara kadar çok hoş bir insan yaşardı şu şehr-i İstanbul'da. Emekli bir vatmandı kendisi. Aynı zamanda tam bir kitap kurduydu. Hiç bıkmadan o kütüphane senin, bu kütüphane benim, dolaşır dururdu. Bir özelliği de yazdığı yazılardan telif ücreti almamasıydı. "Benim emekli maaşım var, o benimle hasta oğluma yetiyor" diyen son gani gönüllü insanlardan biriydi. Adı, Mustafa Gökmen'di...

Rahmetli Mustafa Gökmen'in hoş bir huyu da, yayıncılar basmadığı veyahut da adamı türlü cefalara saldıkları için kitaplarını fotokopi yoluyla çoğaltıp dostlarına, kütüphanelere, meraklılarına kendi eliyle hediye etmesiydi. Bir ara fakire *Yıldız Tiyatrosunda Sinema* adlı bir fotokopi-kitabını yollamıştı (İstanbul 1997).

Bu çalışmaya göre, Yıldız Sarayı Tiyatrosu'nda II. Abdülhamid dönemindeki gösterilerle kurulan ilk sinemamız, bugünkü Türk film sektörüne babalık etmişti. Bu ilk sinema için tedarik edilen film alet edevatı, İngilizlerin 1918 yılı sonunda İstanbul'u işgal etmesi üzerine, düşmanın eline geçmesin diye alelacele bizzat Sultan Vahdettin

tarafından imzalanan bir kararnameyle Malûl Gaziler Cemiyeti'ne "meccânen" (bedelsiz olarak) devredilmiştir. Tarih, 27 Teşrinisani (Kasım) 1919'dur.

İşe bakın ki, film imalatı da yapan, "sinemaya mütealllik her türlü" talebi "derâkab icrâya hazır" bu film alet ve edevatı, sonradan İstiklal Harbi'nde kullanılacak ve bize Milli Mücadele'nin bugün de kullandığımız yerli görüntülerini sağlayacaktır. Cemiyet ise zaferin ardından Türk sinemasına içinde gelişeceği bir yuva temin edecek, değerli rejisörlerin ve senaristlerin yetişmesine verimli bir toprak hazırlayacaktır.

Sultan Vahdettin'in damadı olan Naciye Sultan'ın eşi Enver Paşa da, gerek kurduğu sinema okulu ve Harbiye Nezareti Postahanesi'nde açtığı Merkez Ordu Sinema Dairesi'yle, gerekse Dersaadet Merkez Ordu Kumandanlığı Sineması ve Sultanahmet'teki Askeri Müze Sineması gibi girişimleriyle Türk sinemasını resmen kuran şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu sinema merakı kendisiyle sınırlı kalmamış, bir aile ilgisine, giderek mesleğine dönüşmüştür.

Nitekim ilk sinemacılarımızın Enver Paşa'nın sülalesinden çıkmış olmaları da enteresandır. Mesela Almanya'da sinema tahsilini bitirdiği için "mektepli sinemacılarımızın ilki" kabul edilen rejisör Faruk Kenç, Enver Paşa'nın yeğenidir (dayı-yeğen). Faruk Kenç'in ilk eşi Mualla Hanım senarist, ikinci eşi ise Türkiye'de ilk kez *Yıldız* dergisi tarafından düzenlenen sinema yarışmasında birinci olarak beyazperdeye adım atan ve Ayhan Işık'la çevirdikleri "Küçük Hanım" dizisiyle çok tutulan oyuncu Belgin Doruk'tur. (Bu durumda Belgin Doruk, Enver Paşa'nın, dolayısıyla da Vahdettin'in gelini olmaktadır, yani o da bir saraylıdır!) Faruk Kenç ile Belgin Doruk'un evliliğinden 1954 yılında doğan Gül Doruk tek bir filmle de olsa ("Çılgın Yenge", 1972) sinemamızın Enver Paşa çizgisine dahil olmuştur.

Enver Paşa sülalesindeki sinema merakı anlatmakla bitecek gibi değil. Nitekim Paşa'nın eniştesi, Türk Film Stüdyosu'nun sahibi Halil Kâmil Bey (1893-1968) ile çocuklarının ellerinde Yeşilçam'ın temelleri atıldığına şahit olacağız. Yine Paşa'nın akrabalarından Lâmi Kâmil ve Şadan Kâmil'in adlarını da birincisini, ses stüdyolarında hizmet verdiği, ikincisini ise senaristlik ve yönetmenlik yaptığı için zikretmemiz gerekir.

Velhasıl, Sultan Vahdettin'in himayesinde kurulan Türk sineması, damadı Enver Paşa ve onun yine hanedan kanı bulaşmış soyundan Cumhuriyet yıllarında yürüyüp gitmiştir. Belgin Doruk ile Enver Paşa, dolayısıyla da Vahdettin arasındaki garip akrabalık ağacı ilişkisinin sinemamız üzerindeki kördüğümü, kendisini çözecek İskender'ini bekliyor anlayacağınız.

Türk'ün millî dini!

İçtimai hayattan kalkması hiçbir zaman temenni olunmayan din baki kaldıkça mutlaka mihrabımızı Sakarya'ya tevcih etmeliyiz.

A. İBRAHİM

Uzun zamandır aradığım bir kitabı bulmanın sevincini yaşadım birkaç gün boyunca. Hangi kitap mı? A. İbrahim imzasıyla 1934'te Türkiye Matbaası'nda basılan (ama 1931'de kaleme alınan) *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini* adlı bu 90 sayfalık kitapçığın önemi, yazıldığı tarihten bugüne kadar tartışageldiğimiz dinî bahislerin hemen tamamını daha o yıllarda en keskin hatlarıyla ifade etmiş ve bir millî din kurma projesini en cesur kelimelerle dile getirmiş olmasından ileri gelmektedir.

Dinin olmazsa olmaz şartlarından inanç ve amel esaslarının katı pozitivist bir tutumla inkârının nasıl sözde dini gerekçelerle temellendirildiğini(!) okuyunca projenin ilginçliği bir kat daha artıyor. Artmakla da kalmıyor, bugün dinde reform isteyen bir takım cahil cühelanın öne sürdüğü gerekçelerin nasıl iddia ettiklerinin tersine bilimsel bir temele taban tabana zıt bir noktada merkezleştiğini de görmek fırsatını yakalıyorsunuz.

Velhasıl tam 72 yıl önce yayımlanan (ama 75 yıl önce

kaleme alınan) bu kitabın, aynı yıllarda çıkan, mesela Dücane Cündioğlu'nun sözünü ettiği Hz. İbrahim'in Türk olduğunu ispatlayan kitapta en müşahhas örneğini gördüğümüz Araplaştırılmış bir dinin Türkleştirilmesi çabasının devamı olduğunu söyleyebiliriz.

Halen devam etmekte olan bu projenin günümüzle bağlantısını kurabilmeniz için sizi bu ilginç kitapla tanıştırmak istiyorum:

Davasını kitabının başında şu sözlerle ortaya koyuyor yazar:

> İçtimai nizamın her sahasında tekâmülü esas ittihaz ediyoruz da dinde tekâmülü hiç aramıyoruz... Hâlbuki din, milletlerin benliğine müessir olan en mühim içtimai bir hadisedir. Bu vaziyet karşısında bizim için gayri milli olan İslamiyet dini yerine [dikkat buyurulsun; yazar "nizam" kelimesini büyük harfle başlatırken "İslamiyet"i cins isimmiş gibi küçük harfle başlatarak niyetini daha ilk cümleden ele veriyor- M.A] milli ve mütekâmil bir dinin vücuduna çalışmak zarureti hâsıl oluyor. İşte ben dinin zaif cihetlerini göstererek mütekâmil bir din hangi esasa müstenit olmalıdır? Bunu izaha yelteniyorum.

A. İbrahim adlı bu meçhul yazar, kafasındaki "mütekâmil din"in millî ve ahlaki esaslara dayanması gerektiğini söyledikten sonra bu millî din fikrinin gerçekte fikrî değil, romantiklere daha yakın anlamda duygusal bir seziş olduğunu itiraf ediyor açık yüreklilikle. "Milli din fikri bir duygu mahsulü olduğu için onu hiçbir ilmi ve felsefi esasata istinat ettirmeye ne yeltendim ve ne de lüzum gördüm."(?) Ne gariptir ki yazar birazdan İslam'ı bilimsel olmadığı için eleştirecektir!

Bundan sonra dinî sembollerin yerine millî sembollerin geçirilmesine sıra gelmiştir. Mesela yazarımıza göre kıblenin değiştirilmesi millî bir din vücuda getirmenin ön şartıdır:

> Biz Arap harsından tamamıyla sıyrılmak ve milli benliğimize hâkim olmak için mutlaka cenuba (güneye) boyun eğen mihrabı değiştirmeliyiz. İçtimai hayattan kalkması hiçbir zaman temenni olunmayan din baki kaldıkça mutlaka *mihrabımızı Sakarya'ya tevcih etmeliyiz.*

Yazar mihrabın yönünü Mekke'den Sakarya'ya çevirmeye muvaffak olduktan sonra, "Türklüğe tapmak" şeklinde koyar yeni dinin umdesini. Hayır, yanlış okumadınız, aynen "Türklüğe tapmak" diyor.

Ardından Martin Luther'e yaptığı atıfla Protestan bir İslam'a duyduğu hasreti dile getirir. Allah'ı, peygamberleri, melek, şeytan, cennet, cehennem, Allah kelamı gibi bir dinin inanç esaslarını "mahiyeti anlaşılmayan" *mevhûmat* cümlesinden sayıp inkâr eder ve onları yaratıcı ile yaratık arasına giren engeller olarak görür (s. 71). Artık perşembenin gelişi çarşambadan belli olmuş olmalıdır.

A. İbrahim, camilere sıra konulmasını ve orada musiki icrasını teklif ettikten sonra millî dinin esaslarını ahlak, ilim, halkı irşad, musiki ve millî lisanın hâkimiyeti şeklinde kaydeder.

Ahlakın, kitapta aşkın (müteâl) bağlarından kopartılarak Kant'ta olduğu gibi içkin ve laik, aynı zamanda da millî bir ahlak şeklinde tanımlanmasından da anlaşılıyor ki, bu yeni millî din, aslında bir millî ve dünyevî ahlak nizamından başka bir şey değildir:

> Din artık ihtimalilikten, semavilikten kurtulmalıdır. Din hakikati ve kat'iyeti ifade eden yeryüzü dini olmalıdır (s. 79–80).

Artık epeyce anlaşılmış olmalı bu millî din projesinin ana hatları.

Geleneksel bütün bağlarından soyulmuş, efsununu yitirmiş, insan-üstü hiçbir cazibesi kalmamış, ahlaka ve milli hayata indirgenmiş, bilimsel bir yeryüzü dini. Bu din

için Cuma namazı yerine Türkleşme Ocaklarında her hafta dinî merasimlerin yapılacak olmasına bakılırsa, bir nevi Auguste Comte'un Pozitif Dini'nden de etkiler taşıyan bu yamalı bohça projenin pratik teklifleri belki tutmadı; lakin getirmek istediği zihniyet itibariyle hiç etkisi olmadığı da söylenemez.

28 Şubat sonrasında ikide bir gündeme sürülen Türkçe ibadet, Arap dininden kurtulmak, Türk Müslümanlığı gibi hiçbir içerik derinliği bulunmayan tartışmaların - hoş, derinlik kimin umurunda?- *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini* adlı kitaptakilerden sadece ve sadece daha kafa karıştırıcı ve müterediddit bir tonda işlendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

1 Kitabın kısaltılmış bir yayını Dücane Cündioğlu'nun *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet I* (İstanbul 1999, Kitabevi Yayınları, s. 268-283) adlı çalışmasında bulunabilir. *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini* adlı kitap basımından bir kaç yıl sonra toplatılmıştır. Toplatılmasıyla ilgili resmi rapor için bkz. Cündioğlu, *age*, s. 284-289.

Bir Kemalist kalemin feryadı: Yaşamayı da, ölmeyi de unuttuk!

> Bir roman edası içinde değil, en büyük bir ciddiyetle tarihimizin bütün gerçeklerini gözler önüne sermeden... parlak geleceklerin kendiliğinden avuca konacağını sanmak, serapların en aldatıcısından başka bir şey değildir.
>
> SEZAİ KARAKOÇ[1]

Bilmem Ankara'da *Hakimiyeti Milliye*'nin yerine çıkan *Ulus*'un ve daha sonra *Cumhuriyet* gazetesinin yılmaz "laik" kalemi Falih Rıfkı Atay'ı tanıtmama gerek var mı? 1894'de doğan ve 20 Mart 1971'de ölen Falih Rıfkı Atay'a, Atatürk'ün "çocuk" diye hitap ettiğini ve onun çok yakınında bulunmasının meyvelerini daha sonraki yıllarda çıkardığı *Çankaya* adlı kitapla topladığını hatırlatalım. Özellikle irtica denildi mi tüyleri diken diken olan Atay'ın yıllar boyunca yazdığı şiddetli yazılar bir çok Müslümanın gönlünü hun etmiş ve üzmüştür. Hatta Atatürkçülük Nedir? başlığı altında topladığı yazılardan birisinde şunları yazmıştır:

> Atatürk devrimlerinin iki temel taşı, lâyisizm ve eğitim birliğidir. Millet bütün dünya işlerinde ne şeriat ne de herhangi bir ideolojinin baskısı altında olmayarak, yalnız günün şartları içinde kendisi için en yararlıyı düşünerek karar verir: Öz Atatürkçülük budur.[2]

Yine bir başka yazısında Atay'ın şunları yazdığına şahit oluyoruz:

> Bir gün önce Türkiye Türklüğünü batı toplumları arasına katmalı idi. Her şey ondan sonra idi. Batı medeniyeti içinde bir Fransız varsa, bir Türk de olmalı idi. Asya'da hiç gözü yoktu. Türk kafasını Arap kafasından koparıp kendi özlüğüne kavuşturmak için çırpınmıştır. Latin yazısı bunun için alınmıştır. [Türk] Dil Kurumu bunun için kurulmuştur. İbadet, eğer hükümet [yazının yazıldığı sırada iktidarda olan Demokrat Parti'nin devamı olan Demirel hükümeti] baltalamamış olsaydı, çoktan Türkçe olacaktı.[3]

Daha da uzatabilirim bu alıntıları; ancak maksadımızı aşıp konuyu dağıtmayalım şimdilik. Bu yazının devamında okuyacağınız uzun parçanın da yazarı Falih Rıfkı Atay'dır ve yukarıdaki yazıları yazmasından yaklaşık 15 yıl önce kaleme alınmıştır.

Tarih: 21 Ocak 1951. Yer: *Cumhuriyet* gazetesi.

Bu yazıdan anlıyoruz ki, yazarın da, benzeri yazarlar gibi deliksiz, kesintisiz ve gediksiz bir fikir yapısı yoktur. Dönem dönem sallantılar geçirmiş ve bilincine kurduğu demir parmaklığın gevşediği demlerde bilinçaltına gömdüğü eski günlerin lezzeti ve güzelliği teması, birden hortlamıştır.

Eskinin iyi yönlerini unutmayı ve sadece kötü yönlerini göstermeyi kendilerine bir şiar edinen Falih Rıfkı nesli, bakın defanslarının gevşediği bir anda neler yazabiliyor,

Atatürk inkılaplarının hayatlarından neleri silip süpürdüğüne, toplumun temelini oluşturan norm ve değerleri tahrip ettiğine nasıl yanıp yakılıyorlar.

Aşağıda bu itiraflardan birini okuyacak ve şaşıracaksınız. Bunları yazanın kimliğini tekrar hatırlamakta fayda var: Falih Rıfkı Atay anlatıyor:

> ... Eski Osmanlı evi de, çocukluğumuzdaki fakir Aksaray yuvasına kadar, şimdi müzelere ve koleksiyonlara giren gravürlerde tadabildiğimiz bir kültür ahengi içinde değil mi idi? Döşenişte, süslenişte, bir yazı asışta, bir kapı tokmağı takışta, en basit sofra ve mutfak ufak-tefeğinde canlı kültürün bir sahipliği göze çarpardı. Kafa bilir, göz görür, kalp duyar ve el tutardı. Yağ kandili sönünce bir karanlığa gömülürdük.
>
> Tanzimat'ın frenk eşyası ile onun arkasından gelen bütün icadlar -ki hiçbirinde ne ilim ve tekniğimizin bir payı vardır- ki daima künhünden uzak kalmışızdır. Türk, evini bozdu. Bir gün Paris'te dostlarımdan birinin satın aldığı şapkanın başına büyükçe düştüğünü söylediğim vakit, hanımı:
>
> -"Şapkacı bunu verdi" dedi ve 'Siz şapkacıdan daha mı iyi bileceksiniz', der gibi yüzüme baktı.
>
> Geçen asır Türklerde bir kültürün can çekiştiğini görmüştür. Eşya ve icadlar niçin değiştiğini, nasıl değişeceğini bilmeyen, bir türlü özenişten anlayışa geçemeyen Türk evinin havasını soğuttu. Ev anladığını attı, aldığını anlamadı. Koltuk kendi geldi, ev sahibinin altına yerleşti. Havagazı veya elektrik, kendileri geldiler, tavanda, duvarda veya masa üstünde diledikleri gibi kurulup takıldılar. Sini bütün üslûbu ile, el taslı gümüş ibrikleri, şimdi vitrinlerimize koymak için aradığımız ince işli tahta veya kemikten kaşıkları, bütün takımları ile kalktı. Çarşı mobilyasına teslim olduk. Bir Faslı şeyh, Paris'in zevk lokantasında şarablı yemeği ne yapacağını şaşırdığı gibi döşenip donandık. Duvarına koyacağı eski yazı üzerinde tenkit yürüten, hiçbir

seçme ve değerleme yanlışı yapmayan ev sahibi, cilâalı basma resmi, tablo yerine astı. Ne üslûbların, ne devirlerin, ne de çeşnilemelerin farkında idi. (...)

Bu türlü kültür buhranları bir çok yerlerde olmuştur. Bir İngiliz büyük elçisinden dinlemiştim:

– Fransız merakı İngiltere'yi sardığı vakit, kendi eşyalarımızı attık ve Paris eşyaları edindik. Şimdi o attığımız eşyaları nerede bulursak altın pahasına geri alıyoruz, demişti.

Ama İngilizler yemek masalarının üslûbunu değiştirmişlerdi. Biz ise eşya değil, bir hayat tarzı da değiştirdik. Bu değişme yeniden zevk bağlayıncaya kadar, güç ve aynı zamanda iğreti bir şeydir. Çok defa kuklalaştırır. Nitekim alafranga frengin, alaturka Türkün kuklası değil midir?

Sonra buhran evimizin dışına bulaştı. Şahsiyetsiz ve karaktersiz ahşap ve çimento yığınları arasında, minareler ve kubbeler, bir boğuluştan kurtulmak istiyormuşa döndüler.

Elektriğin İstanbul ve Bursa cami ve türbelerini nasıl barbarca tahrip ettiğine bakıyor musunuz? Soylu bir san'at bunun çaresini bulamaz mı idi? Işıklama san'atkârın nazik işlerinden değil midir? Yeşil Cami, köşe elektrikçisinin keyfine nasıl bırakılabilir? İstanbul, Bursa ve bütün eski Türk şehirlerinin görünüşleri, Galata kalfaları ile kuru hendesecilerin anlayışlarına nasıl kurban edilebilir? Tanzimat'tan beri yalnız İstanbul ve bazı liman kasabalarını tahrib eden götürü alafranga, şimdi bütün taşralarımızı da sardı. Halbuki Güzel Sanatlar Akademisi'nde, garblı milliyetçilikte iyi bir kalkınış vardır. Uyanık tenkid, kör taklidin yerini tutmuştur. (...)

Bir cenaze töreni için Şehidliğe ilk defa gidiyordum. Yeni kabirlere ve mezar taşlarına baka baka ürperdim. Bu kültürsüzlük ancak telefon kılavuzlarındaki soyadları zevksizliği ile kıyaslanabilir. Kendi kendime:

– Yeni mi ölmeye başlayan bir milletiz? dedim.

Giriş kapısı yanında eski ölmüşlerin mezar taşları gözümde birer anıt değeri bağladı. Yaşayışımız değiştiği için, şehir ve evlerimizdeki kültür buhranının tahriblerine, ne kadar acınsak da, biraz hak verelim. Fakat her zamanki gibi ölmüyor muyuz? Yeni yazıda bir kitabe üslûbu bulamaz mı idik? Kabir ve taşlar üstüne Türk sanatkârını çalıştıramaz mı idik? Öyle acayib manzaralar var ki, insanın altındakine Fâtiha okumadan önce yaptırıcısına lânet okuyacağı gelir. (...)

En önce değiştirilecek şey, ki kafamızdı, onu hâlâ omuzlarımızın üstünde iki tarafa sallaya sallaya taşıyoruz. En sonra pek titiz bir dikkatle değiştirilecek şeylerden ise hemen hiçbir şey bırakmadık. Kahvelerimizde, sediri geri, iskemle üstünde oturan hicri ondördüncü asırlıyı, sadece bağdaş kurmadığı için, ileri buluyoruz. Kitabda melez, hayatta melez, nihayet mezarlıkta melez, ne düşünüşte, ne yaşayışta, ne de ölüşte aklımıza ahenk, zevkimize ahenk verebiliyoruz. Ne o türlü, ne bu türlü, hatta ne de başka türlü, türlü türlüyüz.

Keşke iyi gören ve doğru düşünen frenklerin yüzümüze söylediklerine inanmasak ve arkamızdan söylediklerini duyabilsek.[4]

1 Sezai Karakoç, "Yankısız çağrılarla", *Babıali'de Sabah*, 22 Ocak 1968'den aktaran: *İslam Medeniyeti*, Sayı: 5, Nisan 1968, s. 309.

2 Falih Rıfkı Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul 1966, Ak Yayınları, s. 27.

3 *Age*, s. 53.

4 *Cumhuriyet* gazetesinden aktaran: *Musiki Mecmuası*, Sayı: 38, 1 Nisan 1951, s. 21.

Sonsöz

Bugün 3 Ekim 2006... Bu sonbahar akşamı benim gibi televizyonlardaki haber bültenlerini izleyenler hararetli tartışmalara kaptırmış olmalılar kendilerini. Odakta tabii ki irtica var. Komutanların Başbakan'a, hatta AB yöneticilerine ha bire laf yetiştirdikleri, bunun karşısında ise moral kondüsyonu düşmüş bir hükümetin istikbal hesapları görülüyordu. Aslında ise TC, 11. cumhurbaşkanının minderini ısıtıyordu. Uzlaşma, çoğunluk, anayasa, meclis, halk, asker, laiklik, irtica tehlikesi, darbe... 1 Ocak 2001 tarihinde ambalajı açılan 21. yüzyılın ve dahi 3. binyılın Türkiye'si, 6. yılının posta çuvalını bu içeriği iyiden iyiye boşaltılmış kavramlarla dolduruyordu...

Sonra düşünmeye başladım kendi kendime...

Siyasal mühendisler ile toplum mühendisleri baş başa verip toplumda organize olma yolundaki 'mürteci' eğilimlerin başının daha küçükken ezilmesi yönünde fikirler imal ediyor ve bunları uygulanması için icracıların önüne koyuyorlardı. Ancak bir 'mühendislik harikası' olan bu teşebbüsün, deşifre etmek istedikleri toplumun baskılar karşısında içine kapanıp tanımadıkları bir surette kendisini yeniden ifşa edeceğini düşünememek gibi ufak bir hesap hatası söz konusuydu.

Muhafazakârların çok sık tekrarladıkları bir söz vardır: Toplumu belli bir yönde itme girişimi hiç hesapta olmayan, beklenmedik sonuçlar verecektir. Bu "itilme" sürecinde toplum da kendi içinde ters veya başka yönlerde hareket edecek ve bu farklı yönlerdeki hareketin yekûnundan bambaşka mahiyette bir yeni hareket zuhura gelecektir. Toplum üzerine masa başında yapılan hesaplar bu yüzden çarşıya uymaz hiçbir zaman. Uymadığı da görülmüyor mu zaten?

Hatırlarsınız belki, okul kitaplarında güneş ile rüzgârın sokaktaki bir insanın üzerindeki giysileri çıkartmak için yarıştıklarına dair eğlenceli bir okuma parçası vardı. Rüzgâr, bütün huşunetiyle esmesine rağmen adam üzerindeki giysilere daha bir kuvvetle sarılır, kelimenin tam anlamıyla "içine kapanır"dı. Oysa güneşin rehavetli ısısını yaymasıyla birlikte adam giysilerini kendiliğinden birer birer çıkartıvermişti. Modern devlet, toplumla ilişkisinde güneşin taktiğini benimsemiştir bana göre, rüzgârınkini değil.

Bizde ise iktidar, toplumun kendisini açmasına imkân vererek onu daha şeffaf olarak gözlemleyebilme, dolayısıyla daha görünmez yollarla denetleyebilme imkânına sahip olabilmek gibi rafine (modern) tutumlar geliştirmek yerine, ceberrutluk yaparak onu ezmenin, üzerine abanmanın muktedir olabilmenin gerek şartı olduğunu düşünmüştür. Oysa bir devletin modern olmasının sırrı, aşkın (toplumun dışında ya da üstünde) devlet değil, içkin (toplumun neredeyse kılcal damarlarında) devlet olma becerisinde yatmaktadır.

Aşkın devletin hiçbir köklü sorunu çözemediği, aksine tepeden inme baskılar yüzünden toplumu adeta tanınmaz hale getirdiği, 70 yıllık sosyalist tecrübelerde yeterince görülmedi mi? Aşkın devletin çözeceğini vaat ettiği sorunlardan daha büyüklerini ürettiğine insanlık az mı şahit oldu? Toplumu plastik bir nesne zannedip onu istedi-

ği gibi yoğurabileceğini, eğip bükebileceğini, tornadan geçirebileceğini vehmeden nice rejim, tarihin unutulmuşluk bataklığında muhterem yerini almadı mı?

Modernleşmenin gereklerinden biri olan yönetenler ile yönetilenlerin homojenleştirilmesi projesini, sadece "Toplum bize uysun!" şeklinde düşünenler varsa yanılır. Toplumun da kendine göre bir mantığı, duyuş biçimi, iradesi, değerleri ve savunma mekanizmaları vardır. Bünyesine uygulanacak ameliyatlara vereceği tepkilerin büyüklük ve şiddeti hiç de önceden kestirilebilir şeyler değildir. Bir zamanlar Murat Belge'nin de yazdığı gibi, toplumun bir tarafını bastırdığınız zaman hangi noktadan, ne zaman ve hangi çehreyle tekrar karşınızda belireceğini önceden kestiremezsiniz.

Sosyolog Ernest Gellner bir yazısında, Şerif Mardin'in kendisine, "Her Türk"ün yüreğinde biri Sufi, diğeri erkek (Maço) iki ruhun bulunduğunu" söylediğini nakleder[1]. Gellner'a göre Kemalizm, Türk kimliğindeki "Sufi ruhu" yok etmek için elinden geleni yapmıştır. Ne var ki, şimdi de büyük ölçüde kendi mahsulü olan, kültürel derinliği ve tasavvufî yumuşaklığını kaybetmiş bir Maço/erkek ruhla baş etmek durumundadır.

Toplumu belli bir yöne itme girişimi o an bir çözüm gibi görülse bile, bastırılanın ileride kötü bir sürpriz yaparak yeni ve tanınmadık yüzlerle bastıranın karşısına çıkması kısır döngüsünden kurtulamaz.

...

Bu bilinç akışını bir yerde kesmeliyim. Zira siyasî hayatımızın neredeyse bir asırlık manzarası kim bilir kaç yazara benzeri düşünceler ilham etmiş ve onları serazat yazıların peşine salmıştı. Bütün çabalara rağmen manzaranın değiştiği de pek söylenemezdi. Bunca uğraş, didin ve sonuçta bir arpa boyu yol...

Bunun cevabı, 1876'dan beri yapılan devrimlerin dalgalarla güreşmek yerine köpükle uğraşmayı tercih etmesi

olabilir miydi? Görünmeyen temel ve yapısal meseleler yerine, meselelerin görünen yüzüyle uğraşmak kolayımıza gelmişti.

Mesela aydın zümrenin yere göğe sığdıramadığı ve bir mucize olarak takdim etmeye bayıldığı 1876 Anayasası ve 1877 Meclis-i Mebusan'ının Batı'daki örneklerinden farklı olarak demokratik bir karar organından ziyade, "istişarî" bir yetkiye sahip olduğunu söylememiz gerekir. (Nitekim Meclis Başkanı Ahmed Vefik Paşa, kendisini kızdıran milletvekillerini, "Sus, eşek!" diye paylayabiliyordu.) Meclis-i Mebusan'ın daha çok eski padişahların zaman zaman danıştığı meclisler görüntüsünde olduğunu biliyoruz.[2] Bu bilgiler ışığında II. Abdülhamid'in meclisi kapatmasını da bir trajedi gibi sunmak dürüst bir tavır olmasa gerektir.

Keza 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ve İttihadcıların iktidarının da bütün aksi yöndeki vaad ve iddialarına rağmen vesayetçi bir demokrasiye saplanıp kaldığını görmeliyiz. Abdülhamid'in tek adam yönetimi kendi mantığı içinde ve çağının monarşileri çerçevesinde tutarlıydı, ancak İttihadcılar hem hürriyeti getirdiklerini iddia edip hem de sokak ortasında gangsterliğe girişince maksadın ne olduğu, nasıl bir oyun oynandığı ayan beyan görülmüş oldu.

Bir başka örnek, bayramlardan geliyor, 'millî' bayramlardan. Malum, 1908'de Meşrutiyet'in ilanı, İttihadcılar tarafından bayram ilan edilmişti (Hürriyet Bayramı). Ancak Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte bu bayramın da diğer Osmanlı uygulamaları gibi bitmesi gerekirken aynen kutlanmaya devam edildiğini hayretle görüyoruz. 1923-1935 yıllarında halk için nispeten aynı nitelikte olan iki bayram vardı. Hatta başlangıçta 23 Temmuz Hürriyet Bayramı'nın 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'ndan daha coşkulu bir şekilde kutlandığını gazetelerden öğreniyoruz. Bu ikili durum, ancak 27 Mayıs 1935'de tek bir ulusal

bayramın kabul edilmesiyle son bulmuştu.[3] Böylece bayramlar düzeyinde bile Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğine dair yeterince belge var elimizde.

Keza Şükrü Hanioğlu'nun Cumhuriyet aydınları için söyledikleri de geçmişle aralarında bir kopuş değil, bir eklemlenme ilişkisi olduğu tezini kuvvetlendiriyor. Nasıl eskiden din üzerinde tesis edilmiş bir hata-sevap cetveli varsa, Cumhuriyet, aslında muhalif olmayı da içinde barındırması gereken Aydınlanma üzerinde bir entelektüel tekel kurarak "onun belirlediği alanın dışında kalan oldukça geniş bir sahayı karanlık bölge ilan etmişti."[4] Böylece helal ve haram düşünceler gibi laik formda bir kategorizasyon hükümferma olmuştu. Bizde Aydınlanma, karanlığı kuşatıp aydınlatacağına, "karanlığı" içine almayı reddetti, itti ve dışladı. Ne var ki, böylece karanlık alan yok olmadı, kendi halinde yaşamaya devam etmesine müsaade edilmiş oldu bir yerde.

Oysa reddettiğin şey sırf sen reddettiğin için yok olmuyorsa, içerdiği enerji günün birinde kendisine başka bir yarık bulup ortaya çıkacak ve bu defa aydınlık alanda karşında gördüğün o bir zamanlar reddedilmiş varlık karşısında bunalacaksın. "Bunlar da nereden çıktı?" hayret nidalı sorunun belli çevrelerde bu kadar sık sorulmasının sebebi bu olmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin ilk günlerinde, yani 1920'lerin başında Meclisi oluşturan zevatın Türk değil, "anâsır-ı İslâmiye", yani Müslüman unsurlar olduğunu vurgulaması ve Hıristiyan milletvekillerinin TBMM'ne girmesine pek sıcak bakmayışı ilginçtir:

> Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-ı İslamiyeye münhasır değildir. Anâsır-ı İslamiyeden mürekkeb bir kitleye aittir.[5]

Bunun daraltılmış bir "Osmanlı vatandaşı" üretme çabası olduğunu ve devleti kurtarmak için başvurulan

zorunlu bir operasyondan kaynaklandığı açık. Ancak Osmanlı meclislerinin TBMM'ye göre –ve aslında devrinin hemen bütün dünya parlamentolarına göre- çok milletli bir yapıya sahip olduğunu da vurgulamakta herhalde fayda var. Hıristiyan milletvekillerinin yanı sıra, Osmanlı toplumunda mevcut bulunan hemen bütün etnik ve dinî unsurların Meclis-i Mebusan'da temsil edildiğini, hatta Müslüman olmayan tebanın (mesela Ermenilerin) Maliye Bakanlığı gibi yüksek noktalara kadar yükselebildiklerini görüyoruz. Demek ki, Cumhuriyet, verdiği 'laik' görüntüye rağmen, belki de Osmanlı'nın sahip olduğundan daha 'Müslüman' bir kitleye sırtını dayamak ihtiyacını duymuş, bekasını böylelikle garanti altına alabileceğini düşünmüştü.

Dolayısıyla devlet, kitabın içindeki bir fotoğrafta açıkça göreceğiniz gibi, bir kere İslamî temellere dayanılarak kurulunca, ikili bir strateji izlemek zorunda hissetti kendisini. Bir yandan Sezai Karakoç'un çok ince bir dikkatle yakaladığı gibi, dünya konjonktürü, İslama dayalı bir 'küçük Osmanlı devleti'nin kurulmasına müsaade etmeyeceğinden, İslam'da reform hariç(!)inkılapları hızla gerçekleştirmeye koyuldu ki, belki de kurtlar sofrasında yaşayabilmek için bu tedbiri zorunlu gördü. Yani Batılı reformları, "AB'nin zoruyla" değil, kendi eliyle yapmak gibi Herodian bir tavrın içerisine girdi. Buna mukabil, dine dokunmadan yeni bir kültürel ve ideolojik alan açmaya ve kendisini o alana konumlandırmaya soyundu. Hocaları, hacıları dışladı, kılık kıyafetlerini değiştirmeye zorladı vs. ama asıl radikal adımı, yani bütün nüfusu ideolojik bir homojen terbiyeden geçirme işlemine girişmeyi göze alamadı. Zaten buna gücünün ve donanımının yetmeyeceğini de biliyordu.

O zaman şöyle bir sorun çıktı karşısına: Dinin yanı başında konumlandıracağı kültürel ve ideolojik alanın kökleri nereye dayanmalıydı? Halka elbette, diyeceksiniz. Ama hangi halka? Bunu ayrıştırmaya çalıştılar uzun süre.

İslam öncesi döneme göndermelerde bulundular. Orta Asya efsanesini imal ettiler; Anadolu'da her nasılsa bozulmadan kalmış(!) köylere gidip kafataslarına varıncaya kadar ölçtüler; şarkının yerine türküyü geçirmeye, saray dili olan Osmanlıcanın yerine halkın dilini –biraz da uydurarak- esas almaya, halkın zevkini kendi zevkleri yapmaya soyundular. İyi ama bu yaman çelişkinin üstesinden hangi kapasiteyle geleceklerdi?

Yaman çelişki dediğim şu: Bir yandan modernliğin ve Batı'nın elit kültürünü yayacaklar, öte yandan da halka açılacaklar. Seçkin Avrupaî kültürü (klasik müzik konserleri, resim, heykel, çağdaş kıyafet vs.) savunacaklarsa saf halk (köylü) kültürünü bu yüksek kültürle nasıl bağdaştıracaklardı? Bir yerde o kopmak istedikleri alışkanlıklara, köylülüğe, atalete geri dönüş olmayacak mıydı bu? Sonuçta halk kültürü de, türküler dahil, dinî ve kültürel olarak eskiyi yaşatmıyor muydu bağrında?

Edward Shils'in çarpıcı tespitiyle söylersek, bizim durumumuzda kendi yurttaşlarının geleneksel kültürüne yabancılaşmış siyasal elitler düşüncesi, gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Gerçekte kültürel planda geleneksel yapıya sırt dönmüş görünen seçkinler, "kökünden koptukları iddia edilen kültür ile önemli bir yakınlık" kurmuş oluyorlardı. Böylece halka gidiyorum diye yola çıkanlar, tıpkı Kristof Kolomb'un Hind'e gideceğim diye Küba'ya ayak basmasında olduğu gibi, kaçmak istediklerine yakın bir alana demirlemiş oluyorlardı. Burada görünmeyen bir dindarlık, onları beklemektedir.

Böylece Kemalizm, bütün "radikal inkılapçı" söylemlerine rağmen, içinden çıktığı toplumun çerçevesini değiştirici nitelikte olmayan bir bürokratik-muhafazakâr noktada karaya çıkmış oldu. Osmanlı'yı değiştirmeye yönelik modern inkılaplar, büyük ölçüde şekilde, kabukta, hatta sembolik mahiyette kaldı. Geleneksel miras da, büyük ölçüde yaşamaya devam etti. Böylece halk kültürü-

nün bütünlük ve tutarlılığını koruyan Osmanlı Büyük Geleneği yürürlükten kaldırılmış oldu ama onun yerine aynı tutarlılık ve kudrette yeni bir Büyük Gelenek de inşa edilemedi. Merkezî iktidar ile halk arasındaki kopukluğu gidereceği iddiasıyla yola çıkıp bu kopukluğu daha da artırmış oldu. Yukarıdan aşağıya ve bürokratik-muhafazakâr bir reform programının ağırlığı altında ezilen seçkinler ise çeyrek asır sonra –kitabın sonunda yer verdiğimiz Falih Rıfkı Atay'ın yazısında görüleceği üzere- halk arasındaki geleneksel değerlerin de erozyona uğradığından ve yerine Cumhuriyet tarafından bir şey konulmayışından yakarmaya, şikayete başladılar. Postmodernistlerin, "bastırılanın geri dönüşü" dedikleri o trajik an gelip çatmıştı. Peki şimdi ne yapacaklardı?

3 Ekim 2006 akşamı televizyonlarını seyredenler, geri dönen'in ne olduğunu çözmeye çalışan ve çözemeyince de sinirlenen insanlar gördüler. ABD Büyükelçisi Ross Wilson ise "İrtica tartışmaları kuru gürültüdür" yorumunu yaptı. Bildiği bir şey mi vardı hakikaten de?

1 Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çeviren: Simten Coşar, Saltuk Özertük, Nalan Soyarık., İstanbul 1998, İletişim Yayınları, s. 121.

2 Bkz. Orhan Koloğlu, "Tarihin 'uzun süre' anlayışının II. Abdülhamit dönemine uygulanması zorunluluğu", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-9 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2002, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 2080.

3 Melis Süloş, "Cumhuriyet döneminde 1908 Hürriyet Bayramı kutlamaları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 151, Temmuz 2006, s. 72-75.

4 Şükrü Hanioğlu, "Aydınlanma ve siyaset", *Zaman*, 24 Ağustos 2005.

5 *TBMM Zabıtları*'ndan aktaran: Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul 1993, İletişim Yayınları, s. 151.

tel / 0.212 513 84 15 faks / 512 40 00

OSMANLI'YI KURAN ŞEHİR

mustafa armağan **BURSA'YA ŞEHRENGİZ**

Hepimizin içinde ara sıra sebebini bilemediğimiz bir 'Bursa'nın daveti' çınlar. Mustafa Armağan da Bursa'nın cazip davetine koşanlardan biri. Onun için Bursa, tüketilecek ve eskitilecek turistik bir gezi objesi olmaktan fersahlarca uzakta gülümseyen keşfedilmeyi bekleyen bir kıta. Bursa'yı 'Osmanlıların ilk başkenti' olarak değil, 'Osmanlı'yı kuran şehir' olarak dünyamıza dikmeye çabalıyor ve "Osmanlı'ya bir de Osmanlı'yı kuran şehrin penceresinden bakın!" diyor.

D&R, Dünya Aktüel, Nat Kitabevi, Remzi, Dost, N-T ve tüm seçkin kitapçılarda kitapçınızdan isteyiniz..

timaş yayınları

tel / 0.212 513 84 15 faks / 512 40 00

OSMANLI TARİHİNDE

MASKELER VE YÜZLER

mustafa armağan

Osmanlı tarihin gizli kalmış sahnelerini gün ışığına çıkaran bir kitap...
Besteleri Londra sokaklarında yankılanan Osmanlı Padişahları...
Cumhuriyetimizin aslında 301 yaşında olduğu...
Ve daha pek çoğu, Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler'de...

D&R, Dünya Aktüel, Net Kitabevi, Remzi, Dost, N-T ve tüm seçkin kitapçılarda kitapçınızdan isteyiniz..

timaş yayınları

tel / 0.212 513 84 15 faks / 512 40 00

UFUKLARIN SULTANI

mustafa armağan

FATİH SULTAN MEHMED

Okuyucusunu her yeni kitabıyla bir kere daha 'tarihle birlikte düşünme'ye çağıran Mustafa Armağan, *Ufukların Sultanı*'nda detektörünü Fatih Sultan Mehmed'e çeviriyor ve onu *Ufukların Sultanı* olarak görmemizi istiyor, yalnız geçmişin ufukların değil, bugünün ve yarının ufuklarını da belirleyen bir proje adamı olarak konumlandırıyor onu.

D&R, Dünya Aktüel, Net Kitabevi, Remzi, Dost, N-T ve tüm seçkin kitapçılarda kitapçınızdan isteyiniz..

timaş yayınları

tel / 0.212 513 84 15 faks / 512 40 00

İNSAN YÜZLÜ ŞEHİRLER

mustafa armağan

Sufi şair Niyazi-i Mısrî, "İnsan, önünden varlıkların geçtiği bir ayna gibidir" demişti. Peki insan adlı aynanın önünden şehirler geçtiğinde ne tür akisler bırakır? İnsanın aynasında şehirler nasıl poz verirler? Ya da, insanda yansıyan şehirler ona baka baka insanlaşırsa hangi yüzlere bürünürler?
Şehir tutkunu Mustafa Armağan, Las Vegas'tan St. Petersburg'a, Bağdat'tan Konya'ya, Evliya Çelebi'nin atlas renkli dünyasından şehirlerimizin Ramazan'a yansıyan yüzüne kadar uzanan bir çizgide bize insan yüzlü şehirler'in şifrelerini sunuyor. İnsan Yüzlü Şehirler'i okurken Mustafa Armağan'ın diğer kitaplarında olduğu gibi yine sürpriz anahtarları bulacaksınız avucunuzda. İnsan Yüzlü Şehirler sizi bekliyor, kapılarını çalmanızı...

D&R, Dünya Aktüel, Nat Kitabevi, Remzi, Dost, N-T ve tüm seçkin kitapçılarda kitapçınızdan isteyiniz..

* 1930'ların ortalarına doğru Gazi Mustafa Kemal'in "Atatürk" yapılması, onun yarı yarıya emekliye ayrılması anlamına geliyordu.

* Sivas Kongresi zannedilenin tersine mandayı savunmuş ve ABD'nin adı "memleketimize karşı istila emeli beslemeyen bir devlet" şeklinde geçirilmişti.

* Atatürk'ün Nutuk metni henüz hatasız olarak yayınlanmış değildir.

* Atatürk Suudi Arabistan'a bizim baktığımızdan daha derin ilişkiler çerçevesinde bakıyordu.

* İstiklal Marşımızın bestecisi Osman Zeki Üngör, Vahdettin'in saray orkestrasının şefiydi.

* Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın hanımı, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde maaşı kesildiği için güç bela ayakta kalmıştı.

* Cumhuriyet'in askerler tarafından kurulduğu çok sık söylenir ama gerçek bunun tersidir. Cumhuriyeti kuran irade, sivil bir ruha sahipti...

KÜLLER ALTINDA YAKIN TARİH

"Tarihle birlikte düşünmek" için yola çıkan **Mustafa Armağan**'dan tartışmalara yol açacak kışkırtıcı bir kitap.

ISBN 975-263-489-3
TİMAŞ

mağazaları
9,50 YTL
www.nt.com.tr